

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 3(61) / 2023

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р*

№ 3(61)

Київ 2023

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)

Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020

Спеціальності:

081 Право

262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2023

© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».
Серія: «Юридичні науки», 2023

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seria: Źrđdicheskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka".
Seria: Źrđdicheskie nauki

Редакційна колегія

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенюк Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри державного управління та права Київського університету культури (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Гулак Олена Василівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Дем'янчук Юрій Вікторович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (Біла Церква, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, начальник ад'юнктури і докторантури Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Ладиченко Віктор Валерійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Лоренцмайєр Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)

Миронець Оксана Миколаївна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Юридичного факультету Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, заступник директора з наукової роботи ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, завідувач відділенням травматології, керівник міського центру ургентної спеціалізованої ортопедо-травматологічної допомоги Київської міської клінічної лікарні № 12 (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растіслав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковічово, Словачка Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial Board

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative, Financial and Information Law of the State University of Trade and Economics (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board

Tatyana Berkovich — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Administration and Law of the Kyiv University of Culture (Kyiv, Ukraine)

Yurii Demianchuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management of the Open International University of Human Development “Ukraine” (Bila Tserkva, Ukraine)

Alexei Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of Adjuncture and Doctorate of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Olena Hulak — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Sergiy Koroed — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Civil Law and the Law of the Higher Education of the King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Victor Ladychenko — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnichuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Law Disciplines of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine)

Oksana Myronets — PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Faculty of Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Vasyl Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law, Kiev Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Deputy Director for Scientific Work of the Educational and Scientific Law Institute of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Anatoly Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Head of the Department of Traumatology, Head of the City Center of Urgent Specialized Orthopedic-Traumatological Care of Kyiv City Clinical Hospital № 12 (Kyiv, Ukraine)

Oleksandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Doctor of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuliya Yurinet — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlin (Zlin, Czech Republic)

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Курило Володимир Іванович, Курило Інна Володимирівна, Головій Людмила Василівна ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	9
Литвин Олена Петрівна ВПЛИВ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ДЛЯ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	15
Позняков Спартак Петрович, Ярмоленко Юлія Володимирівна ДО ПИТАННЯ ПРОЯВІВ КОРУПЦІЇ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ПРИРОДНОГО НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА	22
Собовий Олександр Михайлович ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОДАТКОВОГО СТИМУЛЮВАННЯ ВІДНОВЛЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ	28
Цибульник Неллі Юріївна ФУНКЦІОНАЛЬНІ СКЛАДОВІ АДМІНІСТРУВАННЯ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	34

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Серебряк Станіслав Вадимович ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ В КОНТЕКСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ НОВИХ СПЕЦІАЛЬНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ (МЕХАНІЗМІВ) ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	42
---	----

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Войтович Ірина Степанівна ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ.....	50
--	----

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Мигаль Роман Васильович, Скоромний Ярослав Ігорович, Курилін Іван Ростиславович, Блонський Михайло Андрійович, Захарчук Іван Володимирович, Туліка Сергій Костянтинівич НАПРЯМИ ПОКРАЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНСТИТУТУ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУДДІВ В УКРАЇНІ.....	57
--	----

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Мельник Надія Володимирівна

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ЗНАЧИМІСТЬ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА..... 66

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Ковалів Мирослав Володимирович, Скриньковський Руслан Миколайович,

Гудима Віталій Валерійович, Козяр Роман Якович, Сидор Маркіян Ярославович

ПРАВОВА ОХОРОНА ПРОМИСЛОВОГО ДИЗАЙНУ ЯК ОБ'ЄКТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ

ВЛАСНОСТІ..... 73

Старовіт Оксана Миколаївна

МОДЕЛІ ОБМІНУ «ЗЕЛЕНИМИ» ТЕХНОЛОГІЯМИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

ТА ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФЕРУ ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ 79

Якуніна Алла Олександрівна

ТРАНСФОРМАЦІЯ РЕЄСТРАЦІЇ КОМП'ЮТЕРНОЇ ПРОГРАМИ ЯК ОБ'ЄКТ АВТОРСЬКОГО

ПРАВА..... 88

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

- Kurylo Volodymyr, Kurylo Inna, Holoviy Lyudmyla**
PECULIARITIES OF THE LEGAL STATUS OF FOREIGNERS AND STATELESS PERSONS
IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS 9
- Lytvyn Olena**
IMPACT OF THE INTRODUCTION OF REMOTE MEDICAL CARE FOR THE POPULATION
UNDER MARTIAL LAW 15
- Pozniakov Spartak, Iarmolenko Iuliia**
REGARDING THE ISSUE OF CORRUPTION IN THE SECTOR OF ENVIRONMENTAL
PROTECTION 22
- Sobovyi Oleksandr**
LEGAL REGULATION OF TAX INCENTIVES RESTORATION OF ENERGY
INFRASTRUCTURE OF UKRAINE..... 28
- Tsybulnyk Nelli**
FUNCTIONAL COMPONENT ADMINISTRATIONS OF THE SECURITY SECTOR OF UKRAINE.... 34

COMMERCIAL LAW; ECONOMIC PROCEDURAL LAW

- Sieriebriak Stanislav**
LEGAL REGULATION OF THE DIGITAL ECONOMY DEVELOPMENT IN THE CONTEXT
OF NEW SPECIAL LEGAL REGIMES (MECHANISMS) INTRODUCTION OF MANAGEMENT..... 42

CRIMINAL PROCESS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATING ACTIVITIES

- Voytovych Iryna**
LEGAL GROUNDS FOR CONDUCTING INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS 50

JUDICATURE; PROSECUTION AND ADVOCACY

- Myhal Roman, Skoromnyy Yaroslav, Kurilin Ivan,
Blonskyi Mykhailo, Zakharchuk Ivan, Tulika Serhiy**
DIRECTIONS FOR IMPROVING THE EFFECTIVENESS OF THE INSTITUTE OF LEGAL
RESPONSIBILITY OF JUDGES IN UKRAINE 57

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

- Melnyk Nadiia**
THEORETICAL AND LEGAL SENSE OF THE RULE OF LAW 66

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

**Kovaliv Myroslav, Skrynkovskyy Ruslan, Hudyma Vitaliy,
Koziar Roman, Sydor Markiian**

**LEGAL PROTECTION OF INDUSTRIAL DESIGN AS AN OBJECT OF INTELLECTUAL
PROPERTY 73**

Starovit Oksana

**MODELS OF «GREEN» TECHNOLOGY EXCHANGE: FOREIGN EXPERIENCE
AND PECULIARITIES OF TECHNOLOGY TRANSFER IN UKRAINE 79**

Yakunina Alla

**TRANSFORMATION OF REGISTRATION OF A COMPUTER PROGRAM AS AN OBJECT
OF COPYRIGHT..... 88**

УДК 342.9

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Курило Володимир Іванович

*доктор юридичних наук, професор,
чл.-кор. НААН України, заслужений юрист України,
завідувач кафедри адміністративного та фінансового права
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Kurylo Volodymyr

*Doctor of Science of Law, Professor,
Corresponding Member of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine,
Honored Lawyer of Ukraine,
Head of the Department of Administrative and Financial Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0003-1268-801X*

Курило Інна Володимирівна

*доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу проблем публічного права
Науково-дослідний інститут публічного права*

Kurylo Inna

*Doctor of Science of Law, Professor,
chief scientific officer of the Department of Public Law Issues
The Scientific Institute of Public Law
ORCID: 0000-0001-7018-3883*

Головій Людмила Василівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та фінансового права
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Holoviy Lyudmyla

*Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0002-5537-0944*

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-3-8765

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

PECULIARITIES OF THE LEGAL STATUS OF FOREIGNERS AND STATELESS PERSONS IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

Анотація. У зв'язку з взятими на себе зобов'язаннями щодо євроінтеграційного спрямування, Україна постає перед низкою викликів. Захист прав та свобод людини – одна з найважливіших функцій держави. Незважаючи на активні воєнні дії, в Україні тимчасово або постійно перебуває велика кількість іноземців та осіб без громадянства. Сучасні реалії життя (та задля забезпечення прав, свобод та інтересів) вимагають визначення особливостей правового статусу іноземців та осіб без громадянства в адміністративному судочинстві.

У статті проаналізовано поняття правового статусу особи, адміністративно-правового статусу іноземців, поняття іноземців та осіб без громадянства.

Визначено правові основи правового статусу іноземців та осіб без громадянства відповідно до національного законодавства. Окрім того, зазначено, що відповідно до положень ст. 20 Кодексу адміністративного судочинства України, адміністративним судам підсудні судовий розгляд певних справ за участю іноземців осіб без громадянства на території України, до таких справ відносяться справи щодо примусового повернення в країну походження або третю країну іноземців та осіб без громадянства; примусового видворення іноземців та осіб без громадянства за межі України; затримання іноземців або осіб без громадянства з метою їх ідентифікації та (або) забезпечення примусового видворення за межі території України та інші.

Акцентовано увагу на окрему категорію справ, щодо примусового повернення в третю країну або країну походження іноземців та осіб без громадянства, оскільки такі справи також розглядаються саме в межах адміністративного судочинства.

Визначено, що існує проблема правової кваліфікації, оскільки іноземець підпорядковується як праву держави, де він постійно або тимчасово перебуває, так і праву держави, громадянином якої (яких) він є.

Зазначено, що Україна повинна не лише декларувати забезпечення захисту прав та свобод іноземців та осіб без громадянства, а і забезпечувати дієвий механізм ефективного захисту.

Ключові слова: правовий статус, іноземці, особи без громадянства, суди, адміністративне судочинство.

Summary. In connection with the commitments made regarding the direction of European integration, Ukraine faces a number of challenges. Protection of human rights and freedoms is one of the most important functions of the state. Despite active military actions, there are a large number of foreigners and stateless persons reside temporarily or permanently in Ukraine. Modern realities of life (and in order to ensure rights, freedoms and interests) require defining the specifics of the legal status of foreigners and stateless persons in administrative proceedings.

It has been analyzed the concept of the legal status of a person, the administrative-legal status of foreigners, the concept of foreigners and stateless persons.

It has been determined the legal bases of the legal status of foreigners and stateless persons in accordance with national legislation. In addition, it is stated that in accordance with the provisions of Art. 20 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine, administrative courts are responsible for the trial of certain cases involving foreign stateless persons on the territory of Ukraine, such cases include cases of forced return to the country of origin or a third country of foreigners and stateless persons; forced deportation of foreigners and stateless persons outside Ukraine; detention of foreigners or stateless persons for the purpose of their identification and (or) ensuring forced deportation outside the territory of Ukraine and others.

Attention was focused on a separate category of cases regarding the forced return to a third country or the country of origin of foreigners and stateless persons, since such cases are also considered within the scope of administrative proceedings.

It has been determined that there is a problem of legal qualification, since a foreigner is subject to both the law of the state where he/she permanently or temporarily resides, and the law of the state of which he/she is a citizen.

It has been noted that Ukraine should not only declare the protection of the rights and freedoms of foreigners and stateless persons, but also provide an effective mechanism for effective protection.

Key words: legal status, foreigners, stateless persons, courts, administrative proceedings.

Постановка проблеми. З кожним роком все дедалі збільшується рух фізичних осіб між державами. Не зважаючи на воєнний стан в Україні, численні іноземні громадяни та особи без громадянства перебувають на теренах нашої держави. Україна взяла за мету входження в європейський правовий простір і повинна продовжувати здійснювати трансформацію як на законодавчому рівні, так і на рівні правозастосування та забезпечення захисту прав фізичних осіб. Одне з найважливіших прав громадян — право на звернення до суду, включаючи адміністративний. Конституція та закони України гарантують це право. Питанню правового статусу іноземців та осіб без громадянства у цивільному судочинстві не завжди приділено належну вагу дослідників.

Аналіз останніх досліджень. Питанням захисту прав і свобод людини та громадянина, як і питанням правового статусу іноземців та осіб без громадянства приділялась увага науковців. На відміну

від узагальненої теорії, проблематика правового статусу іноземців та осіб без громадянства у царині адміністративного судочинства залишилась недостатньо розробленою. Певні аспекти даної проблематики було розглянуто такими науковцями, як В. Авер'янов, О. Андруневич, О. Бачун, В. Бігун, В. Галунько, О. Гулак, Я. Кістанова, В. Коваль, В. Колпаков, С. Константінов, О. Світличний, С. Олійник, С. Позняков, в межах цивільного права — І. Пасайлюк. Але зазначена тема все ще потребує ґрунтовного дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження виступає аналіз особливостей правового статусу іноземців та осіб без громадянства в адміністративному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Конституція України відносить до найважливіших функцій держави захист прав та свобод людини. В свою чергу реалізація яких покладається на дієву систему судочинства, в тому числі і адміністративного

судочинства, тобто розгляду публічно-правових спорів, що віднесені до адміністративної юрисдикції. Закон «Про судоустрій і статус суддів» [17] забезпечує захист прав і свобод кожної людини перед незалежним, справедливим і безпристрасним судом. Іноземці, особи без громадянства та іноземні юридичні особи мають ті ж права на судовий захист в Україні, що й громадяни та юридичні особи України. Забезпечення доступності правосуддя для кожної особи забезпечується відповідно до Конституції та законів України.

Варто відзначити, що до визначення «правовий статус особи» можна застосувати різні підходи. Єдиної точки зору у науковців немає. Дефініція правового статусу особи має багатоаспектну структуру, сюди входять, як правосуб'єктність, правоздатність та дієздатність, так і суб'єктивні права, свободи та обов'язки, поняття громадянства, захисту законних інтересів, юридичну відповідальність.

Горбань О. П. слушно виділяє дві складові правового статусу: правову та соціальну. Відтак, правовий статус особи у суспільстві визначається, перш за все, сукупністю наданих їй та закріплених законом прав і обов'язків та необхідністю нести відповідальність за їх порушення, а також правовим механізмом їх забезпечення та захисту [1, с. 27].

Аналізуючи поняття правового статусу особи потрібно усвідомлювати, що дана категорія не є усталеною. Необхідно враховувати, як історичний аспект, так і економічний, соціальний, культурний розвиток суспільства в цілому. Законодавство різних держав передбачає різноманітні засоби забезпечення дотримання прав та захисту законних інтересів.

В свою чергу, Кістанова Я. розглядає адміністративно-правовий статус іноземців в Україні в загальному розумінні, який зводиться до того, що відповідно до законодавства України іноземці, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією України [5, с. 28].

Коваль В. визначає, що адміністративно-правовий режим перебування іноземців та осіб без громадянства в Україні має двоєдину мету встановлення: загальну (встановлюється з метою забезпечення належних умов реалізації іноземцями та особами без громадянства на території України своїх прав та інтересів, а також виконання певних обов'язків) та спеціальну (встановлюється з метою забезпечення публічної безпеки, недопущення вчинення іноземцями та особами без громадянства протиправних діянь) [6].

Правовий статус іноземців та осіб без громадянства можна визначають як сукупність правових норм, що містять основоположні принципи і гарантії, які визначають поведінку іноземця та осіб без громадянства у зв'язку з реалізацією ними

прав, обов'язків, свобод та законних інтересів на території України [3, с. 192].

Окремо варто приділити увагу визначенню таких понять, як «іноземець» та «особа без громадянства». Відповідно до положень Закону України «Про громадянство» «іноземець» — це особа, яка не перебуває в громадянстві України і є громадянином або підданим іншої держави [14]. В свою чергу Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [16] дублює дане визначення. Щодо поняття «особа без громадянства», то відповідно до положень Закону України «Про громадянство» — це особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином, а відповідно до положень Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» — особа, яка не розглядається як громадянин будь-якою державою в силу дії її закону [16].

Необхідно визначитись з низкою міжнародних договорів, які можна віднести до тих, що певним чином надають визначення певним поняттям або регулюють проблемні питання, що висвітлюються у даному дослідженні.

Загальна декларація прав людини декларує рівність всіх людей перед законом та право на рівний їх захист законом. Окрім того, встановлюється, що кожна людина має право на ефективне поновлення у правах національними судами у разі порушення прав, наданих їй конституцією або законом [4].

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод встановлює та закріплює право кожної фізичної особи на справедливий і публічний розгляд його справи незалежним і безстороннім судом [9].

Варто також зазначити, що апатриди відповідно до Конвенції про статус апатридів «апатрид» — це особа, яка не розглядається як громадянин будь-якої держави згідно з її законом [10]. Тобто, ми можемо бачити що визначення апатриду у Конвенції майже збігається з визначенням «особи без громадянства» в національному Законі «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства».

Важливо визначитись з тим, яким чином було передбачено забезпечення гарантування захисту прав іноземців та осіб без громадянства вітчизняним законодавством. Відповідно до положень ст. 55 Конституції України кожна особа має право оскаржити в суді рішення, дії або бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових та службових осіб. А вже статтею 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [17] кожному забезпечується право на захист його прав, свобод та інтересів у встановлені законом терміни незалежним, справедливим і безпристрасним судом. Вже в положеннях зазначеної статті можна побачити, що іноземці, особи без громадянства та іноземні юридичні особи мають право на судовий захист в Україні, що рівноцінний

такому ж захисту, який надається громадянам та юридичним особам України.

Ще один закон, що є одним з основних, коли йде мова про правовий статус іноземців та осіб без громадянства в Україні, а саме Закон «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [16] чітко вказує на те, що дана категорія осіб (у випадку перебування в Україні на законних підставах), матимуть ті самі права та свободи, а також нестимуть такі самі обов'язки як громадяни нашої держави. Але потрібно зазначити, що за певними винятками, встановленими як Конституцією України, законами або міжнародними договорами.

А Кодекс України про адміністративні правопорушення (ст. 16) встановлює положення щодо відповідальності іноземців і осіб без громадянства. Відповідно до положень вищезазначеної статті дані особи підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах з громадянами України. Але зазначаються певні особливості застосування до іноземців, які користуються спеціальними імунітетами. А саме питання про відповідальність за адміністративні правопорушення, вчинені на території України іноземцями, які згідно з чинними законами та міжнародними договорами України користуються імунітетом від адміністративної юрисдикції України, вирішуються дипломатичним шляхом [8].

Потрібно розуміти, що і вищезазначений Закон, так і положення Закону України «Про міжнародні договори України» [15] загалом, чітко встановлюють верховенство міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана нашою Верховною Радою Україною. А саме у випадку, якщо міжнародним договором, який набрав чинності в установленому порядку (потрібно зауважити, що не потрібно зважати на його назву, може бути як конвенція, так і договір), встановлені певні відмінні положення від тих, що встановлені відповідним законодавчим актом України, то застосовуються положення саме міжнародного договору.

Окремо зазначимо, що особливістю правового статусу іноземців є те, що їх правовий статус підпорядковується не тільки праву держави, громадянином якої він є, але і праву держави, де тимчасово або постійно перебуває. Це може зумовлювати певні особливості правової кваліфікації. При цьому у апатридів статус буде відрізнятися, оскільки до такої особи буде застосовуватись лише право держави, де така особа перебуває.

Також науковці відзначають, що апатрид не підпадатиме під дипломатичний й консульський захист [2, с. 15].

Відповідно до положень ст. 20 Кодексу адміністративного судочинства України, адміністративним судам підсудні судовий розгляд певних справ за участю іноземців осіб без громадянства на території України. До таких відносяться справи щодо:

примусового повернення в країну походження або третю країну іноземців та осіб без громадянства; примусового видворення іноземців та осіб без громадянства за межі України; затримання іноземців або осіб без громадянства з метою їх ідентифікації та (або) забезпечення примусового видворення за межі території України; продовження строку затримання іноземців або осіб без громадянства з метою їх ідентифікації та (або) забезпечення примусового видворення за межі території України; затримання іноземців або осіб без громадянства до вирішення питання про визнання їх біженцями або особами, як потребують додаткового захисту в Україні; затримання іноземців або осіб без громадянства з метою забезпечення їх передачі відповідно до міжнародних договорів України про реадмісію [7].

Як бачимо норми КАС України покладають на вказану категорію осіб обов'язку дотримання правил країни проживання, у разі порушення яких вітчизняним адміністративним судам підсудні справи за участю іноземців та осіб без громадянства [12].

Права і свободи іноземців та осіб без громадянства в Україні є достатньо широкими і різноманітними, оскільки вони передбачені різними галузями українського законодавства – конституційним, адміністративним, цивільним, трудовим, сімейним, кримінальним, фінансовим, земельним тощо [3, с. 193].

Також варто виокремити окрему категорію справ, щодо примусового повернення в третю країну або країну походження іноземців та осіб без громадянства, оскільки такі справи також розглядаються саме в межах адміністративного судочинства.

Світличний О. акцентує увагу на тому, що оскільки правовий захист іноземців та осіб без громадянства закріплений і в міжнародних угодах, ратифікованих Україною, а тому ніхто з іноземців і осіб без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, не тільки не може бути позбавлений права на звернення до суду, але й видворений за межі України без рішення суду [18, с. 205].

Окрім того, важливо виокремлювати як елементи правоздатності, так і елементи дієздатності суб'єктів адміністративного судочинства, враховуючи специфіку адміністративного судочинства. Окрім того, наприклад, науковиця Пасайлюк І. стверджує, що чинне українське законодавство не містить обмежень щодо і цивільної процесуальної правоздатності та дієздатності іноземців та осіб без громадянства [13, с. 50]. Для участі в адміністративному процесі іноземці та особи без громадянства повинні володіти адміністративною дієздатністю.

Висновки. Враховуючи вищенаведене, доцільно зробити певні висновки. Права та свободи людини є найвищою цінністю та охороняються не тільки

державою на національному рівні, але і міжнародному. Правовий статус іноземців та осіб без громадянства включає в себе багато аспектів, таких, як правосуб'єктність, в тому числі правоздатність та дієздатність, захист прав, свобод, поняття громадянства та обов'язків фізичної особи, юридичну відповідальність. Правовий статус іноземця та особи без громадянства визначається, в тому числі за сукупністю закріплених законом прав та обов'язків та необхідність нести відповідальність. Аналізуючи поняття правового статусу особи потрібно усвідомлювати, що дана категорія не є усталеною.

Звернення до адміністративного суду є також гарантованим правом, не лише Конституцією України, але і іншими законами. Суб'єктами ад-

міністративного судочинства можуть бути як іноземці, так і особи без громадянства.

Важливою особливістю правового статусу іноземців є те, що їх правовий статус може підпорядковуватися відразу декільком режимам: праву держави, де тимчасово або постійно перебуває іноземець та праву держави або держав, громадянином якої/яких є ця фізична особа. Що може створювати проблему правової кваліфікації. Саме зазначена особливість може зумовлювати певні особливості процесуального статусу.

Україна повинна не лише декларувати забезпечення захисту прав та свобод іноземців та осіб без громадянства, а і забезпечувати дієвий механізм ефективного захисту.

Література

1. Горбань О.П. Правовий та соціальний статус іноземця та особи без громадянства. Форум права. 2007. № 1. С. 26–33.
2. Гулак О.В., Висоцький В.М., Слободянюк Р.Л. Особливості притягнення до адміністративної відповідальності в Україні іноземців та осіб без громадянства. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2023. № 1. С. 11–19.
3. Гулак О.В., Позняков С.П. Правовий статус іноземців та осіб без громадянства: теоретико-правові засади. Наукові записки. Серія: право. 2022. 13. С. 191–195.
4. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р., прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 23.03.2023).
5. Кістанова Я.М. Питання визначення та реалізації адміністративно-правового статусу іноземців в Україні. Правова держава. 2016. № 22. С. 26–31.
6. Коваль В.О. Захист прав, свобод та законних інтересів іноземців та осіб без громадянства в адміністративному судочинстві України: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2017. 14 с.
7. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35–36, 37. Ст. 446.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 22.03.2023).
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами). 1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 24.03.2023).
10. Конвенція про статус апатридів: Конвенція від 28.09.1954. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_232#Text (дата звернення: 24.03.2023).
11. Конституція України: Прийнята Верховною Радою 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
12. Курило В.І. Захист прав іноземців та осіб без громадянства судами України. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2022. № 11. С. 34–39.
13. Пасайлюк І.В. Особливості участі іноземців та осіб без громадянства як сторін у цивільному процесі України. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 8. С. 45–50.
14. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 № 2232-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text> <https://esu.com.ua/article-12489> (дата звернення: 24.03.2023).
15. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> <https://esu.com.ua/article-12489> (дата звернення: 24.03.2023).
16. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 № 3773 — VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text> (дата звернення: 24.03.2023).
17. Про судоустрій і статус судів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради. 2016. № 31. Ст. 545.
18. Світличний О.П. Судовий захист іноземців та осіб без громадянства. Київський часопис права. 2021. 4. С. 205–210.

References

1. Horban O.P. Pravovyi ta sotsialnyi status inozemtsia ta osoby bez hromadianstva. Forum prava. 2007. № 1. S. 26–33.
2. Hulak O.V., Vysotskyi V.M., Slobodianiuk R.L. Osoblyvosti prytiahnennia do administratyvnoi vidpovidalnosti v Ukraini inozemtsiv ta osib bez hromadianstva. Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal “Internauka”. Serii: “Iurydychni nauky”. 2023. № 1. S. 11–19.
3. Hulak O.V., Pozniakov S.P. Pravovyi status inozemtsiv ta osib bez hromadianstva: teoretyko-pravovi zasady. Naukovi zapysky. Serii: pravo. 2022. 13. S. 191–195.
4. Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid 10.12.1948 r., pryiniata Heneralnoi Asambleiei OON 10.12.1948 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (date of access: 23.03.2023).
5. Kistanova Ya.M. Pytannia vyznachennia ta realizatsii administratyvno-pravovoho statusu inozemtsiv v Ukrainy. Pravova derzhava. 2016. № 22. S. 26–31.
6. Koval V.O. Zakhyst prav, svobod ta zakonnykh interesiv inozemtsiv ta osib bez hromadianstva v administratyvnomu sudochynstvi Ukrainy: avtoref. dys. na zdob. nauk. stup. kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.07 “Administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo”. Zaporizhzhia: Zaporizkyi natsionalnyi universytet, 2017. 14 s.
7. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 № 2747-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2005. № 35–36, 37. St. 446.
8. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Zakon Ukrainy vid 07.12.1984 № 8073-Kh. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (date of access: 22.03.2023).
9. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy). 1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (date of access: 24.03.2023).
10. Konventsiiia pro status apatrydiv: Konventsiiia vid 28.09.1954. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_232#Text (date of access: 24.03.2023).
11. Konstytutsiia Ukrainy: Pryiniata Verkhovnoiu Radoiu 28 chervnia 1996 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141.
12. Kurylo V.I. Zakhyst prav inozemtsiv ta osib bez hromadianstva sudamy Ukrainy. Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal “Internauka”. Serii: “Iurydychni nauky”. 2022. № 11. S. 34–39.
13. Pasailiuk I.V. Osoblyvosti uchasti inozemtsiv ta osib bez hromadianstva yak storin u tsyvilnomu protsesi Ukrainy. Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. 2017. № 8. S. 45–50.
14. Pro hromadianstvo Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 18.01.2001 № 2232-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text> <https://esu.com.ua/article-12489> (date of access: 24.03.2023).
15. Pro mizhnarodni dohovory Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 29.06.2004 № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> <https://esu.com.ua/article-12489> (date of access: 24.03.2023).
16. Pro pravovyi status inozemtsiv ta osib bez hromadianstva: Zakon Ukrainy vid 22.09.2011 № 3773 — VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text> (date of access: 24.03.2023).
17. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 № 1402-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady. 2016. № 31. St. 545.
18. Svitlychnyi O.P. Sudovi zakhyst inozemtsiv ta osib bez hromadianstva. Kyivskyi chasopys prava. 2021. 4. S. 205–210.

УДК 342.7

Литвин Олена Петрівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*

Lytvyn Olena

*Candidate of Juridical Sciences, Associated Professor,
Associated Professor of the Administrative and Criminal Law Department
Oles Honchar Dnipro National University
ORCID: 0000-0003-0361-7316*

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-3-8664

ВПЛИВ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ДЛЯ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

ВЛИЯНИЕ ВВЕДЕНИЯ ДИСТАНЦИОННОЙ МЕДИЦИНСКОЙ ПОМОЩИ ДЛЯ НАСЕЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ВОЕННОГО ПОЛОЖЕНИЯ

IMPACT OF THE INTRODUCTION OF REMOTE MEDICAL CARE FOR THE POPULATION UNDER MARTIAL LAW

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблем, що виникають на практиці під час запровадження дистанційної медичної допомоги в Україні. У роботі проаналізовано сучасний стан телемедицини як комплексу дій, технологій та заходів, що застосовуються при наданні медичної допомоги, з використанням засобів дистанційного зв'язку у вигляді обміну електронними повідомленнями. Проведено порівняльну характеристику телемедицини у країнах світу, проаналізовано актуальність застосування інноваційних технологій, запропоновано шляхи удосконалення питань надання дистанційної медичної допомоги.

Національне законодавство України визначає, що основним інструментом телемедицини є телемедичне консультування, яке передбачає надання вчасної та адекватної медичної допомоги пацієнтам, інтерпретації знімків рентгенологічних даних, даних ЕКГ, МРТ, КТ, які зафіксовані цифровими носіями. Завдяки доступу до цієї інформації лікуючий лікар може консультуватися з лікарем-спеціалістом, надавати роз'яснення пацієнтові та повністю контролювати ситуацію зі станом здоров'я своїх пацієнтів.

Також система використання телемедицини у наданні медичної допомоги населенню дозволяє збирати консиліуми лікарів за умов перебування інших навіть поза межами України, обмінюватися досвідом з іноземними спеціалістами у галузі медицини, отримувати консультації від працівників провідних медичних закладів вищої освіти, наукових установ, відповідних медичних центрів.

За останні роки в Україні впроваджено ряд реформ, які безпосередньо торкнулися сфери охорони здоров'я. Таким чином, активізувалася трансформація системи охорони здоров'я, що поступово надало змогу громадянам України отримати рівний доступ до якісних медичних послуг. Серед основних напрямків покращення рівня та якості життя населення законодавець зазначає розширення доступності та безпеки медичної допомоги; продуктивну зайнятість медичного персоналу; підвищення рівня соціального забезпечення, розвитку та оптимізації системи соціальної підтримки медичного персоналу.

Особливу увагу варто зосередити на проблемі надання дистанційної медичної допомоги для окремих верств населення та обмеження в умовах введення воєнного стану.

Ці проблеми можуть бути вирішені шляхом постійних інновацій та досліджень у цій галузі.

Ключові слова: дистанційна медична допомога, телемедицина, система охорони здоров'я, заклад охорони здоров'я, лікарські засоби.

Аннотация. Статья посвящена исследованию проблем, которые возникают на практике во время введения дистанционной медицинской помощи в Украине. В работе проанализировано современное состояние телемедицины как комплекса действий, технологий и мероприятий, которые применяются при предоставлении медицинской помощи, с использованием средств дистанционной связи в виде обмена электронными уведомлениями. Проведена сравнительная характеристика телемедицины в странах мира, проанализирована актуальность применения инновационных технологий, предложены пути усовершенствования вопросов предоставления дистанционной медицинской помощи.

Национальное законодательство Украины определяет, что основным инструментом телемедицины является консультирование, которое представляет собой предоставление своевременной и адекватной медицинской помощи пациентам, интерпретации снимков рентгенологических данных, данных ЭКГ, МРТ, КТ, которые зафиксированы цифровыми носителями. Благодаря доступу к этой информации лечащий врач может консультироваться с врачом-специалистом, предоставлять разъяснения пациенту и полностью контролировать ситуацию о состоянии здоровья своих пациентов.

Также система использования телемедицины в предоставлении медицинской помощи населению позволяет собирать консилиумы врачей при условии нахождения некоторых за пределами Украины, обмениваться опытом с иностранными специалистами в отрасли медицины, получать консультации от работников ведущих медицинских учреждений высшего образования, научных учреждений, соответствующих медицинских центров.

За последние годы в Украине проведено ряд реформ, которые коснулись сферы здравоохранения. Таким образом, активизировалась трансформация системы здравоохранения, что со временем позволило гражданам Украины получать равный доступ к качественным медицинским услугам. Среди основных направлений улучшения уровня и качества жизни населения законодатель отмечает расширение доступности и безопасности медицинской помощи; продуктивную занятость медицинского персонала; повышение уровня социального обеспечения, развития и оптимизации системы социальной поддержки медицинского персонала.

Особое внимание следует сосредоточить на проблеме предоставления дистанционной медицинской помощи для отдельных слоев населения и ограничения в условиях введения военного положения.

Эти проблемы могут быть решены путем постоянных инноваций и исследований в этой отрасли.

Ключевые слова: дистанционная медицинская помощь, телемедицина, система здравоохранения, учреждение здравоохранения, лекарственные средства.

Summary. The article is devoted to the study of problems that arise in practice during the introduction of remote medical care in Ukraine. The paper analyzes the current state of telemedicine as a set of actions, technologies and measures used in the provision of medical care, using remote communication in the form of electronic messaging. The comparative characteristics of telemedicine in the countries of the world were carried out, the relevance of the use of innovative technologies was analyzed, ways to improve the issues of remote medical care were proposed.

The national legislation of Ukraine stipulates that the main tool of telemedicine is telemedicine counseling, which provides for the provision of timely and adequate medical care to patients, interpretation of X-ray data, ECG data, MRI, CT scans, which are recorded by digital media. Thanks to access to this information, the attending physician can consult a specialist doctor, provide explanations to the patient and fully control the health situation of his patients.

Also, the system of using telemedicine in providing medical care to the population allows collecting consultations of doctors on the conditions of stay of others even outside Ukraine, exchanging experience with foreign specialists in the field of medicine, receiving consultations from employees of leading medical institutions of higher education, scientific institutions, relevant medical centers.

In recent years, a number of reforms have been implemented in Ukraine that directly affected the healthcare sector. In recent years, the transformation of the healthcare system has intensified, which gradually enabled Ukrainian citizens to get equal access to high-quality medical services. Among the main directions of improving the level and quality of life of the population, the legislator notes the expansion of the availability and safety of medical care; productive employment of medical personnel; improving the level of social security, development and optimization of the system of social support for medical personnel.

Particular attention should be paid to the problem of providing remote medical care for certain segments of the population and restrictions in the context of the introduction of martial law.

These problems can be solved through constant innovation and research in this area.

Key words: remote medical care, telemedicine, health care system, health care institution, medicines.

Постановка проблеми. Запровадження медичних реформ були вкрай необхідними для України, оскільки система охорони здоров'я потребувала змін для покращення якості та тривалості життя українців (за статистичними даними, середня тривалість життя українців на 9 років менша, ніж у громадян ЄС); витрати пацієнтів на лікарські засоби та препарати, на проведення медичного обстеження та системного лікування призводили

до збільшення родин пацієнтів та не задовольняли потреб населення. Постало питання необхідності змін фінансування системи охорони здоров'я, впровадження нового підходу до надання спеціалізованої та високоспеціалізованої медичної допомоги. Потребували негайних змін питання оновлення матеріально-технічної бази, забезпечення інформаційного та кадрового ресурсу закладів охорони здоров'я (далі, ЗОЗ) відповідно до міжнародних

стандартів, а також впровадження інноваційних технологій у щоденній медичній діяльності та доступність високотехнологічного лікування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність та проблематика запровадження дистанційної медицини були метою досліджень таких вчених, як А. В. Власенко [1], З. С. Скалецька [2], Л. О. Дубчак [3], А. В. Владзимирський [4], Н. В. Яременко [5], К. І. Кравець [6].

Формулюванням цілей статті є дослідження правового регулювання дистанційної медичної допомоги, вивчення стану та окреслення перспектив розвитку телемедицини в Україні.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи виклики та загрози, які виникли з поширенням не лише на території України, але й в усьому світі, гострої респіраторної хвороби COVID-19, постала нагальна потреба забезпечення майже безперервного спілкування та обміну інформації між суб'єктами медичних правовідносин: 1) пацієнтом та представником ЗОЗ (сімейним лікарем, висококваліфікованим спеціалістом, фахівцем у сфері охорони здоров'я); 2) медичним працівником та іншим фахівцем у галузі медицини (з приводу консультування один одного, встановлення правильного діагнозу пацієнтові, обрання курсу лікування для пацієнта, направлення на дообстеження хворого). У той самий момент, найбільшої актуальності набрало дистанційне надання медичної допомоги, враховуючи рівень напруженості робочого графіку медичних працівників, велику вірогідність зараження хворим на COVID-19 як медичного персоналу у ЗОЗ, так і інших пацієнтів, які вже перебувають у лікарні.

Згідно з Наказом Міністерства охорони здоров'я України (далі, МОЗ України) від 19.10.2015 р. № 681 затверджено «Порядок організації медичної допомоги на первинному, вторинному (спеціалізованому), третинному (високоспеціалізованому) рівнях із застосуванням телемедицини» (далі, Порядок) [7].

Відповідно до Порядку термін «телемедицина» визначається як комплекс дій, технологій та заходів, що застосовуються при наданні медичної допомоги, з використанням засобів дистанційного зв'язку у вигляді обміну електронними повідомленнями [8]. Також згідно з цим Порядком окреслено такі поняття, як: «домашнє телеконсультування», «кабінет телемедицини», «телемедична мережа» та «телеметрія». Домашнє телеконсультування представляється як процес спостереження за станом здоров'я пацієнта, який перебуває за межами закладу охорони здоров'я, із застосуванням телемедицини. Іншими словами, це свого роду амбулаторне лікування, але замість відвідування ЗОЗ та присутності на прийомі у кабінеті сімейного лікаря чи іншого медичного спеціаліста, пацієнт перебуває вдома та спілкується з представником ЗОЗ у режимі онлайн. А кабінетом телемедицини виступає структурний підрозділ ЗОЗ, що забезпе-

чує надання медичної допомоги із застосуванням телемедицини. У свою чергу, телемедична мережа визначається Порядком як форма організації надання медичної допомоги населенню із застосуванням телемедицини. Дана мережа складається з різних ЗОЗ незалежно від форми власності, фізичних осіб-підприємців, які здійснюють господарську діяльність з медичної практики, об'єднані в єдину систему з використанням для взаємодії спеціальної інтернет-платформи для проведення телемедицини. А телеметрія розуміється як сукупність технологій, що дають змогу проводити дистанційне вимірювання, збір і передачу інформації про показники діяльності (фізіологічні параметри) організму пацієнта.

Суттєвими завданнями телемедицини на підставі чинного національного законодавства є: 1) при критичній відстані між пацієнтом та медичним працівником створити умови для якісного та своєчасного надання медичної допомоги; 2) не допустити розголошення медичної таємниці про стан здоров'я пацієнта та інформації щодо особливостей лікування; 3) створення єдиного медичного простору, який буде зручний та доступний для суб'єктів медичних правовідносин; 4) формування системних підходів до впровадження та розвитку телемедицини в системі охорони здоров'я.

Наказом МОЗ України № 681 також передбачено, що при використанні телемедицини використовуються електронні цифрові підписи та комплексна система захисту інформації. Проведення телемедичних консультацій фіксується у журналі відповідного обліку. Для проведення телемедичного консультування запроваджене використання уніфікованих клінічних протоколів та стандартів медичної допомоги, що затверджені наказами МОЗ України [9].

У 2017 році в Україні було створено електронну систему охорони здоров'я, в якій користувач через медичну інформаційну систему (МІС) взаємодіятиме з центральною базою даних. Ця система отримала назву eHealth. Завдяки запровадженню нової системи відбувається поступовий перехід на електронний облік, що значно спрощує діяльність ЗОЗ та звернення й отримання пацієнтами необхідних медичних документів (наприклад: е-рецепт, е-картка, е-направлення).

У цьому році було заплановано поетапний перехід на відпуск рецептурних лікарських засобів аптек за електронним рецептом, в рамках реформування системи охорони здоров'я. Першочергово, цей перехід дозволив би відпускати антибактеріальні ліки за е-рецептом. Завдяки програмі «Доступні ліки»-2022 пацієнти мали б отримувати безоплатно або з незначною доплатою лікарські засоби від таких захворювань, як: бронхіальна астма, серцево-судинні захворювання, профілактика інфарктів та інсультів, діабет II типу. За допомогою лікарських препаратів є можливість амбулаторно

покращити та продовжити життя пацієнтів за цими групами захворювань, а також щорічно фіксується велика кількість пацієнтів та летальних випадків з високими показниками цих хвороб, тому вибір є очевидним. До програми входить 297 лікарських засобів (93 з них — безоплатні). За запланованою процедурою передбачається наступний алгоритм дій: 1) звернення пацієнта до сімейного лікаря, з яким укладена декларація; 2) отримання е-рецепту лікарем, який надходить на мобільний пристрій пацієнта у вигляді смс-повідомлення з кодом підтвердження; 3) звернення до аптеки, яка підтримує програму «Доступні ліки» з пред'явленням відповідного коду на отримання лікарського засобу; 4) отримання необхідних ліків на безоплатній основі або з незначною оплатою. У разі відсутності препарату — можливість замовити його або звернутись до іншої аптеки [10]. Але ж у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану та ситуації у країні щодо надання медичної допомоги населенню різко змінилась, оскільки багато ЗОЗ є зруйнованими або пошкодженими, велика кількість медичних працівників залучені до надання екстреної медичної допомоги постраждалим. На початку бойових дій в країні було відмінено всі планові операції, багато лікарів, які знаходились у зоні бойових дій, самі постраждали або вимушені були покинути територію проживання та місця роботи. Також багато медичного персоналу наразі залучено до надання медичної допомоги військовослужбовцям у польових шпиталях, деякі фахівці у сфері медичної діяльності залишились на тимчасово окупованих територіях, а їх пацієнти знаходяться в інших містах України, або навіть за кордоном.

Тож в умовах сьогодення відтерміновано дію Наказу МОЗ України від 25.02.2022 р. № 366, починаючи з 3 березня 2022 року до 1 липня 2022 року. Встановлено, що відпуск аптечними закладами лікарських засобів, які підлягають реімбурсації за програмою державних гарантій медичного обслуговування населення, здійснюється відповідно до попереднього Реєстру лікарських засобів, які підлягають реімбурсації, станом на 5 серпня 2021 р. та Реєстру лікарських засобів, які підлягають реімбурсації за програмою державних гарантій медичного обслуговування населення, станом на 1 жовтня 2021 року. Установлено, що вартість відпущених лікарських засобів до 3 березня 2022 р., включених до Реєстру станом на 18 лютого 2022 р., буде відшкодована аптечним закладам у встановленому законом порядку [11].

Враховуючи необхідність забезпечення населення необхідними лікарськими засобами, в умовах воєнного стану МОЗ України спростило процедуру видачі рецептів на отримання пацієнтами лікарських засобів, які можна отримати безоплатно або з незначною доплатою за програмою «Доступні ліки». Згідно з Наказом МОЗ України

від 28.02.2022 р. № 388, якщо пацієнт не має можливості отримати е-рецепт на медикаменти для відповідних категорій підтримки ліками, то в нього є можливість отримати рецепт у паперовому вигляді у будь-якого лікаря, який надає первинну медичну допомогу (навіть без наявності складеної з ним декларації). У свою чергу, співробітники аптек повинні приймати паперові рецепти на відповідні лікарські засоби, а медичні працівники зможуть вносити медичні дані до реєстру електронної системи охорони здоров'я про видачу такого рецепту, щойно з'явиться технічна можливість у системі [12].

Отже, дистанційна форма надання медичної допомоги громадян набагато б спрощувалася завдяки впровадженню е-рецептів, як це планувалось у три етапи, а саме: I етап) призначення та відпуск антибактеріальних лікарських засобів (антибіотиків); II етап) видача наркотичних лікарських засобів, які наразі призначаються на спеціальних рецептурних бланках форми № 3; III етап) видача всіх рецептурних медикаментів за усіма джерелами фінансування.

Якщо ж розглядати запровадження телемедицини у країнах світу, то першими якість та переваги цього методу допомоги пацієнтам оцінили такі країни, як Фінляндія, Хорватія та Норвегія.

Велике значення мають телемедичні проекти у США, де їх фінансування здійснюється як з бюджетних коштів Департаменту охорони здоров'я, так і з коштів Міноборони США. Ефективно використовується телемедицина для військової медицини, а саме у проекті створення телемедичної мережі для сухопутних військ США на базі медичних центрів. У військових шпиталях широкого використання набули портативні комп'ютери з відповідними програмами та базами даних [13, с. 95].

Широкого використання телемедицини зазнали такі країни, як: Іспанія, Японія, Китай, Малайзія, Греція, Італія та Австралія. Практичний досвід використання дистанційного надання медичної допомоги показав, що завдяки інноваційним технологіям знижуються витрати на медичне обслуговування, є позитивний результат від проведення онлайн-консультацій, з'являються нові можливості для підвищення знань та набуття навичок медичних працівників, спрощується можливість обміну інформацією між пацієнтом та медичним фахівцем.

Як було зазначено вище, незважаючи на достатньо давні спроби запровадити медицину в Україні та достатньо стале законодавство у цьому напрямку, все ж таки стрімкого розвитку телемедицина зазнала під час пандемії коронавірусу в 2020 році. Хоча 14 листопада 2017 року було прийнято Закон України 2206-VIII (далі, ЗУ) [14], основною метою якого визначено надавати мешканцям віддалених населених пунктів доступ до найкращих облас-

них медичних фахівців задля отримання медичної допомоги за 4 напрямками: 1) дерматологія; 2) ендокринологія; 3) серцево-судинні захворювання; 4) хвороби органів дихання. Цю ініціативу першими підхопили п'ять областей (Вінницька, Полтавська, Дніпропетровська, Харківська та Кіровоградська), пізніше також приєдналися до ініціативи Київська, Івано-Франківська, Миколаївська та інші. Запровадження даного напрямку дистанційної медичної допомоги здебільшого був скерований на комунікацію між лікарями, щоб сімейні лікарі, терапевти та педіатри мали можливість консультиватися з більш досвідченими фахівцями у сфері медичної діяльності, користуватися практичними навичками та запозичувати досвід щодо допомоги своїм пацієнтам та покращувати якість надання медичних послуг. Ця практика застосовується у багатьох країнах світу як так звана «second opinion», тобто друга думка. З цією метою, висококваліфікованому спеціалісту у сфері охорони здоров'я надсилають фото, результати обстежень, симптоми, довідки, результати аналізів. Окрім того, можливості телемедичного консультивання передбачають можливість спільного доступу фахівця та сімейного лікаря до результатів досліджень та історії хвороби пацієнта, та спільного проведення прийому за умови попереднього погодження про час та дату. Тож, можемо констатувати, що з прийняттям ЗУ для пацієнтів віддалених населених пунктів телемедицина запрацювала лише у півсилу, а вже при загостренні ситуації у країні під час пандемії коронавірусу більшість ЗОЗ, особливо приватні медичні установи, почали більш активно запроваджувати дистанційне надання медичної допомоги.

Серед перспектив телемедицини в Україні можна назвати такий фактор, який дозволяє пацієнтам не чекати місяцями прийому у відповідного фахівця, оскільки очікування онлайн-приймів більш скорочені за часом. Якщо ж порівнювати час, затрачений на відвідування ЗОЗ з тим часом, який витрачається на онлайн-консультивання, то у чергах поліклініки, враховуючи сам прийом, пацієнт витратить щонайменше 2 години, а на онлайн-прийом — всього приблизно 20 хвилин. Нарівні з цим, позитивним фактором використання дистанційної медичної допомоги є відсутність контакту з хворими у стінах ЗОЗ, особливо під час епідемій, сезонних захворювань, пандемій. Особливо це важливо для осіб похилого віку, дітей, вагітних жінок та пацієнтів з послабленим імунітетом або хронічними захворюваннями, наявність яких значно збільшує небезпеку зараження різними вірусами та погіршення стану здоров'я. Як, наприклад, інфекційне захворювання на кір для вагітних жінок є дуже небезпечним, оскільки може спричинити викидні або передчасні пологи. Або захворювання на краснуху для вагітних може

спровокувати для майбутньої дитини порушення слуху, вроджені вади розвитку, виникнення катаракти, вади серця, анемію. А для всіх вище перелічених категорій таке інфекційне захворювання як кашлюк може викликати пневмонію. І це лише говорячи про групу «дитячих» захворювань.

Якщо ж аналізувати позитивний вплив телемедицини для медичних працівників, то серед основних факторів можна назвати такі: 1) отримання нових практичних навичок в роботі; 2) обмін корисною професійною інформацією та досвідом; 3) отримання заробітної плати за кожне проведення телемедичного консультивання згідно з законодавчими нормами нарівні зі звичними прийомами пацієнтів; 4) зменшення витрат часу на одного пацієнта; 5) спрощення ведення медичної документації; 6) зберігання необхідної інформації щодо історії хвороби, результатів обстежень кожного пацієнта. Але ж не потрібно забувати про підвищення кваліфікації кожного медичного працівника, який приймає участь у телемедицині (покращення комп'ютерних, технічних знань та вмінь, необхідність слідкувати за сучасними інноваційними, медичними та законодавчими змінами, вміння користуватися сучасним медичним обладнанням), про участь у семінарах, тренінгах, майстер-класах задля отримання досвіду та покращення знань дистанційного надання медичної допомоги.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Є й зворотна сторона використання телемедицини, — це недоліки, з якими ми стикаємося на сьогоднішній день, а саме: 1) недостатність якісного обладнання (якщо говорити про віддалені сільські місцевості); 2) нестабільність підключення до Інтернету по областях та за межами великих міст (навіть іноді відсутність 3G-покриття для здійснення телефонних дзвінків); 3) низька якість апаратного забезпечення обмежує ефективність дистанційної діагностики; 4) несумісність програмного забезпечення або збої комп'ютерних систем; 5) випадки недостатніх навичок медичного персоналу для роботи з технікою або необережне поводження з дорогим обладнанням, що призводить до поломок або збоїв у системі; 6) недостатність спеціального навчання комп'ютерній грамотності; 7) опір сучасним методам дистанційного лікування як з боку медичного працівника, так і з боку пацієнта (особливо стосується людей у віці, оскільки вони звикли до звичайного амбулаторного лікування та прийомів у стінах ЗОЗ); 8) незнання про телемедицину взагалі (за опитуваннями, це найчастіше пацієнти з віддалених регіонів, малозабезпечені верстви населення, особи похилого віку).

Незважаючи на ряд негативних критеріїв, в цілому, можемо зробити висновки, що запровадження дистанційної медицини значно покращує рівень надання медичної допомоги населенню в Україні. Є необхідність проводити освітні заходи з поширення

інформації серед населення про наявність такого виду допомоги, про його переваги. Хоча, на відміну від більшості європейських країн, Україна по використанню телемедицини ще знаходиться на початковому етапі, але вже наявні ряд здобутків у цьому напрямку (укладення онлайн-декларацій, електро-

нні лікарняні, онлайн-консультації, додатки для пошуку та запису до відповідного лікаря-фахівця). Тож, завдяки державній та інституційній підтримці є перспектива швидкого розвитку та успіху дистанційної медицини в Україні для надання якісних та своєчасних медичних послуг населенню.

Література

1. В'юн В.В. Про стан та перспективи впровадження інноваційних технологій при підготовці лікарів інтернів та слухачів у Харківському національному медичному університеті / В.В. В'юн, Л.Г. Тельнова, А.В. Власенко // Впровадження інноваційних технологій організації навчального процесу у ХНМУ — провідний шлях підвищення якості вищої медичної освіти: матеріали навчально-методичної конференції ХНМУ. Харків, 2019. С. 18–20.
2. Скалецька З.С., Панів Н.А. Правове підґрунтя телеконсультування та теледіагностики в Україні. Наукові записки НаУКМ А.Т. 129. Юридичні науки. Київ, 2012.
3. Дубчак Л.О. Засіб розподілу доступу до інформаційних ресурсів комп'ютерної системи. Вісник Хмельницького національного університету. Технічні науки. 2015. № 3. С. 160–164.
4. Владзимирський А.В., Лях Ю.Е. Введення у телемедицину. Серія «Нариси біологічної та медичної інформатики». Донецьк. 1999. 102 с.
5. Яременко Н.В. Інформаційні технології в забезпеченні захисту прав пацієнтів під час телемедичних консультацій. Медична інформатика та інженерія. Київ, 2014. № 4. С. 104–106.
6. Кравець К.І. Становлення та застосування телемедицини у світі та в Україні. Новітні технології в медицині. Дерматологія та венерологія. 2017. № 4 (78). С. 94–98.
7. Про затвердження нормативних документів щодо застосування телемедицини у сфері охорони здоров'я: Наказ МОЗ України від 19.10.2015 р. № 681. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1400-15#Text> (дата звернення: 30.03.2023).
8. Порядок організації медичної допомоги на первинному, вторинному (спеціалізованому), третинному (високоспеціалізованому) рівнях із застосуванням телемедицини. Затверджено Наказом МОЗ України від 19.10.2015 р. № 681. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1400-15#n19> (дата звернення: 30.03.2023).
9. Журнал обліку телемедичних консультацій. № 003/тм. Затверджено Наказом МОЗ України від 19.10.2015 р. № 681. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1404-15#n3> (дата звернення: 30.03.2023).
10. Про затвердження Реєстру лікарських засобів, які підлягають реімбурсації за програмою державних гарантій медичного обслуговування населення, станом на 18 лютого 2022 року: Наказ МОЗ України від 25.02.2022 р. № 366. URL: <https://moz.gov.ua/rada/show/v0366282-22#Text> (дата звернення: 30.03.2023).
11. Про відтермінування дії Наказу МОЗ України від 25.02.2022 р. № 366: Наказ МОЗ України від 02.03.2022 р. № 399. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0399282-22#Text> (дата звернення: 30.03.2023).
12. Щодо забезпечення функціонування галузі охорони здоров'я: Наказ МОЗ України від 28.02.2022 р. № 388. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0388282-22#Text> (дата звернення: 30.03.2023).
13. Кравець К.І. Становлення та застосування телемедицини у світі та в Україні. Новітні технології в медицині. Дерматологія та венерологія. 2017. № 4 (78). С. 94–98.
14. Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості: Закон України від 14.11.2017. № 2206-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2206-19#Text> (дата звернення: 30.03.2023).

References

1. Viun V.V. Pro stan ta perspektyvy vprovadzhennia innovatsiinykh tekhnolohii pry pidhotovtsi likariv interniv ta slukhachiv u Kharkivskomu natsionalnomu medychnomu universyteti / V.V. Viun, L.H. Telnova, A.V. Vlasenko // Vprovadzhennia innovatsiinykh tekhnolohii orhanizatsii navchalnoho protsesu u KhNMU — providnyi shliakh pidvyshchennia yakosti vyshchoi medychnoi osvity: materialy navchalno-metodychnoi konferentsii KhNMU. Kharkiv, 2019. S. 18–20.
2. Skaletska Z.S., Paniv N.A. Pravove pidgruntia telekonsultuvannia ta telediahnostyky v Ukraini. Naukovi zapysky NaUKM A.T. 129. Yurydychni nauky. Kyiv, 2012.
3. Dubchak L.O. Zasib rozpodilu dostupu do informatsiinykh resursiv kompiuternoï systemy. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Tekhnichni nauky. 2015. № 3. S. 160–164.
4. Vladzimirskyi A.V., Liakh Yu.E. Vvedennia u telemedytsynu. Seriiia «Narysy biolohichnoi ta medychnoi informatyky». Donetsk. 1999. 102 s.
5. Iaremenko N.V. Informatsiini tekhnolohii v zabezpechenni zakhystu prav patsientiv pid chas telemedychnykh konsultatsii. Medychna informatyka ta inzheneriia. Kyiv, 2014. № 4. S. 104–106.

6. Kravets K.I. Stanovlennia ta zastosuvannia telemedytsyny u sviti ta v Ukraini. Novitni tekhnolohii v medyt-syni. Dermatolohiia ta venerolohiia. 2017. № 4 (78). S. 94–98.
7. Pro zatverdzhennia normatyvnykh dokumentiv shchodo zastosuvannia telemedytsyny u sferi okhorony zdoro-via: Nakaz MOZ Ukrainy vid 19.10.2015 r. № 681. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1400-15#Text> (date of application: 30.03.2023).
8. Poriadok orhanizatsii medychnoi dopomohy na pervynnomu, vtorynnomu (spetsializovanomu), tretynnomu (vysokospetsializovanomu) rivniakh iz zastosuvanniam telemedytsyny. Zatverdzheno Nakazom MOZ Ukrainy vid 19.10.2015 r. № 681. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1400-15#n19> (date of application: 30.03.2023).
9. Zhurnal obliku telemedychnykh konsultatsii. № 003/tm. Zatverdzheno Nakazom MOZ Ukrainy vid 19.10.2015 r. № 681. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1404-15#n3> (date of application: 30.03.2023).
10. Pro zatverdzhennia Reiestru likarskykh zasobiv, yaki pidliahaiut reimbursatsii za prohramoiu derzhavnykh harantii medychnoho obsluhovuvannia naselennia, stanom na 18 liutoho 2022 roku: Nakaz MOZ Ukrainy vid 25.02.2022 r. № 366. URL: <https://moz.gov.ua/rada/show/v0366282-22#Text> (date of application: 30.03.2023).
11. Pro vidterminuvannia dii Nakazu MOZ Ukrainy vid 25.02.2022 r. № 366: Nakaz MOZ Ukrainy vid 02.03.2022 r. № 399. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0399282-22#Text> (date of application: 30.03.2023).
12. Shchodo zabezpechennia funktsionuvannia haluzi okhorony zdorovia: Nakaz MOZ Ukrainy vid 28.02.2022 r. № 388. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0388282-22#Text> (date of application: 30.03.2023).
13. Kravets K.I. Stanovlennia ta zastosuvannia telemedytsyny u sviti ta v Ukraini. Novitni tekhnolohii v medyt-syni. Dermatolohiia ta venerolohiia. 2017. № 4 (78). S. 94–98.
14. Pro pidvyshchennia dostupnosti ta yakosti medychnoho obsluhovuvannia u silskii mistsevosti: Zakon Ukrainy vid 14.11.2017. № 2206-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2018. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2206-19#Text> (date of application: 30.03.2023).

УДК 342.951

Позняков Спартак Петрович
*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри права
Вінницький національний аграрний університет*
Pozniakov Spartak
*Doctor of Law, Associate Professor,
Professor of the Department of Law
Vinnytsia National Agrarian University*
ORCID: 0000-0003-3861-3710

Ярмоленко Юлія Володимирівна
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Білоцерківський національний аграрний університет*
Iarmolenko Iuliia
*PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor
Bila Tserkva National Agrarian University*
ORCID: 0000-0002-8818-9025

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-3-8703

ДО ПИТАННЯ ПРОЯВІВ КОРУПЦІЇ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ПРИРОДНОГО НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

REGARDING THE ISSUE OF CORRUPTION IN THE SECTOR OF ENVIRONMENTAL PROTECTION

Анотація. Статтю присвячено дослідженню корупції у галузі охорони навколишнього природного середовища. В умовах воєнного стану питання корупції в екологічній сфері відходять на другий план, оскільки оборона нашої держави від зазіхань сусіда є першочерговою проблемою, яка загрожує кожній сфері суспільного життя. Проте, прагнення України стати частиною європейської сім'ї ставить певні умови для здобуття членства у Європейському союзі, серед яких: подолання корупції, співробітництво у сфері довкілля та наближення національного законодавства до європейських стандартів, що стосуються охорони навколишнього природного середовища. Відтак, тема дослідження вирізняється особливою актуальністю. У ході написання статті визначено корупцію як негативний фактор, що не лише підгриває довіру народу як єдиного та основного джерела влади до уповноважених осіб та органів, а також стосується національної безпеки загалом. Встановлено, що однією із ключових умов проведення масових протестів у 2013–2014 роках став саме підвищений рівень корупції серед владних структур. Проте, попри колосальні жертви, питання неправомірної вигоди досі знаходиться у плавучому стані. Однією з галузей, які активно потерпають від корупції є екологія. Тангем незаконного збагачення та проблем, що містяться в природоохоронній галузі відштовхує прагнення України до розвитку та запроваджує перепони для вступу у Європейський Союз. Конституційно визнаючи право доступу до інформації про навколишнє середовище, з 1998 року функціонує державна система моніторингу довкілля, яка наділена відповідними уповноваженими суб'єктами, проте в частині результативності її діяльності виникають деякі питання. Під час написання цієї статті, окрім висвітлених проблем, одним із каталізаторів розвитку неправомірного збагачення в екологічній сфері є людський фактор, а саме байдужість деяких громадян до екологічного стану місцевості, на якій вони проживають.

Ключові слова: корупція, антикорупційна політика, екологія, природне навколишнє середовище, євроінтеграція, державна система моніторингу довкілля.

Summary. The article is devoted to the study of corruption in the field of environmental protection. In the conditions of martial law, issues of corruption in the environmental series recede into the background, the problem of the defense of our state

against the encroachment of a neighbor is a primary problem that threatens the skin sphere of public life. Protest, Ukraine's desire to become a part of the European family establishes certain conditions for obtaining membership in the European Union, including: overcoming corruption, cooperation in the field of the environment and approximation of national legislation to European standards related to environmental protection. Therefore, the research topic is particularly relevant. In the course of writing the article, corruption was identified as a negative factor that not only undermines the people's trust as the only and main source of power in authorized persons and bodies, but also affects national security in general. It was established that one of the key conditions for holding mass protests in 2013–2014 was precisely the increased level of corruption among power structures. However, despite the colossal sacrifices, the question of undue advantage is still floating. However, despite the colossal sacrifices, the question of undue advantage is still floating. One of the fields that actively suffer from the evils of corruption is ecology. The tandem of illegal enrichment and problems in the nature protection industry repels Ukraine's desire for development and introduces obstacles to joining the European Union. Constitutionally recognizing the right of access to information about the environment, since 1998 the state environmental monitoring system has been functioning, which is vested with the relevant authorized entities, but some questions arise regarding the effectiveness of its activities. At the time of writing this article, in addition to the highlighted problems, one of the catalysts for the development of unjust enrichment in the environmental sphere is the human factor, namely the indifference of some citizens to the ecological state of the area in which they live.

Key words: corruption, anti-corruption policy, ecology, natural environment, European integration, state environmental monitoring system.

Постановка проблеми в загальному вигляді. В умовах євроінтеграційних процесів теми охорони природного навколишнього середовища та корупції у цій сфері набувають особливої актуальності, враховуючи умови, виставлені Угодою про асоціацію. Неправомірна вигода у екологічній сфері створює подвійну проблему, яка вимагає термінового вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження корупції в галузі охорони навколишнього середовища прямо чи опосередковано досліджували такі науковці: А. Мовчан, В. Гура, В. Курило, О. Гулак, Ю. Краснова, А. Сіра, О. Сидоренко, С. Якимова, Г. Поліщук, І. Городецька та інші.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження виступає аналіз норм вітчизняного законодавства та доктринальних напрацювань щодо корупції в галузі охорони навколишнього середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах ведення воєнних дій, попри усвідомлення перемоги як основної мети, архіважливою темою визнається запровадження ефективної екологічної політики. Враховуючи колосальну шкоду, нанесену діями ворога на території нашої держави та питання євроінтеграції, де ключовою умовою вступу є реалізація поставлених вимог щодо відповідного рівня забезпечення якості фінансування охорони довкілля та створення якісної нормативної бази щодо цього питання.

На сьогоднішній день, корупція визнається однією із фігуруючих загроз, що нависають над національною безпекою України. А. Мовчан зазначає, що корупція тягне за собою наступні негативні наслідки: розмивання важливих конституційних засад, що включають в себе принципи соціальної справедливості, а також рівність перед буквою закону. Відтак, корупція сприймається каталізатором, що підриває довіру народу до владних структур, вона займається дискредитацією індикаторів

розвитку ринкових відносин в точці чесної конкуренції та запобігання економічного монополізму, лобіює законодавчі та нормативні акти, а також злочинність та зловживання [1, с. 116]. Підлягає усвідомленню факт можливості корупції знищити економіку будь-якої держави.

В. Гура констатує, що корупція роз'їдає основи державності, тим самим виставляючи інтереси державних службовців на сходінку вище від інтересів суспільства та держави в цілому. До негативних наслідків, спричинених корупцією автор відносить і мінімізацію довіри громадян та представників бізнесу до держави, і гальмування економічного розвитку та процвітання, і встановлення соціальної несправедливості. Корупція активізує зростання дистанції між різноманітними верствами населення, а також стимулює ділову пасивність та гальмує залучення інвестицій [2, с. 77].

О. Гулак у низці своїх наукових розробок, присвячених проблемним питанням запобігання та протидії корупції, наголошує на тому, що пори прийняття у 2014 році пакету антикорупційних законів і подальшому розвитку антикорупційних інституцій, багато питань, як практичного застосування основного антикорупційного ЗУ, так і відповідно до різних сфер суспільної життєдіяльності, залишаються невирішеними на сьогодні [3–8].

Болучим залишається питання корупції у екологічній сфері, особливо порушення екологічного законодавства підприємствами, які мають на меті задоволення власних фінансових інтересів є поширеним явищем, де заниження показників впливу на довкілля виступають інструментом реалізації незаконних дій.

Одним із способів для боротьби з неправомірною діяльністю в еко-сфері та для посилення громадського контролю державні органи почали оприлюднювати екологічні дані. Завдяки цьому у небайдужих людей з'явилася можливість

здійснювати моніторинг стану довкілля, зокрема, щодо рівня забрудненості повітря та водойм, виявляти можливі порушення і впливати на їхнє розв'язання.

Отже, спершу розглянемо корупцію як правове поняття.

Корупція — розповсюджене явище, яке відоме людству ще з часів формування перших державних утворень. Саме встановлення авторитету однієї групи населення над іншою і стало передумовою виникнення згаданого поняття, адже в умовах суспільної нерівності якнайкраще проглядається можливість «сильніших», за допомогою залучення матеріальних факторів відстоювати власні потреби та інтереси. Відповідно, сьогодні суспільне життя не зазнало значних трансформацій, оскільки битва за «місце під сонцем» тотожна з інстинктом виживання. Основна різниця полягає в тому, що суть сучасних правових поглядів на державу і право вилучає будь-яку дискримінацію, а корупція, у первозданному своєму вигляді, слугує інструментом її розповсюдження, ось чому в наших реаліях її слід окреслювати як соціально-негативний фактор.

Наразі нормативне поле закріплює даний термін у статті 2 ЗУ «Про запобігання корупції», розуміючи під нею використання суб'єктом, на якого поширюється дія ЗУ «Про запобігання корупції», наданих йому службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди суб'єктом, на якого поширюється дія ЗУ «Про запобігання корупції», або на його вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих йому службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [9].

Вдалим, на наш погляд є визначення корупції у розрізі використання посадовими особами влади, якою вони наділені, управління відповідними повноваженнями, що ґрунтуються на власній меті, що напряду суперечить моралі та інтересам держави [10, с. 66].

Ведучи мову про антикорупційну політику в Україні, одразу на думку спадає Революція Гідності, яка віддзеркалилась у ЗУ «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки». Саме в згаданому нормативі використано статистичні показники рівня корупції, які були висвітлені у 2013 році Transparency International — незалежною міжнародною організацією. У відповідності до поданих даних, ґрунтовним заклик до протестів визнали саме корупцію, оскільки таку відповідь надало 36% осіб, що брали участь у опитуванні [11].

Відтак, розповсюдженість корупції в органах державної влади та місцевого самоврядування слугує каталізатором знищення їх авторитету серед народних мас, тому чітко вписується у сучасне розуміння тези Нікколо Макіавеллі про корупцію, яку останній прирівнює до хвороби, яку важко розпізнати та згодом легше лікувати, й навпаки — її легко розпізнати, проте важко вилікувати [12, с. 537].

Не першою та не останньою серед галузей, які потерпають від корупції є екологія. Особливої важливості такий розвиток подій набуває при усвідомленні синхронізації підвищеного рівня корупції та недостатнє нормативне регулювання в природоохоронній галузі, оскільки саме ці два фактора виступають у якості основоположних тез, висвітлених в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС.

Відтак, ведучи мову про про дії, що носять корупційний характер у екологічній сфері, на думку, в першу чергу, спадає комерціалізація природних ресурсів. Відповідно, так звана «торгівля» навколишнім середовищем є центром розвитку корупційних ризиків.

Види корупційних дій, що сприяють злочинній діяльності в сфері екології є достатньо різноманітними. До них відносяться надання з порушенням або всупереч встановленого порядку офіційних дозволів на природокористування, охорона та захист від кримінального переслідування порушників екологічного законодавства й інші дії [13, с. 254]. Проте, на нашу думку, основною проблемою виникнення корупційних ризиків у галузі охорони навколишнього природного середовища є низький рівень екологічної культури серед громадян та байдужість до стану території, на якій вони проживають.

Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Конституцією України гарантовано право на вільний доступ до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена [14]. Звідси, логічним буде, детермінувати поняття публічної інформації у формі відкритих даних що розуміється як публічна інформація у форматі, що дозволяє її автоматизоване оброблення електронними засобами, вільний та безоплатний доступ до неї, а також її подальше використання [15].

Звідси, на кшталт систем, присутніх за кордоном, в Україні існує державна система моніторингу довкілля — система спостережень, збирання, оброблення, передавання, збереження та аналізу інформації про стан довкілля, прогнозування його змін і розроблення науково-обґрунтованих рекомендацій для прийняття рішень про запобігання негативним змінам стану довкілля та дотримання вимог екологічної безпеки [16].

До суб'єктів державної системи моніторингу довкілля відносять Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів, Держагентство з управління зоною відчуження, Держслужба геології та надр, Міністерство розвитку громад та територій, Державне космічне агентство, а також Держслужба з надзвичайних ситуацій, Держагентство лісових ресурсів, Держагентство водних ресурсів, Держслужба з питань геодезії, картографії та кадастру, їхні територіальні органи, підприємства, установи та організації, що належать до сфери їхнього управління, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації [16].

Відповідно до аналітичного звіту антикорупційного та соціального впливу відкритих державних даних в екологічній сфері України, державна система моніторингу довкілля, починаючи з 1998 року, не виправдовує свого існування, оскільки, по-перше, не було налагоджено належної взаємодії в єдиній інформаційній системі суб'єктів моніторингу, приладово-технічне оснащення здебільшого є застарілим, а нормативна база не відповідає міжнародним та європейським стандартам [17].

Звідси виливає, що, фактично, у пересічного громадянина немає можливості повноцінно усвідомити обсяг екологічної небезпеки, присутньої у сфері його проживання, що породжує використання уповноваженими особами власних владних повноважень у точці видання неправомірних дозволів на незаконне використання природних

ресурсів, викидів з виробництв у навколишнє середовище тощо.

На підтвердження вищевикладеного приведемо приклад електронної петиції, що міститься на сайті офіційного інтернет-представництва Президента України від 20 березня 2021 року. Автор наголошує на неодноразових викидах забруднюючих речовин, створених в наслідок діяльності ресторанів на воді, а також автомийок. Запропоновано збільшення екологічного контролю та відповідальності [18]. Аналізуючи цей документ, увагу приковує кількість осіб, які проголосували «За», а саме це 51 людина станом на сьогодні. Відповідно, саме незацікавленість пересічних громадян станом довкілля і є основним фактором, що формує потенційний корупційний ризик, оскільки елементарна байдужість до того, що відбувається навколо тягне за собою негативні наслідки не лише для сучасних, але й майбутніх поколінь.

Висновки та перспективи. Отже, у підсумку варто відзначити, що формування повноцінного, орієнтованого на європейські стандарти екологічного законодавства, на рівні подолання корупції, мають виступати у якості основних напрямів діяльності державної політики після завершення війни. Саме існування України у ролі країни-члена Європейського Союзу є інструментом її подальшого розвитку, що стимулюватиме охорону навколишнього природного середовища та допоможе зберегти його в нормальному стані для майбутніх поколінь.

Література

1. Мовчан А.В. Актуальні проблеми протидії корупції в Україні. Вісник кримінального судочинства. 2017. № 1. С. 116–121.
2. Гура В.В. Поняття корупції як економіко-правового феномену. Вчені записки Університету «КРОК»: зб. наук. праць. Київ: ВНЗ «Університет економіки і права «КРОК», 2021. Вип. № 4 (64). С. 76–84.
3. Ladychenko V., Gulac O., Yemelienenko K., Danyliuk Yu., Kurylo V. Ensuring Sustainable Development of Local Self Government: Foreign Experience for Ukraine. European Journal of Sustainable Development. 2021. Vol. 10(4). P. 167–178. doi: 10.14207/ejsd.2021.v10n4p167; URL: <https://ecsdev.org/ojs/index.php/ejsd/article/view/1270> (дата звернення: 03.01.2023).
4. Гулак О.В., Павленко В.І. Окремі проблемні питання застосування закону України «Про запобігання корупції». Юридичний науковий електронний журнал. 2018. № 1. С. 69–71. URL: http://lsej.org.ua/1_2018/21.pdf (дата звернення: 02.02.2022).
5. Гулак О.В., Сіра А.В. До питання правомірності складання органами національної поліції протоколу про адміністративне правопорушення за недотримання вимог фінансового контролю без отримання інформації від НАЗК. Науковий вісник УжНУ. Серія «Право». 2018. № 52. Т. 2. С. 39–43. URL: http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.52/part_2/10.pdf (дата звернення: 02.02.2022).
6. Гулак О.В., Курило В.І., Дубчак Л.М. До питання про шляхи подолання корупції в Україні. Право та державне управління. 2021. № 1. С. 196–201. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2021/31.pdf (дата звернення: 02.02.2022).
7. Гулак О.В., Головка Л.О., Головій Л.В. Юридична відповідальність за корупційні та пов'язані з нею правопорушення у сфері земельних правовідносин. Право. Людина. Довкілля. 2022. Випуск 1. Том 13. С. 73–80. URL: <https://environmentalscience.com.ua/uk/journals/tom-13-1-2022> (дата звернення: 12.02.2023).
8. Гулак О.В., Чухно В.О. Окремі аспекти запобігання корупції у сфері вітчизняних земельних правовідносин. Розвиток територіальних громад: правові, економічні та соціальні аспекти: Матеріали II Міжнар. наук.-практ.

конф., 9 червня 2022 р., Миколаїв-с. Коблеве. Миколаїв: МНАУ, 2022. С. 23–25. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/15457/1/%D0%9C%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D1%97%D0%B2.pdf> (дата звернення: 12.02.2023).

9. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 12.02.2023).

10. Сидоренко О.О. Корупція як вид зловживання правом: причини та основні методи боротьби. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 4. С. 65–68.

11. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки: Закон України від 14.10.2014 р. № 1699-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1699-18#Text> (дата звернення: 10.02.2023).

12. Якимова С. Генезис сучасного поняття корупції: кримінологічний аспект. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки: збірник наукових праць. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. № 861. С. 535–539.

13. Поліщук Г.С. Корупційні чинники незаконного заволодіння природними ресурсами. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/16545/1/Реалізація_державної...Ч2_p254-257.pdf (дата звернення: 22.02.2023).

14. Конституція України: Закон України від 28.06.1996р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.01.2023).

15. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 22.01.2023).

16. Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.1998 р. № 391. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/391-98-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.02.2023).

17. Антикорупційний та соціальний вплив відкритих державних даних в екологічній сфері України: аналітичний звіт. URL: <https://tapas.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Ecology-OD-Impact-Study.pdf> (дата звернення: 10.02.2023).

18. Корупція в сфері екології: електронна петиція. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/87908> (дата звернення: 10.02.2023).

References

1. Movchan A. V. Aktualni problemy protydyi koruptsii v Ukraini. Visnyk kryminalnoho sudochynstva. 2017. № 1. S. 116–121.
2. Hura V. V. Poniattia koruptsii yak ekonomiko-pravovoho fenomenu. Vcheni zapysky Universytetu «KROK»: zb. nauk. prats. Kyiv: VNZ «Universytet ekonomiky i prava «KROK», 2021. Vyp. № 4 (64). S. 76–84.
3. Ladychenko V., Gulac O., Yemelianenko K., Danyliuk Yu., Kurylo V. Ensuring Sustainable Development of Local Self Government: Foreign Experience for Ukraine. European Journal of Sustainable Development. 2021. Vol. 10(4). R. 167–178. doi: 10.14207/ejsd.2021.v10n4p167; URL: <https://ecsdev.org/ojs/index.php/ejsd/article/view/1270> (date of access: 03.01.2023).
4. Hulak O. V., Pavlenko V. I. Okremi problemni pytannia zastosuvannya zakonu Ukrainy «Pro zapobihannya koruptsii». Yurydychni naukovy elektronnyi zhurnal. 2018. № 1. S. 69–71. URL: http://lsej.org.ua/1_2018/21.pdf (date of access: 02.02.2022).
5. Hulak O. V., Sira A. V. Do pytannia pravomirnosti skladannya orhanamy natsionalnoi polit sii protokolu pro administratyvne pravoporushennia za nedotrymannia vymoh finansovoho kontroliu bez otrymannia informatsii vid NAZK. Naukovy visnyk UzhN U. Serii «Pravo». 2018. № 52. T. 2. S. 39–43. URL: http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.52/part_2/10.pdf (date of access: 02.02.2022).
6. Hulak O. V., Kurylo V. I., Dubchak L. M. Do pytannia pro shliakhy podolannya koruptsii v Ukraini. Pravo ta derzhavne upravlinnia. 2021. № 1. S. 196–201. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2021/31.pdf (date of access: 02.02.2022).
7. Hulak O. V., Holovko L. O., Holovii L. V. Yurydychna vidpovidalnist za koruptsiini ta pov'iazani z neiu pravoporushennia u sferi zemelnykh pravovidnosyn. Pravo. Liudyna. Dovkillia. 2022. Vypusk 1. Tom 13. S. 73–80. URL: <https://environmentalscience.com.ua/uk/journals/tom-13-1-2022> (date of access: 12.02.2023).
8. Hulak O. V., Chukhno V. O. Okremi aspekty zapobihannya koruptsii u sferi vitchyznianskykh zemelnykh pravovidnosyn. Rozvytok terytorialnykh hromad: pravovi, ekonomichni ta sotsialni aspekty: Materialy II Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 9 chervnia 2022 r., Mykolaiv-s. Kobleve. Mykolaiv: MNAU, 2022. S. 23–25. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/15457/1/%D0%9C%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D1%97%D0%B2.pdf> (date of access: 12.02.2023).
9. Pro zapobihannya koruptsii: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014r. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (date of access: 12.02.2023).
10. Sydorenko O. O. Koruptsiia yak vyd zlovzhyvannia pravom: prychyny ta osnovni metody borotby. Yurydychni naukovy elektronnyi zhurnal. 2021. № 4. S. 65–68.

11. Pro zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v Ukraini (Antykoruptsiina stratehiia) na 2014–2017 roky: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 r. № 1699-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1699-18#Text> (date of access: 10.02.2023).
12. Yakymova S. Henezys suchasnoho poniattia koruptsii: kryminolohichni aspekt. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriya: Yurydychni nauky: zbirnyk naukovykh prats. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 2017. № 861. S. 535–539.
13. Polishchuk H.S. Koruptsiini chynnyky nezakonnoho zavolodinnia pryrodnyimi resursamy. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/16545/1/Realizatsiia_derzhavnoi_..._Ch2_p254-257.pdf (date of access: 22.02.2023).
14. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996r. № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (date of access: 12.01.2023).
15. Pro dostup do publichnoi informatsii: Zakon Ukrainy vid 13.01.2011 r. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (date of access: 22.01.2023).
16. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro derzhavnu systemu monitorynhu dovkillia: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30.03.1998 r. № 391. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/391-98-%D0%BF#Text> (date of access: 15.02.2023).
17. Antykoruptsiinyi ta sotsialnyi vplyv vidkrytykh derzhavnykh danykh v ekolohichnii sferi Ukrainy: analitichniy zvit. URL: <https://tapas.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Ecology-OD-Impact-Study.pdf> (date of access: 10.02.2023).
18. Koruptsiia v sferi ekolohii: elektronna petytsiia. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/87908> (date of access: 10.02.2023).

УДК 347.73 (477)

Собовий Олександр Михайлович

*кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
доцент кафедри конституційного та адміністративного права,
помічник ректора*

*Державний університет інфраструктури та технологій;
науковий співробітник*

Ризький технічний університет

Sobovyi Oleksandr

PhD in Law, Honored Lawyer of Ukraine,

*Associate Professor at the Department of Constitutional and Administrative Law
State University of Infrastructure and Technologies;*

Researcher

Riga Technical University

ORCID: 0000-0002-6287-6193

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-3-8697

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОДАТКОВОГО СТИМУЛЮВАННЯ ВІДНОВЛЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ

LEGAL REGULATION OF TAX INCENTIVES RESTORATION OF ENERGY INFRASTRUCTURE OF UKRAINE

Анотація. У статті здійснено дослідження можливостей відновлювальних заходів щодо об'єктів енергетичної інфраструктури в умовах оголошеного правового режиму воєнного стану та у період післявоєнної відбудови та зазначено, що ефективність такого відновлення буде досягнутою за умови закріпленого на нормативно-правовому рівні податково-правового механізму пільгового оподаткування постраждалих суб'єктів енергетичної інфраструктури. Здійснено аналіз наукових досліджень щодо особливостей економіко-правового регулювання відносин у енергетичній та інших галузях економіки та встановлено наразі відсутність праць періоду воєнного стану в країні. Визначено доцільним для платників податків-суб'єктів енергетичної галузі наразі вирішувати державою питання фінансування заходів відновлення через реалізацію стимулюючого оподаткування, шляхом внесення змін у ПК України. Здійснено аналіз: 1) сутності трансформованого в період воєнного стану правового механізму сплати ПДВ та акцизного податку суб'єктами енергетичної галузі; 2) проєктів пропонування змін щодо звільнення від оподаткування окремих операцій по: ПДВ, рентній платі за спеціальне використання води; податку на прибуток підприємств. Зроблено висновок про те, що податкове інвестування заходів відновлення енергетичної інфраструктури може бути досить ефективним за умови прийняття ВР України проєктів нормативно-правових актів з обов'язковим їх доповненням нормою про те, що у разі порушення вимог щодо цільового використання зазначеної допомоги, платник податку-суб'єкт енергетичної галузі повинен збільшити податкові зобов'язання за результатами податкового періоду, на який припадає таке порушення, на суму податку, що мала бути сплачена без застосування відповідної податкової преференції, а також сплатити штрафних санкцій та пені згідно з приписами ПК України.

Ключові слова: воєнний стан, державне фінансування, державний контроль, енергетична інфраструктура, заходи відновлення, інфраструктурні проєкти нормативно-правові акти, правове регулювання, податкове стимулювання.

Summary. The article examines the possibilities of restoration measures for energy infrastructure facilities in the conditions of the declared legal regime of martial law and in the period of post-war reconstruction, and it is stated that the effectiveness of such restoration will be achieved under the condition of the tax-legal mechanism of preferential taxation of the affected sub-energy infrastructure facilities. An analysis of scientific research on the peculiarities of the economic and legal regulation of relations in the energy and other sectors of the economy was carried out, and it was established that there are currently no works on the period of martial law in the country. It has been decided that it is expedient for taxpayers-subjects of the energy industry to

solve the issue of financing recovery measures by the state through the implementation of incentive taxation, by making changes to the Tax Code of Ukraine. The analysis was carried out: 1) the essence of the legal mechanism for the payment of VAT and excise tax by entities of the energy industry transformed during the martial law period; 2) drafts of the proposed changes regarding the exemption from taxation of certain transactions for: VAT, rent for special use of water; corporate income tax. It was concluded that the tax investment of measures to restore the energy infrastructure can be quite effective, provided that the Verkhovna Rada of Ukraine adopts the draft regulations with the mandatory addition of the norm that in case of violation of the requirements for the targeted use of the specified aid, the taxpayer the subject of the energy sector must increase the tax liability based on the results of the tax period to which such a violation falls, by the amount of tax that should have been paid without applying the corresponding tax preference, as well as pay fines and penalties in accordance with the provisions of the Tax Code of Ukraine.

Key words: martial law, state funding, state control, energy infrastructure, recovery measures, infrastructure projects, regulatory acts, legal regulation, tax incentives.

Постановка проблеми. Вжиття державою заходів щодо відновлення частково зруйнованої ворожими агресивними діями інфраструктури України, після початку повномасштабного ворожого вторгнення на територію нашої держави 24.02.2022 р., наразі є головним соціально-економічним пріоритетом нашої країни та завданням усього українського та прогресивної частини світового суспільства. Адже інфраструктура країни — це «сукупність різноманітних споруд та комунікацій, що забезпечують загальні умови і нормальне функціонування економічної, соціальної, екологічної та інших галузей життєдіяльності суспільства, його відтворення і розвиток» [1].

Важливою складовою частиною комплексу постраждалої вітчизняної інфраструктури, яка має особливе стратегічне значення для України, є енергетична інфраструктура як «сукупність об'єктів, призначених для виробництва, передачі і розподілу електричної енергії, у тому числі їх технологічна інфраструктура» [2]. Саме тому, важливим для українського суспільства є забезпечення державою подальшого захисту цілісності об'єктів функціонуючої енергетичної інфраструктури та оперативності у процесі відновлення її постраждалих елементів. Реалізація відновлювальних заходів в умовах оголошеного правового режиму воєнного стану та у період післявоєнної відбудови, на нашу думку, можлива при наявності ряду факторів, у тому числі за умови закріпленого на нормативно-правовому рівні механізму забезпечення належного обсягу іноземних інвестицій, державних фінансових вкладень у таке відновлення, а також формування податково-правового механізму пільгового оподаткування тих суб'єктів енергетичної інфраструктури, матеріально-технічна та технологічна база яких потребує такого відновлення.

Виходячи з означеної вище проблематики, вважаємо за доцільне запропонувати результати авторських досліджень щодо наразі сформованої трансформації нормативно-правового регулювання оподаткування суб'єктів енергетичної галузі з метою відновлення об'єктів енергетичної інфраструктури, як першочергового базису зміцнення

стану вітчизняної економіки, яка постраждала від збройної агресії ворожої держави.

Ступінь розробленості проблеми. Здійснений аналіз наукових досліджень щодо особливостей економіко-правового регулювання відносин у енергетичній та інших споріднених галузях економіки дає підстави зазначити, що зарубіжними та вітчизняними фахівцями у галузі права, економіки, фінансів державного управління, такими як Брю С., Ващенко Ю., Гелбрейт Дж., Гоцуляк Є., Гуржій Т., Ілларіонов О., Кейнс Дж., Кірін Р., Кубліков В., Курило В., Макконнелл К., Мушенок В., Павелків С., Олійник О., Русан В., Собовий О., Стороженко О., Тімашов В. та ін. досліджено окремі організаційно-правові та фінансово-економічні елементи визначеної проблематики, проте ці дослідження здійснено науковцями без врахування особливостей війни та оголошення правового режиму військового стану в країні.

В світовій класичній науці різноплановими дослідженнями проблематики реалізації енергетичних інфраструктурних проектів та правового регулювання відносин у царині енергетики займалися наступні науковці. Кейнс Дж. сформував основи концепції приватно-державного партнерства щодо реалізації таких проектів, зокрема визначав доцільним залучати кредитно-грошові та бюджетні інструменти, а також пропонував заохочувати приватних інвесторів для реалізації інфраструктурних проектів [3, с. 240]. Гелбрейт Дж. К. здійснив подальший розвиток концепції державно-приватного партнерства при реалізації інфраструктурних проектів, звертаючи увагу на консолідацію зусиль держави та саме представників великого бізнесу, який зможе забезпечити фінансування потреби в технологічних знаннях, гарантіях певного рівня ціни та інших фінансово-економічних зобов'язань [4, с. 413]. Макконнелл К. Р. та Брю С. Л. розглянули принципи правового регулювання приватно-державного партнерства у процесі реалізації інфраструктурних проектів в енергетиці [5, с. 232].

В сучасній українській науці слід звернути увагу на окремі праці наступних науковців. Зокрема, Мушенок В. В. та Тімашов В. О. розглянули питання правового регулювання відносин у сфері

виробництва та розподілу електричної енергії як важливого елементу енергетичної галузі економіки. Вченими обґрунтовано необхідність структурних перетворень у досліджуваній галузі та запропоноване певне коригування окремих механізмів реформування електроенергетики, спираючись на аналіз чинного законодавства України, а також загальноекономічну ситуацію в електроенергетиці. Досліджено також роль та місце органів виконавчої влади, які здійснюють свої повноваження у сфері регулювання ринку виробництва і розподілу електроенергії та розбудови енергетичної інфраструктури нашої держави [6, с. 52].

Значно раніше за згаданих вище вітчизняних вчених-правознавців вчений-фінансист Кубіков В. В. розглянув методи і форми партнерських стосунків держави та підприємницьких структур у ході реалізації інфраструктурних проектів довоєнного періоду, а також охарактеризував проблему застосування державою різних видів прямого та непрямого фінансового забезпечення таких проектів. Науковець запропонував економіко-правовий механізм оцінки ринкової вартості проекту в умовах імовірного розподілу потоків грошових коштів у часі, а також правові й організаційні можливості використання корпоративних облігацій при фінансуванні інфраструктурних проектів у формі концесійної угоди [7, с. 8].

Однак є очевидним, що за дещо більше ніж річний період від початку повномасштабної збройної ворожої агресії у доктрині зарубіжної та вітчизняної правової науки доки не сформувалися обґрунтовані пропозиції щодо оновленої парадигми правового регулювання відносин податкового стимулювання постраждалих від ворожої агресії галузей економіки в цілому та, зокрема, безпосереднього фінансово-економічного впливу держави на відновлення постраждалої енергетичної інфраструктури. Визначені проблемні питання є актуальним та потребують подальшого наукового пошуку.

Мета даного дослідження полягає в аналізі основних засад правового регулювання державою правовідносин відновлення постраждалої внаслідок збройної агресії енергетичної інфраструктури України шляхом надання податкових преференцій суб'єктам енергетики для формування у них резервів власних грошових коштів для направлення цих фінансових ресурсів на відновлення власної матеріально-технічної бази, а також у формуванні авторських пропозицій щодо удосконалення механізму податково-правового регулювання досліджуваних відносин у період воєнного стану та післявоєнної відбудови нашої держави.

Викладення основного матеріалу. Досліджуючи відносини податково-правового стимулювання відновлення об'єктів енергетичної інфраструктури у період оголошення правового режиму воєнного

стану та післявоєнного відновлення економіки нашої країни, слід, у першу чергу, звернути увагу на теоретико-правові основи реалізації державної податкової політики, яка «знаходить своє вираження у комплексі заходів, здійснюваних уповноваженими на те органами державної влади і управління в області функціонування податків і зборів за допомогою як фіскальних так і стимулюючих правових інструментів» [8, с. 127].

Тобто, від застосовуваних державою тих чи інших інструментів механізму податково-правового регулювання залежать зростання чи зниження фінансово-економічних показників суб'єктів енергетичної галузі. Виходячи з цього, робимо узагальнення про те, що відносини відновлення постраждалої енергетичної інфраструктури повинні бути забезпечені вітчизняним законодавцем пільговим механізмом нормативно-правового регулювання, тобто в період збройної агресії ворожої держави та подолання наслідків такої агресії здійснюватися у більшій мірі за рахунок «реалізації стимулюючої функції оподаткування» [8, с. 129].

Правильність обраної автором позиції доцільно аргументувати шляхом аналізу думки Кучерявенка М. П., який зазначає, що стимулююча функція оподаткування створює орієнтири для розвитку виробничої діяльності. Вона може бути пов'язана із застосуванням механізму пільг, зміною об'єкта оподаткування, зменшенням оподатковуваної бази [9, с. 64–65].

Тобто, не применшуючи необхідність вживати державою заходів щодо збільшення дохідної частини Державного бюджету України, в сучасних складних умовах війни, доцільно для платників податків-суб'єктів енергетичної галузі наразі вирішувати питання фінансування заходів відновлення, в тому числі шляхом внесення змін у чинне податкове законодавство щодо реалізації стимулюючого оподаткування. На нашу думку, в період воєнного стану та на початковому етапі його завершення, система нормативно-правового регулювання відносин оподаткування суб'єктів енергетичної галузі повинна піддаватися подальшій стимулюючій трансформації.

З метою аргументації авторської позиції, нами аналізується сутність трансформованого в період оголошення правового режиму воєнного стану правового механізму сплати податку на додану вартість (надалі — ПДВ) та акцизного податку суб'єктами енергетичної галузі, а також інші запропоновані законодавцем проекти внесення змін до Податкового кодексу України (надалі — ПКУ України) як основного нормативно-правового акту, що містить нормативне визначення напряму податкової політики держави, регулюючи відносини у сфері справляння та адміністрування податків і зборів, визначення прав та обов'язків платників податків, компетенцію контролюючих органів тощо [10].

Отже, після початку війни, Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо сприяння відновленню енергетичної інфраструктури України» від 13 грудня 2022 року № 2836-IX доповнено підрозд. 2 розд. XX «Перехідні положення» ПК України п. 88 такого змісту: «Тимчасово, на період дії воєнного стану на території України, введеного Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022, затвердженим Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 2102-IX, але не довше ніж до 1 травня 2023 року, звільняються від оподаткування ПДВ операції з ввезення на митну територію України у митному режимі імпорту товарів, визначених п. 9 прим. 23 розд. XXI «Прикінцеві та перехідні положення» Митного кодексу України, що безоплатно надаються Енергетичним співтовариством як допомога на користь суб'єктів господарювання, що мають ліцензії на окремі види господарської діяльності на ринку електричної енергії (виробництво електричної енергії, передача електричної енергії, розподіл електричної енергії), та ввозяться такими суб'єктами на митну територію України для цілей відновлення та ремонту інфраструктури таких підприємств за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику в паливно-енергетичному комплексі» [11].

Також із набуттям чинності 16.04.2022 р. Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо адміністрування окремих податків в період воєнного, надзвичайного стану» від 01 квітня 2022 року № 2173-IX [12] внесено зміни до положеннями п. 38 прим.1 підрозд. 5 розд. XX «Перехідні положення» ПК України [10]. Суть таких змін полягає у тому, що тимчасово, з 01.03.2022 р. до припинення або скасування воєнного, надзвичайного стану на території України, датою виникнення податкових зобов'язань з акцизного податку на операції з реалізації електричної енергії її виробникам є дата зарахування (отримання) коштів на банківський рахунок або дата отримання інших видів компенсацій за реалізовану електричну енергію. Крім цього, для усіх виробників електричної енергії змінено дату виникнення податкових зобов'язань щодо постачання електричної енергії. Такою датою встановлено дату складення документа, що засвідчує факт постачання електричної енергії, тоді як раніше це була дата підписання акту прийому-передачі електроенергії. Така норма діятиме і після закінчення періоду воєнного, надзвичайного стану [12].

Вважаючи проаналізовані вище зміни податкового законодавства позитивними заходами подат-

кового стимулювання платників податків-суб'єктів енергетичної галузі, зазначимо про загальну недостатність сформованих податкових преференцій та необхідність прийняття законодавцем інших напрацьованих змін та доповнень до чинного податкового законодавства.

Зокрема, 12 січня 2023 р. Верховна Рада України підтримала у I читанні законопроект № 8298 «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо додаткової підтримки вітчизняної промисловості та бізнесу під час воєнного стану», в якому, у частині досліджуваної нами проблематики, пропонується:

- встановити, що тимчасово, у період дії воєнного стану, звільняються від оподаткування ПДВ операції з ввезення на митну територію України обладнання для власного виробництва (без права відчуження, передання в оренду, лізинг чи інше право користування третім особам на будь-яких умовах раніше 5 років з дати їх ввезення на територію України);
- звільнити від оподаткування на період з 1 липня 2022 року по 31 грудня року, у якому припинено або скасовано воєнний, надзвичайний стан, від рентної плати за спеціальне використання води за: фактичний обсяг води, пропущений через турбіни гідроелектростанцій для вироблення електричної енергії розташовані на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, або на тимчасово окупованих територіях суб'єктами господарювання, які використовують воду для потреб гідроенергетики [13].

Більш детально розглянемо запропонований проект Закону України «Про внесення змін до розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо врахування отриманої безоплатної та безповоротної допомоги підприємствами комунальної та енергетичної інфраструктури при обрахуванні і сплаті податку на прибуток підприємств» [14]. Законопроектом пропонується внести зміни до підрозд. 4 розд. XX «Перехідні положення» ПК України щодо тимчасового встановлення протягом періоду воєнного стану на території України, а також протягом шести місяців з моменту його припинення або скасування, право підприємствам, що мають відповідні ліцензії та здійснюють на їх підставі господарську діяльність із виробництва, передачі, розподілу електричної енергії, транспортування, розподілу природного газу, централізованого теплопостачання — виробництва, транспортування та постачання теплової енергії, водопостачання та водовідведення та є платниками податку на прибуток (відповідно до розд. III ПК України), зменшувати фінансовий результат до оподаткування на суму, на яку збільшився їх фінансовий результат до оподаткування, згідно з правилами бухгалтерського обліку, внаслідок отримання ними безоплатної та безповоротної

допомоги у формі товарів (обладнання) від іноземних держав чи міжнародних організацій (донорів), благодійних організацій тощо, внесених до Реєстру неприбуткових установ та організацій, для відновлення і ремонту інфраструктури таких підприємств. Перелік таких товарів (обладнання), із зазначенням відповідних кодів Українського класифікатору товарів зовнішньоекономічної діяльності, затверджується Кабінетом Міністрів України [15].

Висновки. Зважаючи на те, що «сплата податків є конституційним обов'язком, який має публічно-правовий характер і ґрунтується на владних підпорядкуваннях громадян та юридичних осіб державі» [16, с. 147], у процесі реалізації власної податкової політики у період оголошення воєнного стану, держава, поряд із реалізацією фіскальної функції оподаткування, повинна у більшій мірі реалізовувати стимулюючу функцію оподаткування. Як показує здійснений вище аналіз чинних та пропонувані податкових преференцій, у системі правового регулювання оподаткування суб'єктів енергетичної галузі періоду воєнного стану, реалізація стимулюючої функції, полягає у законодавчому встановленні податкової знижки, яка вилучається як безпосередньо із суми доходу який підлягає оподаткуванню, так і з суми податку, який підлягає сплаті до бюджету. На нашу думку, досить ефективним у даних умовах є запропонований законодавцем триєдиний механізм:

1) подвійного зниження податкового навантаження на відповідні категорії платників податків; 2) залицення у їх розпорядження коштів, які необхідно було сплатити до бюджету; 3) направлення цих коштів на фінансування заходів відновлення постраждалих об'єктів критичної енергетичної інфраструктури. Отже, ефективним засобом податкового стимулювання платників податків у період воєнного стану є забезпечення податкової підтримки через застосування податкових преференцій суб'єктам господарювання, які постраждали від ворожої агресії, що є необхідними для функціонування нашої держави та наближення перемоги над ворогом та післявоєнної відбудови країни.

Проте, на нашу думку, такий спосіб податкового інвестування у відновлення енергетичної інфраструктури може бути досить ефективним за умови прийняття ВР України проаналізованих та інших пропонованих проектів нормативно-правових актів, однак із обов'язковим їх доповненням нормою про те, що у разі порушення вимог щодо цільового використання зазначеної допомоги, платник податку-суб'єкт енергетичної галузі повинен збільшити податкові зобов'язання за результатами податкового періоду, на який припадає таке порушення, на суму податку, що мала бути сплачена без застосування відповідної податкової преференції, а також сплатити штрафні санкції, передбачені пп. 123.1–123.3 ст. 123 ПКУ та пеню згідно з п.п. 129.1.2 п. 129.1 ст. 129 ПК України [10].

Література

1. Енциклопедія сучасної України. Світ-Суспільство-Культура. Том 11. Літера І. URL: <https://esu.com.ua/article-12489> (дата звернення: 22.03.2023).
2. Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів: Закон України від 09.07.2010 № 2480-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 24.03.2023).
3. Кейнс Дж. Загальна теорія зайнятості, відсотка та грошей. Антологія економічної класики [пер. з англ.]. К.: Економіка. 1992. С. 234–247.
4. Гелбрейт Дж.К. Нова промислова держава. Есе про американську економічну систему. [пер. з англ.]. К.: Економіка. 1992. С. 412–414.
5. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Економіка: Принципи, проблеми та політика [пер. з англ.]. К.: Економіка. 1993. С. 221–267.
6. Мушенко В.В., Тімашов В.О. Теоретико-правове дослідження змісту цільового блоку адміністративно-правового статусу органів публічного адміністрування ринку електричної енергії України. Правова позиція. 2020. № 3 (28). С. 50–54.
7. Кубіков В.В. Інфраструктурні проекти — напрямок розвитку взаємовідносин держави і бізнесу. Економіка. 2009. № 7 (98). С. 7–10.
8. Мушенко В.В. Правове регулювання реалізації стимулюючої функції оподаткування аграрних виробників. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2017. № 5 (94). С. 125–133.
9. Податкове право України: підручник / [О.О. Головашевич, А.М. Котенко, Є.М. Смичок та ін.]; за ред. М.П. Кучерявенка, Н.А. Маринів. Харків: Право, 2019. 440 с.
10. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. (зі змінами та доповненнями станом на 15.03.2023 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 14.03.2023).
11. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо сприяння відновленню енергетичної інфраструктури України: Закон України від 13.12.2022 № 2836-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2836-20#Text> (дата звернення: 18.03.2023).

12. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо адміністрування окремих податків в період воєнного, надзвичайного стану: Закон України від 01.04.2022 № 2173-IX. URL: <https://tax.gov.ua/zakonodavstvo/podatkove-zakonodavstvo/zakoni-ukraini/77326.html> (дата звернення: 22.03.2023).

13. ВРУ підтримала нові податкові пільги для бізнесу у I читанні. 12.01.2023. Дебет-Кредит. URL: <https://news.dtki.ua/taxation/common/81095-vru-pidtrimala-novi-podatkovy-pilgi-dlia-biznesu-u-i-citanni> (дата звернення: 22.02.2023).

14. Додаткові пільги для підтримки бізнесу під час ВС. Інформативно-аналітичний ресурс «MEDOC». 27.12.2022. URL: <https://medoc.ua/blog/dodatkovy-pilgi-dlia-pidtrimki-biznesu-pid-chas-vs> (дата звернення: 18.03.2023).

15. Проект Закону про внесення змін до розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо врахування отриманої безоплатної та безповоротної допомоги підприємствами комунальної та енергетичної інфраструктури при обрахуванні і сплаті податку на прибуток підприємств від 19.12.2022. № 8291. Державні сайти України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41042> (дата звернення: 24.03.2023).

16. Курило В.І., Гоцуляк Є.М., Мушенюк В.В. Проведення по справах про адміністративну відповідальність за невиконання податкового обов'язку. Монографія. Ніжин, 2015. 169 с.

References

1. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy. Svit-Suspilstvo-Kultura. Tom 11. Litera I. URL: <https://esu.com.ua/article-12489> (date of access: 22.03.2023).

2. Pro zemli enerhetyky ta pravovyi rezhym spetsialnykh zon enerhetychnykh ob'ektiv: Zakon Ukrainy vid 09.07.2010 № 2480-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (date of access: 24.03.2023).

3. Keins Dzh. Zahalna teoriia zainiatosti, vidotka ta hroshei. Antolohiia ekonomichnoi klasyky [per. z anhli.]. K.: Ekonomika. 1992. S. 234–247.

4. Helbreit Dzh. K. Nova promyslova derzhava. Ese pro amerykansku ekonomichnu systemu. [per. z anhli.]. K.: Ekonomika. 1992. S. 412–414.

5. Makonnell K.R., Briu S.L. Ekonomika: Pryntsypy, problemy ta polityka [per. z anhli.]. K.: Ekonomika. 1993. S. 221–267.

6. Mushenok V.V., Timashov V.O. Teoretyko-pravove doslidzhennia zmistu tsilovoho bloku administratyvno-pravovoho statusu orhaniv publichnoho administruvannia rynku elektrychnoi enerhii Ukrainy. Pravova pozytsiia. 2020. № 3 (28). S. 50–54.

7. Kublikov V.V. Infrastrukturni proekty — napriamok rozvytku vzaiemovidnosyn derzhavy i biznesu. Ekonomika. 2009. № 7 (98). S. 7–10.

8. Mushenok V.V. Pravove rehuliuвання realizatsii stymuliuuchoi funktsii opodatkuvannia ahrarnykh vyrobnykiv. Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo. 2017. № 5 (94). S. 125–133.

9. Podatkove pravo Ukrainy: pidruchnyk / [O.O. Holovashevych, A.M. Kotenko, Ye.M. Smychok ta in.]; za red. M.P. Kucheriavenka, N.A. Maryniv. Kharkiv: Pravo, 2019. 440 s.

10. Podatkovyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 r. № 2755-VI. (zi zminamy ta dopovnenniamy stanom na 15.03.2023 r.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (date of access: 14.03.2023).

11. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo spryannia vidnovlennia enerhetychnoi infrastruktury Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.12.2022 № 2836-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2836-20#Text> (date of access: 18.03.2023).

12. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo administruvannia okremykh podatkov v period voiennoho, nadzvychainoho stanu: Zakon Ukrainy vid 01.04.2022 № 2173-IX. URL: <https://tax.gov.ua/zakonodavstvo/podatkove-zakonodavstvo/zakoni-ukraini/77326.html> (date of access: 22.03.2023).

13. ВРУ підтримала нові податкові пільги для бізнесу у I читанні. 12.01.2023. Дебет-Кредит. URL: <https://news.dtki.ua/taxation/common/81095-vru-pidtrimala-novi-podatkovy-pilgi-dlia-biznesu-u-i-citanni> (date of access: 22.02.2023).

14. Додаткові пільги для підтримки бізнесу під час ВС. Інформативно-аналітичний ресурс «MEDOC». 27.12.2022. URL: <https://medoc.ua/blog/dodatkovy-pilgi-dlia-pidtrimki-biznesu-pid-chas-vs> (date of access: 18.03.2023).

15. Проект Закону про внесення змін до розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо врахування отриманої безоплатної та безповоротної допомоги підприємствами комунальної та енергетичної інфраструктури при обрахуванні і сплаті податку на прибуток підприємств від 19.12.2022. № 8291. Державні сайти України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41042> (date of access: 24.03.2023).

16. Кुरіло В.І., Хотуляк Є.М., Мушенюк В.В. Проведення по справах про адміністративну відповідальність за невиконання податкового обов'язку. Монографія. Ніжин, 2015. 169 с.

УДК 342.951

Цибульник Неллі Юріївна
кандидат юридичних наук
Харківський національний університет внутрішніх справ
Tsybulnyk Nelli
PhD
Kharkiv National University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-5128-0511

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-3-8698

ФУНКЦІОНАЛЬНІ СКЛАДОВІ АДМІНІСТРУВАННЯ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ АДМИНИСТРИРОВАНИЯ СЕКТОРА БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

FUNCTIONAL COMPONENT ADMINISTRATIONS OF THE SECURITY SECTOR OF UKRAINE

Анотація. Стаття присвячена визначенню поняття сектору безпеки, визначенню її суб'єктів та функціональних складових. Встановлено, що «управління сектору безпеки» – це діяльність уповноважених органів, що спрямована на досягнення конкретних завдань за допомогою управлінських методів, форм, способів і функцій, а також громадськості, які реалізують державну політику у сфері забезпечення національної безпеки. З'ясовано функціональні складові адміністрування сектору безпеки. Акцентовано увагу на потребі вдосконалення участі суспільства у сфері розвитку публічного адміністрування в секторі безпеки України, а саме: створення умов, як організаційних, так і правових для участі громадськості у формуванні й реалізації державної політики з питань національної безпеки, створення умов для здійснення громадського контролю за діяльністю складників сектору безпеки й оборони. Україна має великий потенціал в ОПК, оскільки на її території знаходяться багато підприємств, що спеціалізуються на виробництві різноманітної військової техніки та зброї. Держава звертає увагу на цю проблему та розвиває різні заходи для підтримки ОПК, зокрема, стимулювання інвестицій, військово-технічного співробітництва з іншими країнами, підвищення якості освіти в цій сфері та інше. Разом з тим, на даний час у нас відсутній єдиний нормативно – правовий акт, який би який би регламентував налагодження взаємодії між інституціями сектору безпеки і оборони у межах реалізації завдань із забезпечення оборони держави.

У висновках вказується про необхідність прийняття нормативного – правового акту, який би регламентував налагодження взаємодії між функціональними складовими сектору безпеки і оборони у межах реалізації завдань із забезпечення оборони держави. Сектор безпеки і оборони України покладаються завдання, зв'язані з реалізацією оборонної функції держави. Функціоналами складовими сектору безпеки і оборони України є: сили безпеки, сили оборони, оборонно-промисловий комплекс, громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки.

Ключові слова: сектор безпеки України, сектор безпеки й оборони, адміністративно-правове регулювання, публічне адміністрування, функціональні складові сектору безпеки.

Аннотация. Статья посвящена определению понятия сектора безопасности, определению ее субъектов и функциональных составляющих. Установлено, что «управление сектора безопасности» – это деятельность уполномоченных органов, направленная на достижение конкретных задач с помощью управленческих методов, форм, способов и функций, а также общественности, реализующих государственную политику в сфере обеспечения национальной безопасности. Выявлены функциональные составляющие администрирования сектора безопасности. Акцентируется внимание на потребности совершенствования участия общества в сфере развития публичного администрирования в секторе безопасности Украины, а именно: создание условий, как организационных, так и правовых для участия общественности в формировании и реализации государственной политики по вопросам национальной безопасности, создание условий для осуществления общественного контроля за деятельностью составляющих сектора безопасности и обороны. Украина имеет большой потенциал в ОПК, поскольку на ее территории находятся многие предприятия, специализирующиеся на

производстве разнообразной военной техники и оружия. Государство обращает внимание на эту проблему и развивает различные меры по поддержке ОПК, в частности, стимулирования инвестиций, военно-технического сотрудничества с другими странами, повышения качества образования в этой сфере. Вместе с тем, в настоящее время у нас отсутствует единый нормативно – правовой акт, который регламентировал бы налаживание взаимодействия между институтами сектора безопасности и обороны в рамках реализации задач по обеспечению обороны государства.

В выводах указывается о необходимости принятия нормативного – правового акта, регламентирующего налаживание взаимодействия между функциональными составляющими сектора безопасности и обороны в рамках реализации задач по обеспечению обороны государства. Сектору безопасности и обороны Украины возлагаются задачи, связанные с реализацией оборонной функции государства. Функционалы составляющих сектора безопасности и обороны Украины: силы безопасности, силы обороны, оборонно-промышленный комплекс, граждане и общественные объединения, которые добровольно участвуют в обеспечении национальной безопасности.

Ключевые слова: сектор безопасности Украины, сектор безопасности и обороны, административно-правовое регулирование, публичное администрирование, функциональные составляющие сектора безопасности.

Summary. The article is devoted to the definition of the concept of the security sector, the definition of its subjects and functional components. It is established that «management of the security sector» is the activity of authorized bodies aimed at achieving specific tasks with the help of management methods, forms, methods and functions, as well as the public, implementing state policy in the sphere of ensuring national security. The functional components of the administration of the security sector are clarified. Attention is focused on the need to improve public participation in the development of public administration in the security sector of Ukraine, namely: the creation of conditions, both organizational and legal, for public participation in the formation and implementation of state policy on national security issues, the creation of conditions for the implementation of public control over activities of the components of the security and defense sector. Ukraine has great potential in the defense industry, as there are many enterprises specializing in the production of various military equipment and weapons on its territory. The government pays attention to this problem and develops various measures to support the defense industry, in particular, stimulating investments, military-technical cooperation with other countries, and improving the quality of education in this area. At the same time, at present, we do not have a single regulatory and legal act that would regulate the establishment of cooperation between institutions of the security and defense sectors within the framework of the implementation of tasks to ensure the state's defense.

The conclusions indicate the need to adopt a normative legal act regulating the establishment of interaction between the functional components of the security and defense sector within the framework of the implementation of tasks to ensure state defense. The security and defense sector of Ukraine is assigned tasks related to the implementation of the defense function of the state. Functional components of the security and defense sector of Ukraine: security forces, defense forces, the defense-industrial complex, citizens and public associations that voluntarily participate in national security.

Key words: security sector of Ukraine, security and defense sector, administrative and legal regulation, public administration, functional components of the security sector.

Постановка проблеми. Побудова ефективної системи управління сектору безпеки й оборони України є одним із пріоритетних завдань держави. Потреба в публічному адмініструванні сектору безпеки України встановлена в Угоді про Асоціацію України з Європейським Союзом. Посилення співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки з метою забезпечення верховенства права та поваги до прав людини й основоположних свобод передбачено Угодою [1]. В свою чергу Стратегія сталого розвитку «Україна-2020» вказує на необхідність вдосконалення системи національної безпеки й оборони в напрямі підвищення обороноздатності держави, реформування Збройних Сил України та інших військових формувань України відповідно до сучасних вимог [2], а Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України визначає потребу в формуванні й підтриманні безпекових спроможностей, що, в свою чергу, надасть змогу забезпечити гнучке реагування спектру загрози національній безпеці України, раціонально використовуючи наявні в держави можливості й ресурси [3]. Таким

чином, завданням правової науки є з'ясування правових характеристик сектору безпеки України як об'єкта публічного адміністрування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу «сектору безпеки» приділяли увагу в науковій літературі такі науковці, як В.Б. Авер'янов, В.М. Гаращук, Ю.П. Битяк, Н.П. Матюхіна, В.А. Ліпкан, В.В. Крутов, О.М. Шевчук та ін. Так, В.К. Горовенко та В.П. Тютюнник здійснили аналіз актуальних загроз національній безпеці, указали, що сектор безпеки та оборони є підсистемою в загальній системі забезпечення національної безпеки України. Узявши за основу критерій відбору суб'єктів такого сектору, як наявність у них законодавчо наданих повноважень щодо застосування зброї, здійснення спеціальних заходів або правового примусу під час підтримання національної безпеки та оборони для включення їх до згаданого сектора, визначали їх суб'єктів [4]. Г.П. Ситник провів систематизацію наукових підходів до концептуалізації соціального явища національна безпека в теорії і практиці публічного управління [5].

С. П. Пономарьов розкрив поняття сектору безпеки та його зміст, із цією метою здійснив аналіз різних видів безпеки, дослідивши економічну, соціальну, політичну, екологічну, державну, особисту й військову безпеку [6]. О. С. Бодрук та М. Ф. Єжєєв [7] розглянули проблемні питання імплементації нової моделі сектору безпеки для України тощо.

Завданням статті є аналіз поняття «сектор безпеки», окремих елементів, функціональних складових, визначення сфери застосування, а також дослідження його ознак у системі управління сектором безпеки у співвідношенні їх змісту стосовно «сектору безпеки та оборони».

Виклад основного матеріалу. У статті 1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII визначено, що сектором безпеки і оборони є система органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і відповідно до Конституції та законів України за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України [8]. Відповідно сектор безпеки і оборони законодавцем ототожнений системою:

а) органів реалізації захисту національних інтересів України;

б) окремих суб'єктів, залучених до процесу забезпечення національної безпеки України.

При здійсненні аналізу поняття «сектор безпеки» доктрина наводить приклад позицій науковців, які висловились щодо цього, зокрема:

- 1) М. Лобко та Ф. Саганюк визначають сектор безпеки і оборони як систему визначених законом сил і засобів органів державної влади, місцевого самоврядування та військового управління й військових формувань і правоохоронних органів, на які покладені функції із забезпечення воєнної безпеки й оборони держави для підтримання її оборонного потенціалу, запобігання загрозам і нейтралізації загроз воєнного характеру, відсічі збройній агресії в разі збройного нападу на Україну [10, с. 137];
- 2) О. Кузьмук цей термін розуміє так: охоплена єдиним керівництвом і підконтрольна громадянському суспільству сукупність утворених відповідно до законів України органів державної влади, військових формувань, правоохоронних органів і служб, визначених органів, установ і підприємств їх усебічного забезпечення, діяльність яких, відповідно до Конституції та зако-

нодавства України, безпосередньо спрямована на планування, організація і здійснення заходів забезпечення національної безпеки і оборони держави [11, с. 11];

- 3) В. Тютюнник вважає, що сектор безпеки і оборони є однією з підсистем системи підтримання національної безпеки України, суб'єкти якого здійснюють захист її національних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз шляхом застосування зброї, здійснення спеціальних заходів або правового примусу в межах наданих їм повноважень [12, с. 23].

Разом з тим, на даний час у нас відсутній єдиний нормативно — правовий акт, який би який би регламентував налагодження взаємодії між інституціями сектору безпеки і оборони у межах реалізації завдань із забезпечення оборони держави.

До функціонального складу сектору безпеки і оборони входить: Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Державна спеціальна служба транспорту, Міністерство внутрішніх справ України, Національна гвардія України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Служба безпеки України, Управління державної охорони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Апарат Ради національної безпеки і оборони України, розвідувальні органи України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування й реалізує державну військово-промислову політику. Інші державні органи й органи місцевого самоврядування здійснюють свої функції із забезпечення національної безпеки у взаємодії з органами, які входять до складу сектору безпеки і оборони (ч.ч. 2, 3 ст. 12). [8]. Тобто на законодавчому рівні передбачено, що сектор безпеки і оборони України складається з таких функціональних складових:

- 1) сили безпеки;
- 2) сили оборони;
- 3) оборонно-промисловий комплекс;
- 4) громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки.

Інші державні органи й органи місцевого самоврядування здійснюють свої функції із забезпечення національної безпеки у взаємодії з органами, які входять до функціонального складу сектору безпеки і оборони.

Сили безпеки та сили оборони є двома важливими складовими сектору безпеки України.

Сили безпеки включають такі органи, як поліція, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації, а також інші відповідні установи. Їх головна мета полягає в забез-

печенні внутрішньої безпеки країни, боротьбі зі злочинністю та тероризмом, охороні громадського порядку та правопорядку, захисті прав і свобод людини та громадянина.

Сили оборони складаються з Збройних Сил України та Національної гвардії України і забезпечують оборону держави від зовнішніх військових загроз, а також здійснюють міжнародну миротворчу діяльність та підтримують національну безпеку в мирний час.

Обидві складові взаємодіють між собою та з іншими відомствами, що мають відношення до забезпечення національної безпеки. Вони забезпечують координацію своєї діяльності з метою забезпечення національної безпеки та захисту інтересів України в умовах світового порядку, що змінюється.

Оборонно-промисловий комплекс (ОПК) — це складова частина сектору безпеки, яка включає у себе підприємства та організації, що займаються виробництвом та розробкою військової техніки, зброї та військового обладнання.

ОПК відіграє важливу роль в забезпеченні національної безпеки України, адже саме від нього залежить можливість виготовлення та постачання військової техніки та зброї для Збройних Сил та інших військових формувань країни. Крім того, ОПК забезпечує розвиток технологій та інновацій, що необхідні для збільшення ефективності військової діяльності та зміцнення обороноздатності держави.

Україна має великий потенціал в ОПК, оскільки на її території знаходяться багато підприємств, що спеціалізуються на виробництві різноманітної військової техніки та зброї. Держава звертає увагу на цю проблему та розвиває різні заходи для підтримки ОПК, зокрема, стимулювання інвестицій, військово-технічного співробітництва з іншими країнами, підвищення якості освіти в цій сфері та інше.

Ознаки сил безпеки можна визначити як характерні риси, що характеризують їхню функціональну призначеність та роль у забезпеченні безпеки національного простору. Деякі з основних ознак сил безпеки включають наступне:

- Забезпечення правопорядку та захист громадян: сили безпеки мають на меті забезпечення національної безпеки та захисту громадян від злочинності, тероризму, екстремізму та інших загроз.
- Збереження територіальної цілісності: сили безпеки здійснюють заходи для захисту національних кордонів, територіальної цілісності держави від зовнішніх загроз, терористичних та інших незаконних дій.
- Підтримка глобальної безпеки: сили безпеки приймають участь у забезпеченні глобальної безпеки, зокрема, у миротворчих місіях, зміцненні міжнародної співпраці з питань боротьби з тероризмом, контролю зброї та іншими загрозами.

- Використання сучасних технологій та обладнання: сили безпеки використовують сучасні технології та обладнання для забезпечення ефективності та ефективності своїх дій.
- Здатність до швидкої реакції: сили безпеки повинні бути готові до швидкої реакції на будь-яку загрозу безпеці, що виникає на території держави.

Деякі з основних ознак сил оборони включають наступне:

- Захист національного простору: сили оборони забезпечують захист національного простору від зовнішніх загроз, включаючи можливі військові напади, терористичні акти, збройні конфлікти та інші загрози.
- Військова потужність: сили оборони забезпечують створення та підтримку військової потужності держави, зокрема, розвиток та модернізацію зброї та військової техніки, навчання та підготовку військовослужбовців.
- Запобігання конфліктів: сили оборони можуть здійснювати дипломатичну діяльність для запобігання конфліктів з іншими державами та забезпечення міжнародної безпеки.
- Готовність до швидкої реакції: сили оборони повинні бути готові до швидкої реакції на будь-яку загрозу безпеці, що виникає на території держави або за її межами.
- Взаємодія з іншими силами безпеки: сили оборони повинні взаємодіяти з іншими силами безпеки, що працюють в різних галузях, зокрема з правоохоронними та іншими військовими формуваннями, для забезпечення загальної безпеки національного простору та міжнародної безпеки.

Громадянин та громадські об'єднання в системі сектору безпеки можуть виконувати різноманітні функції, що включають:

- Підтримка правопорядку: громадські об'єднання можуть бути активними учасниками в забезпеченні правопорядку, сприяючи запобіганню злочинам, захисту прав людей та боротьбі з корупцією.
- Підтримка безпеки в громаді: громадські об'єднання можуть забезпечувати безпеку в громаді, зокрема, захист жителів від загроз насильства, забезпечення пожежної безпеки, допомога в аварійних ситуаціях тощо.
- Громадський контроль за діяльністю органів влади та сил безпеки: громадські об'єднання можуть виконувати функцію громадського контролю за діяльністю органів влади та сил безпеки, що сприяє забезпеченню прозорості та відповідальності владних структур.
- Підтримка військових та їх сімей: громадські об'єднання можуть забезпечувати підтримку військовим та їх сім'ям, що потребують допомоги під час виконання своїх службових обов'язків.
- Підтримка національної безпеки: громадські об'єднання можуть брати участь у різних

програмах та ініціативах, що спрямовані на підтримку національної безпеки та відстоювання національних інтересів.

Таким чином, головною функціональною складовою сектору безпеки та оборони України є Збройні Сили України та інші утворені відповідно до законів України військові формування. Саме на них згідно з ч. 2 та ч. 3 ст. 17 Основного Закону України покладається оборона України, захист її суверенітету та територіальної цілісності, а також недоторканність державних кордонів, тобто всі ключові питання, пов'язані з реалізацією оборонної функції [13]. Так, з метою належного виконання Збройними Силами України своїх функціональних обов'язків у сфері реалізації оборонної функції, з'єднання, військові частини, підрозділи і військовослужбовці, у тому числі чергові сили, Збройних Сил України як у мирний час, так і в особливий період (крім періоду дії воєнного стану) мають право застосовувати і використовувати зброю та бойову техніку для: 1) відбиття ударів засобів повітряного та підводного нападу по важливих державних та воєнних об'єктах, безпосереднє прикриття яких здійснюється черговими силами; 2) припинення порушення державного кордону України повітряними суднами збройних формувань інших держав, які не виконують команд (сигналів), що подаються черговими літаками-перехоплювачами (вертольотами), або застосовують зброю; 3) припинення протиправних дій повітряних суден у повітряному просторі України, якщо вони використовуються з метою здійснення терористичного акту; примушення до посадки захоплених (викрадених) повітряних суден; 4) забезпечення виконання покладених на Збройні Сили України завдань щодо відсічі можливої збройної агресії проти України, забезпечення недоторканості повітряного простору та підводного простору в межах територіального моря України тощо.

Станом на сьогоднішній день чинне законодавство України в сфері забезпечення оборонного комплексу все ж потребує антимонопольного врегулювання та закріплення на рівні закону можливості незалежного та впорядкованого розвитку та діяльності незалежного ринку ОПК. У зв'язку із введенням в Україні особливого правового режиму воєнного стану процедура публічних закупівель стала спрощеною та діє принцип укладення прямих договорів без проведення конкурсу. Ініціативна в даному випадку виходить від військових формувань, які, звичайно, достеменно не можуть надати оцінку усьому ринкові ОПК.

Наразі, окреслене неврегульоване питання координації та адміністрування проведення оборонних закупівель саме під час надзвичайних режимів, зокрема, але не виключно, правового режиму воєнного стану потребує більшого децентралізованого впливу на їхню процедуру в розрізі

можливості долучення органів місцевого самоврядування, місцевих органів державної влади, а саме обласних військових адміністрацій з метою недопущення розвитку розгалуженої корупційної системи в цих правовідносинах, адже саме означена сфера виступає рушійною силою для наближення перемоги України над Росією. Задля цього, на думку автора, необхідно встановити контрольно-запобіжні механізми впливу ОДВ та ОМС на договірні спрощенні закупівельні процедури, що може виражатись у витребуванні калькуляцій розходів тощо, що не буде порушувати сферу вільної підприємницької діяльності та зможе лягти в основу не тільки антикорупційної боротьби, а й антимонопольного руху на ринку важливих правовідносин.

Також, варто зазначити, що врегулювання та надання можливості проведення конкурсної процедури публічних закупівель хоч й зробить цю процедуру довшою, однак виключить корупційну складову та встановить більш конкурентний ринок ОПК.

Варто вказати, що з метою належного виконання завдань Збройними Силами України з реалізації оборонної функції законодавством можуть передбачатися додаткові підстави щодо застосування і використання зброї та бойової техніки.

Важливе значення у механізмі реалізації оборонної функції займає Національна гвардія України, яка має правовий статус військового формування з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України. Відповідно до Закону України «Про національну гвардію України» від 13 березня 2014 р. № 876-VII вказане військове формування призначено для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від кримінальних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами — із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій [14]. Також Національна гвардія України бере участь у взаємодії зі Збройними Силами України у відсічі збройній агресії проти України та ліквідації збройного конфлікту шляхом ведення воєнних (бойових) дій, а також у виконанні завдань територіальної оборони. При цьому до основних функцій Національної гвардії України, як до одного із функціонально складових сектору безпеки і оборони, належить: 1) захист конституційного ладу України, цілісності її території від спроб зміни їх насильницьким шляхом; 2) участь у здійсненні заходів, пов'язаних з припиненням збройних конфліктів та інших провокацій на державному

кордоні, а також заходів щодо недопущення масового переходу державного кордону з території суміжних держав; 3) участь у здійсненні заходів правового режиму воєнного стану; 4) участь у виконанні завдань територіальної оборони.

Крім того, Національна гвардія України виконує покладені на неї завдання у взаємодії з правоохоронними органами, Збройними Силами України, Управлінням державної охорони України, іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями, органами місцевого самоврядування, органами прокуратури, органами державної влади, громадськими об'єднаннями та релігійними організаціями, а також спільно з адміністрацією та режимними органами об'єктів, що охороняються, та населенням.

У межах реалізації оборонної функції варто також виділити Державну прикордонну службу України. Відповідно до Закону України «Про Державну прикордонну службу України» від 3 квітня 2003 р. № 661-IV даний орган здійснює завдання щодо забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її прилеглий зоні та виключній (морській) економічній зоні [15]. До того ж, вона може брати участь у боротьбі з організованою злочинністю та здійснювати протидію незаконній міграції на державному кордоні України та в межах контрольованих прикордонних районів. З огляду на те, що Державна прикордонна служба України входить до функціональної складової безпеки і оборони України, на неї покладається завдання із координації діяльності військових формувань та відповідних правоохоронних органів, пов'язаної із захистом державного кордону України та пропуску до тимчасово окупованої території і з неї, а також діяльності державних органів, що здійснюють різні види контролю при перетинанні державного кордону України та пропуску до тимчасово окупованої території і з неї або беруть участь у забезпеченні режиму державного кордону, прикордонного режиму і режиму в пунктах пропуску через державний кордон України та в контрольних пунктах в'їзду — виїзду.

Відповідно до положень Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України, важлива роль і місце відводиться суспільству в розвитку сектору безпеки. У Концепції окреслено основні його напрями: (1) створення правових, організаційних умов для залучення громадських організацій і гро-

мадян щодо реалізації державної політики з питань безпеки й оборони; (2) створення умов для здійснення ефективного громадського контролю за діяльністю вищенаведених складників; (3) сприяння участі громадських організацій у підвищенні готовності складових сектору безпеки й оборони [16]. У Стратегії національної безпеки України, прийнятій у 2020 році, проголошено людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека найвищою соціальною цінністю в Україні. Реалізація цієї норми Конституції України — головна мета державної політики національної безпеки [17]. Отже, забезпеченню безпеки людини суспільства й держави відводиться пріоритетна роль у секторі безпеки України. Проте, як вказувалося раніше, нормативно — правовий акт, який би визначав порядок, функції, завдання, повноваження та місце громадськості у здійсненні оборони та безпеки держави на даний час відсутній.

Висновок. З вищенаведеного випливає, що на сектор безпеки і оборони України покладаються завдання, зв'язані з реалізацією оборонної функції держави. Функціоналами складовими сектору безпеки і оборони України є: сили безпеки, сили оборони, оборонно-промисловий комплекс, громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки. Протягом проведеного дослідження автором визначено, що сили оборони характеризуються забезпеченням правопорядку та захист громадян, збереженням територіальної цілісності, підтримкою глобальної безпеки, використанням сучасних технологій та обладнання, здатністю до швидкої реакції. Сили безпеки виступають складовою сектору безпеки мають ознаки захисту національного простору, військової потужності та здатністю до запобігання конфліктів. Громадянин та громадські об'єднання в системі сектору безпеки можуть виконувати різноманітні функції, що включають: підтримка правопорядку, підтримка безпеки в громаді, громадський контроль за діяльністю органів влади та сил безпеки, підтримка військових та їх сімей тощо. Загалом, автором в дослідженні було вказано про нагальну необхідність у вдосконаленні приписів чинного законодавства України з огляду на необхідність закріплення та врегулювання питання оборонних закупівель під час дії особливого режиму воєнного стану, що на сьогоднішній день діє на території України.

Література

1. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: міжн. док-нт від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 31.03.2023).
2. Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. Офіц. вісн. Президента України. 2015. № 2. Ст. 154.
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 04.03.2016 р. «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»: Указ Президента України № 92/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016#n2> (дата звернення: 31.03.2023).
4. Горовенко В.К., Тютюнник В.П. Актуальні проблеми сектора безпеки та оборони України. Наука і оборона. 2014. № 4. С. 20–25.
5. Ситник Г.П. Концептуалізація соціального явища національна безпека в теорії і практиці публічного управління. Науковий часопис Академії національної безпеки. 2019. Вип. 1–2 (21–22). С. 8–30.
6. Пономарьов С.П. Поняття та сутність сектору безпеки. Право.ua. 2015. № 3. С. 69–72.
7. Бодрук О.С., Єжеев М.Ф. Проблемні питання імплементації нової моделі сектору безпеки для України. Стратегічна панорама. 2009. № 1. С. 132–138.
8. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради. 2018. № 31. Ст. 241.
9. Гончаренко Г.А. Управління сектором безпеки: поняття й сутність. Вчені записки. 2020. Т. 31 (70). Ч. 2 № 2. С. 40–46.
10. Лобко М.М., Саганяк Ф.В. Сектор безпеки і оборони: проблеми формування та розвитку. Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. 2014. № 1 (50). С. 134–139.
11. Кузьмук О.І. Стратегічна перспектива безпеки і оборони України. Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України. 2013. № 2 (11). С. 6–13.
12. Горовенко В.К., Тютюнник В.П. Актуальні проблеми сектора безпеки та оборони України. Наука і оборона. 2014. № 4. С. 20–25.
13. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
14. Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 р. № 876-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 17. Ст. 594.
15. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 27. Ст. 208.
16. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 04.03.2016 р. «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»: Указ Президента України № 92/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016#n2> (дата звернення: 31.03.2023 року)
17. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.09.2020 р. «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення: 31.03.2023 року)

References

1. Ughoda pro Asociaciju mizh Ukrajinou, z odniji storony, ta Jevropejskym Sojuzom, Jevropejskym spivtovarystvom z atomnoji energhiji i jikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoji storony: mizhn. dok-nt vid 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (date of access: 31.03.2023)
2. Pro Strategiju stalogo rozvytku «Ukraina-2020»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 12.01.2015 # 5/2015. Ofic. visn. Prezydenta Ukrainy. 2015. # 2. St. 154.
3. Pro rishennja Rady nacionalnoji bezpeky i oborony Ukrainy vid 04.03.2016 r. «Pro Koncepciju rozvytku sektoru bezpeky i oborony 142 2/2021 ADMINISTRATYVNE PRAVO I PROCES Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy # 92/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016#n2> (date of access: 31.03.2023)
4. Ghorovenko V.K.' Tjutjunnyk V.P. Aktualni problemy sektora bezpeky ta oborony Ukrainy. Nauka i oborona. 2014. # 4. S. 20–25.
5. Sytnyk Gh.P. Konceptualizacija socialnogho javyshha nacionaljna bezpeka v teoriji i praktyci publicnogho upravlinnja. Naukovyj chasopys Akademiji nacionalnoji bezpeky. 2019. Vyp. 1–2 (21–22). S. 8–30.
6. Ponomarjov S.P. Ponjattja ta sutnistj sektoru bezpeky. Pravo.ua. 2015. # 3. S. 69–72.
7. Bodruk O.S., Jezhejev M.F. Problemni pytannja implementaciji novoji modeli sektoru bezpeky dlja Ukrainy. Strategichna panorama. 2009. # 1. S. 132–138.
8. Pro nacionaljnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 r. # 2469-VIII. Vidomosti Verkhovnoji Rady. 2018. # 31. St. 241.

9. Ghoncharenko Gh.A. Upravlinnja sektorom bezpeky: ponjattja j sutnistj. Vcheni zapysky. 2020. T. 31 (70). Ch. 2 # 2. S. 40–46.
10. Lobko M.M., Saghanjak F.V. Sektor bezpeky i oborony: problemy formuvannja ta rozvytku. Zbirnyk naukovykh pracj Centru vojenno-strategichnykh doslidzhenj Nacionalnogho universytetu oborony Ukrainy imeni Ivana Chernjakhovsjkogho. 2014. # 1 (50). S. 134–139.
11. Kuzjmuk O.I. Strategichna perspektyva bezpeky i oborony Ukrainy. Nauka i tekhnika Povitrjanykh Syl Zbrojnykh Syl Ukrainy. 2013. # 2 (11). S. 6–13;
12. Ghorovenko V.K., Tjatjannyk V.P. Aktualjni problemy sektora bezpeky ta oborony Ukrainy. Nauka i oborona. 2014. # 4. S. 20–25.
13. Konstytucija Ukrainy vid 28.06.1996 r. # 254k/96-VR. Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy. 1996. # 30. St. 141.
14. Pro Nacionalnu ghvardiju Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.03.2014 r. # 876-VII. Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy. 2014. # 17. St. 594.
15. Pro Derzhavnu prykordonnu sluzhbu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 03.04.2003 r. # 661-IV. Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy. 2003. # 27. St. 208.
16. Pro rishennja Rady nacionalnoji bezpeky i oborony Ukrainy vid 04.03.2016 r. «Pro koncepciju rozvytku sektoru bezpeky i oborony Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy # 92/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016#n2> (date of access: 31.03.2023)
17. Pro rishennja Rady nacionalnoji bezpeky i oborony Ukrainy vid 14.09.2020 r. «Pro Strategiju nacionalnoji bezpeky Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14.09.2020 # 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (date of access: 31.03.2023)

Серебряк Станіслав Вадимович

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри правознавства
Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля*

Sieriebriak Stanislav

Candidate of Legal Sciences,

Associate Professor of the Department of Law

Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

ORCID: 0000-0001-7207-594X

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-3-8642

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ В КОНТЕКСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ НОВИХ СПЕЦІАЛЬНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ (МЕХАНІЗМІВ) ГОСПОДАРЮВАННЯ

LEGAL REGULATION OF THE DIGITAL ECONOMY DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF NEW SPECIAL LEGAL REGIMES (MECHANISMS) INTRODUCTION OF MANAGEMENT

Анотація. В статті досліджено правове регулювання розвитку цифрової економіки. Визначено дуальну роль держави у розбудові цифрової економіки, складники «Цифрової держави» та важливість стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні. Проведено аналіз загальних засад правового режиму Дія.Сіті та виокремлено унікальність правового та податкового механізму, який можна мільтиплікувати. Щодо територіального аспекту розвитку цифрової економіки, то деякі регіони України затвердили регіональні програми інформатизації, пріоритетами яких стало забезпечення рівного доступу до електронних послуг та сервісів для усіх мешканців, підвищення рівня цифрових навичок та вмінь громадян, підтримка та прискорення цифрового розвитку регіону для забезпечення якості та комфорту життя, впровадження системи безпечний регіон, розвиток потенційних можливостей аутсорсингових послуг, підтримка підприємців та економічного розвитку громад, технологічних стартапів, а також прозора, сучасна, ефективна організація цифрової взаємодії органів місцевого самоврядування з населенням та бізнесом. Доведено, що Україна продовжує розвиток цифрової економіки, попри війну, всі регіони та територіальні громади України активно впроваджують цифрові технології. Проаналізовані українські кейси щодо розбудови цифрової економіки дозволяють стверджувати, що місцевий економічний розвиток на засадах цифровізації можливий та технічно забезпечується.

Наявність зруйнованих та постраждалих регіонів потребує державної підтримки, яку доцільно надавати шляхом запровадження спеціальних правових режимів (механізмів) господарювання. Які в значній мірі залежать від спроможності громад наповнювати місцеві бюджети. Розглянуто перелік чинних податків територіальних громад та припущено, що малоімовірно, що спеціальний правовий режим (механізм) господарювання доцільно запроваджувати тільки шляхом регулювання місцевих податків, оскільки в умовах руйнування інфраструктури через війну органи місцевого самоврядування не матимуть змоги забезпечувати податкові надходження, тому є сенс задіяти всі загальнодержавні податки і які мають бути агреговані в унікальний правовий й податковий механізм, за аналогією з Дія.Сіті.

Ключові слова: правове регулювання, цифрова економіка, податки, спеціальний правовий режим, механізм господарювання, територія.

Summary. The article examines the legal regulation of the digital economy development. The dual role of the state in the development of the digital economy, the components of the «Digital State» and the importance of stimulating the development of the digital economy in Ukraine are defined. The analysis of the general principles of the legal regime of Diya Situ, its legal regime, and the uniqueness of the legal and tax mechanism, which should be multiplied, are highlighted. As for the territorial aspect, some regions of Ukraine have approved the regional informatization programs, the priorities of which were to ensure equal access to electronic services and services for all residents, increase the level of digital skills and abilities of citizens, support and

accelerate the digital development of the region to ensure the quality and comfort of life, implementation systems, a safe region, development of potential opportunities for outsourcing services and the IT sphere, support for entrepreneurs and economic development of communities, technological startups, as well as transparent, modern, effective organization of digital interaction of local self-government bodies with the population and business. It is proved that Ukraine continues the development of the digital economy, despite the war, all regions and territorial communities of Ukraine are actively implementing digital technologies. The analyzed Ukrainian cases regarding the development of the digital economy allow us to state that local economic development on the basis of digitalization is possible and technically feasible. The presence of destroyed and affected regions requires state support, which should be provided through the introduction of special legal regimes (mechanisms) of management.

Which largely depend on the effectiveness of communities to fill their own budgets using local taxes and fees. The considered list of current taxes of territorial communities assumes that it is unlikely that the special legal regime (mechanism) of management should be introduced only by regulating local taxes, since in the conditions of the destruction of the infrastructure due to the war, local self-government bodies will not be able to generate tax revenues, therefore it makes sense to use all national taxes and which can be aggregated into a unique legal and tax mechanism, by analogy with Diya Situ.

Key words: legal regulation, digital economy, taxes, special legal regime, management mechanism, territory.

Постановка проблеми. В Україні на державному рівні визнається необхідність та стимулюється формування цифрової економіки, а цифрові технології розглядаються в якості одного з ключових драйверів сталого розвитку країни. На відміну від інших країн, де державам відведено провідну роль у формуванні цифрового кластеру, українські фахівці зазначають, що роль держави в цьому процесі вирішальна, а долучення до міжнародного онлайн-бізнесу це не вибір, а необхідність, яка сама по собі призведе до цифрового управління, і що розвиток цифрової інфраструктури є неминучим. Починаючи із Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки, цифрова економіка стала впливати на всі галузі національного господарства й регіони України, що вимагає проведення наукових досліджень й аналізу цього впливу та визначення механізмів стимулювання [1]. Особливо через війну, оскільки зруйновані та постраждалі регіони потребують державної підтримки, яку можна надавати шляхом запровадження спеціальних правових режимів (механізмів) господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою розбудови цифрової економіки в Україні та її регіонах займається багато науковців та фахівців. Так, наприклад, в своїх фахових статтях Жекало Г.І. досліджує проблеми та перспективи розвитку цифрової економіки України та її регіонів [2]. А Іртищева І.О., Сенкевич О.Ф. та інші науковці слушно зазначають, що на практиці цифрова трансформація (цифровізація) регіонів України відрізняється [3]. Особливість цифрового розвитку в Україні полягає ще і в тому, що індивідуальні користувачі й бізнес значно випереджають державу і велику промисловість у цьому аспекті. Сучасний український малий і середній бізнес уже активно використовує інформаційні технології, цифрові методи просування своїх послуг, а роль держави у розбудові цифрової економіки дуальна: з одного боку це регулятор, що запроваджує норми, принципи та основи співіснування елементів

цифрової економіки, контролює та перевіряє методи їх використання, здійснює технологічні зміни, що сприяють закріпленню цифрових відносин між суспільством та владою; з другого боку держава може використовувати Інтернет та інформаційні технології безпосередньо під час надання своїх публічних послуг, в електронному врядуванні тощо [4, с. 228].

В Україні вже давно поставлено завдання системного та широкого розвитку цифровізації. Замість вибіркової цифровізації, що покращує якість певних систем чи сфер життєдіяльності, Україна активно рухається до переходу на цифрові технології. А правове забезпечення розвитку цифрової економіки в Україні розпочалося формуватися ще у 2013 році, коли Кабінет Міністрів України видав Розпорядження «Про схвалення стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» [5]. У 2015 р. Україна приєдналася до Декларації першого засідання міністрів «Східного партнерства ЄС» з питань цифрової економіки [6], на якому цифрова економіка була визнана сферою з невикористаним потенціалом як для ЄС так і для шести країн-партнерів [7], далі Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» [8] тощо. Але центральним нормативно-правовим актом, що регулює розвиток цифрової економіки в Україні є Стратегія здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року [9].

Однак, на наше переконання, в науці відсутнє обґрунтоване дослідження нормативно-правового регулювання розвитку цифрової економіки саме з урахуванням територіального аспекту та в контексті запровадження спеціальних правових режимів господарювання задля підтримки зруйнованих територій та регіонів.

Ціллю статті стало дослідження правового регулювання розвитку цифрової економіки в контексті запровадження нових спеціальних правових режимів (механізмів) господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метою чинної Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами є побудова сучасної та ефективної системи управління інформаційними технологіями для забезпечення підтримки і подальшого цифрового розвитку ефективної та прозорої системи управління державними фінансами. Результатом реалізації цієї Стратегії повинне стати запровадження єдиної інформаційно-телекомунікаційної системи управління державними фінансами, побудованої на інтероперабельності електронних інформаційних ресурсів з одночасним комплексним захистом інформації, дотриманням технологічної незалежності і забезпеченням обміну інформацією в режимі реального часу. Ця Стратегія визначає напрями та завдання, спрямовані на модернізацію та розвиток ІТ-складової центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. За результатами реалізації цієї стратегії має бути створено справжню цифрову державу та оцифрувати багато публічних послуг, оновити законодавчу базу, упорядкувати роботу державних реєстрів, забезпечити технічні можливості й захист даних. Складники «Цифрової держави» такі: електронне урядування; кібербезпека; електронний бізнес; електронна демократія; електронний суд; електронна охорона здоров'я; електронна освіта; електронна транспортна система; розумні міста; цифрові навички; повсюдний інтернет [10].

Проте найбільшої уваги заслуговує, з точки зору розробки та запровадження спеціальних правових режимів (механізмів) господарювання, Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» [8]. Цей Закон визначає правові, фінансові й організаційні засади функціонування правового режиму Дія.Сіту, які застосовуються задля створення сприятливих умов щодо розбудови цифрової інфраструктури, ведення інноваційного бізнесу, залучення інвестицій, а також талановитих спеціалістів з метою стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні.

Відносини щодо набуття та втрати статусу резидента Дія.Сіту, відносини за участю резидента Дія.Сіту та щодо участі у статутному капіталі резидента Дія.Сіту регулюються Конституцією України [11], Цивільним кодексом України [12], законами України, що визначають особливості оподаткування резидентів Дія.Сіту, іншими нормативно-правовими актами, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Загальними засадами правового режиму Дія.Сіту є:

- 1) свобода діяльності — наявність у всіх резидентів Дія.Сіту права самостійно провадити господарсь-

ку діяльність, права обирати форми організації такої діяльності та форми співпраці з третіми особами з урахуванням положень цього Закону, а також наявність у фахівців права самостійно здійснювати будь-яку не заборонену законом діяльність, права обирати форми організації такої діяльності та форми співпраці з іншими особами;

- 2) невтручання — невтручання держави, державних органів та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у діяльність резидентів Дія.Сіту, якщо така діяльність здійснюється в межах цього Закону та іншого законодавства України;
- 3) презумпція правомірності діяльності резидентів Дія.Сіту — прийняття рішення на користь резидентів Дія.Сіту або заявників у разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) тлумачення прав та обов'язків резидентів Дія.Сіту або заявників, або держави, або державних органів чи органів місцевого самоврядування, або їх посадових осіб;
- 4) стабільність — гарантія державою збереження правового режиму Дія.Сіту та стабільності його умов, передбачених цим Законом та законами України, що визначають особливості оподаткування резидентів Дія.Сіту, протягом строку, визначеного цим Законом, включаючи недопустимість обмеження чи звуження змісту прав та гарантій, передбачених правовим режимом Дія.Сіту, а також недопустимість збільшення регуляторного навантаження на резидентів Дія.Сіту протягом такого строку;
- 5) формальний характер процедури набуття статусу резидента Дія.Сіту — відсутність вимог щодо отримання спеціальних дозволів, ліцензування чи здійснення заходів державного нагляду (контролю) для подання та розгляду заяви про набуття статусу резидента Дія.Сіту і внесення інформації про заявника до реєстру Дія.Сіту;
- 6) добровільність резидентства в Дія.Сіту — неприпустимість прямого чи опосередкованого примусу юридичних осіб до набуття статусу резидента [8].

Правовий режим Дія.Сіту застосовується до відносин, в яких беруть участь резиденти Дія.Сіту або беруть участь у статутному капіталі резидента Дія.Сіту протягом строку його резидентства. До договірних відносин за участю резидента Дія.Сіту або щодо участі у статутному капіталі резидента Дія.Сіту, які виникли під час строку його резидентства, застосовується правовий режим Дія.Сіту незалежно від факту втрати такою юридичною особою статусу резидента Дія.Сіту, якщо інше прямо не передбачено договором або Законом. Спеціальні умови оподаткування є головною особливістю

щодо до резидента Дія.Сіту, а Податковим кодексом України визначаються день початку і день припинення застосування таких умов. Відповідно до цього Закону Правовий режим Дія.Сіту встановлюється на необмежений строк, але не менш як на 25 років з дня внесення до реєстру запису про резидента Дія.Сіту. З дня внесення до реєстру держава гарантує резидентам Дія.Сіту чинність правового режиму та стабільність його умов, визначених цим Законом, законами України, що визначають особливості оподаткування резидентів Дія.Сіту, а також додержання прав і законних інтересів резидентів Дія.Сіту та залучених ними фахівців. Передбачені гарантії стабільності правового режиму Дія.Сіту не поширюються на зміни до законодавства України, що стосуються питань оборони, національної безпеки, забезпечення громадського порядку та охорони навколишнього природного середовища. Система державних гарантій захисту інвестицій, передбачена законодавством про інвестиційну діяльність та режим іноземного інвестування поширюється на всіх резидентів Дія.Сіту та їх учасників (акціонерів) [8].

Отже, Дія.Сіту це унікальний правовий та податковий механізм для ІТ-компаній в Україні, особливостями якого є:

- низькі податкові ставки (податок на прибуток 9% або 18% залежно від обраного режиму податків на оплату праці (податок на доходи фізичних осіб — 5%, ЄСВ — 22% від мінімальної зарплати, 1,5% . військовий збір);
- альтернативна модель найму (згідно з Кодексом законів про працю України чи співпраці з ФОП, може підписати GIG-контракт, доступний лише резидентам Дія.Сіту);
- правовий режим Дія.Сіту встановлюється на необмежений строк, але не менш як на 25 років з дня внесення до реєстру Дія.Сіту запису про першого резидента Дія.Сіту [8].

На думку Ольги Беякової, Дія.Сіту забезпечує повну прозорість у плані найму працівників та є рушійною силою для більшості іноземних компаній перейти в Дія.Сіту. Для закордонного бізнесу — це головна перевага, тому для іноземних інвесторів це має надважливе значення, і навіть примарні ризики перекваліфікації ФОПів у працівників можуть бути зовсім неважливими, особливо якщо це публічна компанія. Дія.Сіту в цьому плані скасовує всі невідповідності реальної картини картинці «паперовій». Комплаєнс-питання в межах цього режиму знімаються повністю якщо все правильно документально оформлено [13].

Щодо територіального аспекту, то цифровізація економіки інтенсивно запроваджується на теренах Волинської й Закарпатської областей, які у грудні 2022 року затвердили пілотні регіональні програми інформатизації на 2023–2025 роки [14]. Програми розроблені відповідно до основних положень

Національної програми інформатизації України та затверджено керівниками обласних військових адміністрацій.

Особливістю для програми інформатизації Волинського регіону стало врахування потреб територіальних громад, а також участь представників громад у науково-технічній раді обласної державної адміністрації. Прийнята регіональна програма інформатизації містить заходи із розвитку бренду регіону й проєктного офісу «Digital Volyn» та ІТ екосистеми; створення цифрових умов для реалізації крафтових продуктів від виробників усіх територіальних громад Волині за допомогою розробленого регіонального маркетплейсу; візуалізації відкритих даних в різних галузях через створення інструменту — «Волинь в цифрах»; створення центру підтримки підприємництва разом із консалтинговими зонами «Дія Бізнес»: створення розумних зупинок «Smart bus» для міжміського транспорту, передбачається розробка та впровадження відповідної е-програми; створення та розвитку науково-технологічного парку у Волинському регіоні. Щодо Закарпаття, то воно обрало своїми цілями як: надання в електронній формі адміністративних послуг, як то — сервіси для громадян та бізнесу у сфері освіти, е-демократії, охорони здоров'я та житлово-комунального господарства задля створення сучасної захищеної інформаційної інфраструктури області. Також регіональна програма інформатизації Закарпатської області передбачає заходи з формування «розумної» цифрової платформи управління, орієнтованої на потреби громади та спрощення і оптимізацію процесів взаємодії «людина-держава-людина», а також проведення цифрової модернізації технологій за актуальними напрямками розвитку регіону [14].

Цільовими пріоритетами регіональної програми інформатизації Волинської області стало забезпечення рівного доступу до сервісів та електронних послуг для усіх мешканців, сприяння цифровому розвитку регіону для забезпечення якості та комфорту життя населення регіону, підвищення рівня цифрових компетенцій та вмінь громадян, а також впровадження комплексу щодо безпечності регіон тощо. Першочерговими завданнями регіональної програми інформатизації є використання потенційних можливостей ІТ-сфери для розвитку аутсорсингових послуг, яка включає: формування відповідної інфраструктури екосистеми на Волині за допомогою ІТ сфери, робота з донорами — центрами підтримки підприємців через відкриття Дія. Бізнес, яка має взаємодіяти з науковцями та сприяти економічному розвитку територіальних громад, розвиток технологічних стартапів на основі цифрових технологій. Виконання понад п'ятдесяти завдань і заходів регіональної програми інформатизації Волинської області має суттєво заохотити розбудову відкритого інформаційного суспільства

в регіоні, як одного з суттєвих чинників розвитку демократії у країні, а також в умовах та після війни підвищити якість життя населення області та України у цілому. Серед головних завдань регіональної програми інформатизації Закарпаття слід виокремити — прозору, сучасну та ефективну організацію цифрової взаємодії населення та бізнесу з органами місцевого самоврядування, місцевими органами виконавчої влади, що забезпечить комфортні умови для проживання, належне інституційне підґрунтя для розвитку різних видів економічної діяльності, підвищить інвестиційну привабливість регіону. Всім регіональним програмам інформатизації Закарпаття і Волині передусе глибокий аналіз стану інфраструктури інформатизації, на формування якої суттєво вплинула війна в Україні. Слід зауважити, що через війну на цифровому фронті з'явилися нові вимоги, бо багато суспільних процесів пришвидшилося, тому виникла потреба у створенні спеціалізованого порталу для отримання адміністративних послуг за допомогою мобільного застосунку «Мое Закарпаття». Також стало дуже потрібним оцифрування реєстрів обласної державної адміністрації, впровадження єдиної системи електронного документообігу для органів державної влади та місцевого самоврядування. Всі регіональні програми інформатизації обов'язково передбачають організацію підключення до швидкісного інтернету та Wi-Fi доступу в укриттях [14].

Отже, Україна продовжує розвиток цифрової економіки, попри війну.

Всі регіони та територіальні громади України активно впроваджують цифрові технології. Так, наприклад, в Харківській області для ефективної та продуктивної роботи на місцях отримали нову сучасну техніку тринадцять громад. Ці громади отримали 13 принтерів, 22 ноутбуки, 22 комп'ютерні миші і 26 картриджів. Підключились до платформи «Свої» двадцять чотири територіальні громади Одеської області, які для запису до електронної черги заробили зручний чат-бот. До цієї електронної черги також можна під'єднати будь-яку установу та налаштувати різні типи робочих місць (реєстратор, адміністратор, консультант тощо) та безкоштовно оновити або створити новий сайт територіальної громади. На Буковині — Глибоцька, Кіцманська, Заставнівська, Хотинська та Центральна міська клінічна лікарня отримала станції Starlink, які забезпечують супутниковий зв'язок. Starlink отримала і Чернівецької обласна військова адміністрація. Місто Чернівці та область також отримали десять старлінків, які передали в різні медичні заклади. А Чернівецький обласний центр екстреної медичної допомоги та медицини катастроф для забезпечення роботи своїх бригад на віддалених пунктах (Путилі, Вижниці, Сторожинці, Сокирянах, Кельменцях, Новоселиці, Глибоці, Заставні) отримав дев'ять станцій Starlink. Ці всі

кейси були реалізовані за сприянням Міністерства охорони здоров'я України [15].

Понад ста одиниць сучасних комп'ютерів передали в освітні заклади Прикарпаття. Надана техніка допоможе підвищити якість навчання дітей основам програмування. Для навчання також отримали освітні заклади Житомирської області понад три тисячі ноутбуків. До кінця 2023 року безоплатно отримали можливість користуватися деякими функціями сервісу Workspace for Education вчителі Житомирщини. Ці кейси було реалізовано завдяки співпраці МОН та Мінцифри з компанією Google та за підтримки ООН з питань освіти, науки і культури ЮНЕСКО. Ініціатива була реалізована в межах програми «Ноутбук кожному вчителю». Послуга безготівкового розрахунку запрацює в автобусах Львівської області з середини літа 2023 року. А компанія «Smart Ticket Technology» буде впроваджувати автоматизовану систему обліку на підприємствах Львова. Щоб спростити процес реєстрації відвідувачів Львова Futura Coworking та Nat Coworking запропонували послугу Дія.QR. Така послуга передбачає безготівковий проїзд і дає можливість мінімізувати контакти між водіями та пасажирами, проводити моніторинг пасажиропотоку у тролейбусах, допомагає уникнути небезпечних ситуацій на дорозі тощо. Для вчителів Рівненської області передано понад дві тисячі ноутбуків, і сьогодні вони мають можливість проводити заняття у дистанційному форматі завдяки новій техніці, створювати інтерактивні уроки завдяки сучасному програмному забезпеченню, яке сприяє більшій зацікавленості та кращому засвоєнню матеріалу учнями. Через центри надання адміністративних послуг Черкаської області у 2022 році було надано понад півмільйона адміністративних послуг. Найбільш популярними послугами стали: соціальні послуги (204 190 заяв), реєстрації місця проживання (150 585 заяв) та реєстрації речових прав на нерухоме майно (75 543 заяв). [15].

Таким чином, приведені кейси щодо розбудови цифрової економіки дозволяють стверджувати, що розвиток територій на засадах цифровізації можливий та технічно забезпечується попри війну, що сприяє запровадженню спеціальних правових режимів (механізмів) господарювання, які можуть бути розроблені за аналогією Дія.City, але мають стимулювати не тільки розвиток одного виду економічної діяльності, а і весь місцевий економічний розвиток.

Сьогодні, місцевий економічний розвиток, залежить від доходів місцевих бюджетів, які визначаються Бюджетним кодексом України і яким встановлено, що доходи місцевого бюджету — це податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України, а саме: 1) податкові надходження; 2) неподаткові надходження; 3) до-

ходи від операцій з капіталом; 4) трансферти. Податковими надходженнями визнаються встановлені законами України про оподаткування загальнодержавні податки і збори та місцеві податки і збори. Неподатковими надходженнями визнаються: 1) доходи від власності та підприємницької діяльності; 2) адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності; 3) інші неподаткові надходження. Доходи від операцій з капіталом — це доходи від продажу капітальних активів (основних фондів, державних запасів і резервів, землі) Трансферти — кошти, одержані від інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі. Склад доходів державного бюджету визначено ст. 29 Бюджетного кодексу України [16].

Окремі особливості справляння та зарахування певних видів доходів також можуть визначатися законом про Державний бюджет на відповідний рік. Склад доходів різних рівнів місцевих бюджетів та нормативи зарахування доходів до відповідних бюджетів визначаються Бюджетним кодексом: стаття 64 — доходи загального фонду бюджету міста Києва, бюджетів міст обласного значення, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад; стаття 66 — доходи загального фонду обласних бюджетів; стаття 69 — доходи загального фонду бюджетів міст районного значення, сільських, селищних бюджетів; стаття 69 — надходження спеціального фонду місцевих бюджетів; стаття 71 — бюджет розвитку місцевих бюджетів. Види міжбюджетних трансфертів визначені у статтях 96 та 97 Бюджетного кодексу. Напрями та особливості використання окремих видів субвенцій встановлені статтями 102–105 Бюджетного кодексу України [16].

У цьому зв'язку, доцільність та можливість запровадження спеціальних правових режимів (механізмів) господарювання значною мірою визначається активністю територіальних громад наповнювати місцеві бюджети використовуючи місцеві податки та збори. В Україні до місцевих податків віднесено податок на майно та єдиний податок, а до місцевих зборів — збір за місця для паркування транспортних засобів та туристичний збір (ст. 10) [17].

Місцеві ради мають обов'язок установлювати єдиний податок та податок на майно (в частині

транспортного податку та плати за землю). Фактично податкове законодавство дозволяє формувати місцеву податкову політику шляхом встановлення відповідних податків та зборів. Оскільки запровадження та встановлення розміру ставок місцевих податків і зборів належить до компетенції органів місцевого самоврядування, то саме вони мають найбільші можливості впливати на обсяги надходжень зазначених платежів до відповідних бюджетів. А відтак, запровадження або не запровадження спеціального правового режиму (механізму) господарювання залежать від того, наскільки ефективно органи місцевого самоврядування можуть організовувати весь комплекс робіт по мобілізації місцевих податків і зборів.

Отже, малоймовірно, що спеціальний правовий режим (механізм) господарювання доцільно запроваджувати тільки шляхом регулювання місцевих податків, оскільки в умовах знищення та руйнування інфраструктури через війну органи місцевого самоврядування не матимуть змоги забезпечувати податкові надходження в максимальному обсязі. А відтак, нові спеціальні правові режими (механізми) господарювання мають корелювати з усіма загальнодержавними податками.

Висновки. Таким чином, дослідивши правове забезпечення розбудови цифрової економіки можна зробити висновок, що Україна продовжує розвивати цифрову економіку, попри війну, а інформаційні технології інтенсивно запроваджуються в усіх сферах національного господарства. Заслугує на уваги проєкт Дія.City — унікальний правовий та податковий механізм для IT-компаній в Україні, який може бути мультипліковано в інші сфери та види економічної діяльності. Щодо запровадження спеціальних правових режимів (механізмів) господарювання в Україні для розвитку зруйнованих територій на засадах цифровізації, то це можливо, доречно та технічно забезпечуються державою попри війну. Тому нові спеціальні правові режими (механізми) господарювання можуть бути розроблені за аналогією з Дія.City, але мають стимулювати місцевий економічний розвиток, а не тільки один вид економічної діяльності. Отримані висновки обумовлюють необхідність розробки концепту формування нових спеціальних правових режимів (механізмів) господарювання на засадах цифровізації економіки з урахуванням територіального підходу.

Література

1. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження КМУ № 67 від 17 січня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-r#Text> (дата звернення: 1.03.2023)
2. Жекало Г.І. Цифрова економіка України: проблеми та перспективи розвитку. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2019. Вип. 26, Ч. 1. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/26_1_2019ua/12.pdf (дата звернення: 2.03.2023)
3. Іртишева І.О., Сенкевич О.Ф. Цифрова трансформація регіонів України: об'єктивна необхідність, принципи цифрового розвитку та особливості регулювання. Регіональна економіка. 2020. № 1(95). С. 14–21.
4. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. Центр Разумкова. Видавництво «Заповіт», 2020. 274 с.
5. Цифрова адженда України — 2020. («Цифровий порядок денний» — 2020). Концептуальні засади. 2016. URL: <https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf> (дата звернення: 3.03.2023)
6. Заява Радника Президента України М. Федорова на форумі «Digitalization: business talk, open opportunities», присвяченому актуальним питанням впровадження цифрових трансформацій і розвитку цифрової економіки. URL: <https://it-it.facebook.com/ze2019official/posts/500583604033213> (дата звернення: 5.03.2023)
7. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: Розпорядження КМУ № 386 від 15 травня 2013 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/246420577> (дата звернення: 4.03.2023)
8. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 15 липня 2021 року № 1667-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text> (дата звернення: 5.03.2023)
9. Про схвалення Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Постанова КМУ від 17 листопада 2021 р. № 1467-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1467-2021-r#Text> (дата звернення: 5.03.2023)
10. Цифрова держава. URL: <https://plan2.diia.gov.ua> (дата звернення: 7.03.2023)
11. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> (дата звернення: 1.03.2023)
12. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 1.03.2023)
13. Белякова О. Cameron McKenna Nabarro Olswang Дія Сіті: переваги та міфи. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA016026 (дата звернення: 1.03.2023)
14. Дві області затвердили програму інформатизації: пріоритети Волині та Закарпаття до 2025. URL: <https://thedigital.gov.ua/regions/news/dvi-oblasti-zatverdili-programu-KMYinformatizatsii-prioriteti-volini-ta-zakarpattya-do-2025> (дата звернення: 1.03.2023)
15. Сайт Міністерства цифрової трансформації. URL: <https://thedigital.gov.ua/projects> (дата звернення: 1.03.2023)
16. Бюджетний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 1.03.2023)
17. Податковий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 1.03.2023)

References

1. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyvrovoi ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018–2020 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii: Rozporiadzhennia KМУ № 67 vid 17 sichnia 2018 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-r#Text> (date of application: 1.03.2023)
2. Zhekalo H.I. Tsyfrova ekonomika Ukrainy: problemy ta perspektyvy rozvytku. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. 2019. Vyp. 26, Ch. 1. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/26_1_2019ua/12.pdf (date of application: 2.03.2023)
3. Irtysheva I.O., Sienkevych O.F. Tsyfrova transformatsiia rehioniv Ukrainy: obiektyvna neobkhdnist, pryntsyppu tsyvrovoho rozvytku ta osoblyvosti rehuliuvannia. Rehionalna ekonomika. 2020. № 1(95). S. 14–21.
4. Tsyfrova ekonomika: trendy, ryzyky ta sotsialni determinanty. Tsentr Razumkova. Vydavnytstvo «Zapovit», 2020. 274 s.
5. Tsyfrova adzhenda Ukrainy — 2020. («Tsyfrovyi poriadok denniy» — 2020). Kontseptualni zasady. 2016. URL: <https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf> (date of application: 3.03.2023)
6. Zaiava Radnyka Prezydenta Ukrainy M. Fedorova na forumi «Digitalization: business talk, open opportunities», prysviachenomu aktualnym pytanniam vprovadzhenntia tsyfrovykh transformatsii i rozvytku tsyvrovoi ekonomiky. URL: <https://it-it.facebook.com/ze2019official/posts/500583604033213> (date of application: 5.03.2023)
7. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini: Rozporiadzhennia KМУ № 386 vid 15 travnia 2013 r. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/246420577> (date of application: 4.03.2023)
8. Pro stymuliuvannia rozvytku tsyvrovoi ekonomiky v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 15 lypnia 2021 roku № 1667-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text> (date of application: 5.03.2023)
9. Pro skhvalennia Stratehii zdiisnennia tsyvrovoho rozvytku, tsyfrovykh transformatsii i tsyvrovizatsii systemy upravlinnia derzhavnymy finansamy na period do 2025 roku ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii:

Postanova KMU vid 17 lystopada 2021 r. № 1467-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1467-2021-r#Text> (date of application: 5.03.2023)

10. Tsyfrova derzhava. URL: <https://plan2.diia.gov.ua> (date of application: 7.03.2023)
11. Konstytutsiia Ukrainy. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> (date of application: 1.03.2023)
12. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (date of application: 1.03.2023)
13. Bieliakova O. Cameron McKenna Nabarro Olswang Diia Situ: perevahy ta mify. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA016026 (date of application: 1.03.2023)
14. Dvi oblasti zatverdily prohramu informatyzatsii: priorytety Volyni ta Zakarpattia do 2025. URL: <https://thedigital.gov.ua/regions/news/dvi-oblasti-zatverdili-programu-KMUinformatizatsii-prioriteti-volini-ta-zakarpattia-do-2025> (date of application: 1.03.2023)
15. Sait Ministerstva tsyfrovoy transformatsii. URL: <https://thedigital.gov.ua/projects> (date of application: 1.03.2023)
16. Biudzhetni kodeks Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (date of application: 1.03.2023)
17. Podatkovyi kodeks Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (date of application: 1.03.2023)

Войтович Ірина Степанівна

*ад'юнкт кафедри кримінального процесу та криміналістики
факультету № 1*

Львівського державного університету внутрішніх справ

Voytovych Iryna

Adjunct of the Department of Criminal Procedure and Forensics

Faculty No. 1

Lviv State University of Internal Affairs

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-3-8679

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

ПРАВОВЫЕ ОСНОВАНИЯ ПРОВЕДЕНИЯ СЛЕДСТВЕННЫХ (РОЗЫСКНЫХ) ДЕЙСТВИЙ

LEGAL GROUNDS FOR CONDUCTING INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS

Анотація. У статті розглянуті питання правових підстав проведення слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування у кримінальному провадженні. Оскільки правильне і чітке визначення правової підстави проведення слідчих (розшукових) дій забезпечує можливість використання результатів будь-якої дії під час доказування у кримінальному провадженні. Проводиться аналіз національного кримінального процесуального законодавства, що регламентує правові підстави проведення слідчих (розшукових) дій. Розглянуто позиції науковців, які до правових підстав проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі включають наявність внесеної інформації в ЄРДР, так як тільки після такого внесення, закон допускає застосування заходів процесуального примусу і проведення слідчих (розшукових) дій; наявність у слідчого (гізнавча) юридичних повноважень на проведення розслідування та проведення слідчих (розшукових) дій; розглядають певний юридичний факт, який породжує право (обов'язок) слідчого провести відповідну дію; як факт оформленого рішення про його проведення, як вимагає закон і належним чином оформлені постанови органів розслідування.

Зазначається про необхідність розмежування правових і процесуальних підстав проведення слідчих (розшукових) дій. Вказано, що значимість правової підстави проведення слідчих (розшукових) дій яскраво проявляється на прикладі негласних слідчих (розшукових) дій, як виду слідчих (розшукових) дій. Оскільки довгий час вони існували тільки як оперативно-розшукові заходи, і тільки чинний КПК України у 2012 році ввів їх в систему слідчих (розшукових) дій. Дійшли висновків, що система слідчих (розшукових) дій має тенденцію до розширення, і в юридичній літературі постійно обговорюється можливість включення до неї нових слідчих (розшукових) дій, що обумовлено потребами практики досудового розслідування і новими можливостями науково-технічного прогресу. Також зазначено, що правові підстави проведення слідчих (розшукових) дій можуть носити імперативний характер.

Ключові слова: правові підстави, слідчі (розшукові) дії, умови, досудове розслідування, правові засади.

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы правовых оснований проведения следственных (розыскных) действий в ходе досудебного расследования по уголовному производству. Поскольку правильное и четкое определение правового основания проведения следственных (розыскных) действий обеспечивает возможность использования результатов какого-либо действия при доказывании в уголовном производстве. Проводится анализ национального уголовного процессуального законодательства, регламентирующего правовые основания проведения следственных (розыскных) действий. Рассмотрены позиции ученых, к правовым основаниям проведения следственных (розыскных) действий в уголовном процессе включают наличие внесенной информации в ЕРДР, так как только после такого внесения, закон

допускає застосування заходів процесуального примусу і проведення слідчих (розшукових) дій; наявність у слідчого (розшуковця) юридичних повноважень на проведення розслідування і проведення слідчих (розшукових) дій; розглядають певний юридичний факт, породжуючий право (обов'язок) слідчого виконати відповідне дійство; як факт оформленого рішення про його виконання, як вимагає закон і належним чином оформлені постанови органів розслідування.

Відзначається необхідність розмежування правових і процесуальних підстав проведення слідчих (розшукових) дій. Вказано, що значущість правових підстав проведення слідчих (розшукових) дій чітко проявляється на прикладі негласних слідчих (розшукових) дій, як виду слідчих (розшукових) дій. Оскільки довгий час вони існували тільки як оперативні-розшукові заходи і тільки діяв УПК України в 2012 році ввів їх в систему слідчих (розшукових) дій. Пришли до висновку, що система слідчих (розшукових) дій має тенденцію до розширення, і в юридичній літературі постійно обговорюється можливість включення в неї нових слідчих (розшукових) дій, що обумовлено потребами практики досудового розслідування і новими можливостями науково-технічного прогресу. Також відзначено, що правові підстави проведення слідчих (розшукових) дій можуть мати імперативний характер.

Ключові слова: правові підстави, слідчі (розшукові) дій, умови, досудове розслідування, правові основи.

Summary. The article deals with the issue of legal grounds for conducting investigative (search) actions during pre-trial investigation in criminal proceedings. Since the correct and clear definition of the legal basis for conducting investigative (search) actions ensures the possibility of using the results of any action during evidence in criminal proceedings. An analysis of the national criminal procedural legislation, which regulates the legal grounds for conducting investigative (search) actions, is carried out. The positions of scientists were considered, which include the presence of information entered in the EDDR as the legal grounds for conducting investigative (search) actions in criminal proceedings, since only after such entry, the law allows the use of procedural coercion measures and the conduct of investigative (search) actions; presence of the investigator (investigator) with legal powers to conduct an investigation and conduct investigative (search) actions; consider a certain legal fact that gives rise to the right (obligation) of the investigator to take the appropriate action; as a fact of a formalized decision on its implementation, as required by law and properly formalized resolutions of investigative bodies.

It is noted that it is necessary to distinguish between legal and procedural grounds for conducting investigative (search) actions. It is indicated that the importance of the legal basis for conducting investigative (search) actions is clearly demonstrated by the example of covert investigative (search) actions, as a type of investigative (search) actions. Since for a long time they existed only as operative-search measures, and only the current CPC of Ukraine in 2012 introduced them into the system of investigative (search) actions. It was concluded that the system of investigative (search) actions has a tendency to expand, and the legal literature constantly discusses the possibility of including new investigative (search) actions into it, which is due to the needs of the practice of pre-trial investigation and new possibilities of scientific and technical progress. It is also stated that the legal grounds for conducting investigative (search) actions may be of an imperative nature.

Key words: legal grounds, investigative (search) actions, conditions, pre-trial investigation, legal principles.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Правова регламентація порядку провадження слідчих (розшукових) дій є надзвичайно важливою, оскільки, як уже зазначалося, кожна слідча (розшукова) дія (як і будь-яка інша процесуальна дія) в тій чи іншій мірі спирається на державний примус і обмежує гарантовані Конституцією України права і свободи учасників кримінального провадження.

У доктрині кримінального процесу, кажучи про підстави проведення слідчих (розшукових) дій, як правило, виділяють не тільки фактичні, а й формально-правові підстави, включаючи в останні цілу сукупність умов, чинників, при яких можливе проведення слідчої (розшукової) дії (загальні умови проведення слідчих (розшукових) дій, порядок проведення кожної окремої слідчої (розшукової) дії, наявність повноважень у суб'єкта, що її проводить, винесення процесуального акта (постанови) і т.д. Тим самим правові підстави проведення слідчих (розшукових) дій розглядаються як

правові засади, сукупність процесуально-значущих чинників, при наявності яких з'являється можливість проведення конкретної слідчої (розшукової) дії. В цьому контексті важливим є питання встановлення правових підстав проведення слідчих (розшукових) дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання підстав проведення слідчих (розшукових) дій було предметом дослідження серед низки науковців, зокрема: Л.І. Аркуші [1], В.Д. Берназ [2], О.В. Капліної [3], М.А. Погорельського [4], Д.С. Сергєєвої [5], С.М. Смокова [6], О.С. Старенького [7], Р.С. Тагієва [8] та інших.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз нормативно-правової бази та позиції науковців щодо правових підстав проведення слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правова підстава проведення слідчих (розшукових) дій

безпосередньо пов'язується з дотриманням вимог процесуальної форми і, по суті, ототожнюється з вимогою законності під час кримінального провадження (ст. 9 КПК). Кримінальна процесуальна доктрина законність проведення слідчих (розшукових) дій визначає як виконання слідчим ряду умов, встановлених КПК України, проте такі вимоги не завжди зазначені.

Характеризуючи сутність правових підстав провадження слідчих (розшукових) дій, багато авторів говорять про те, що ними виступає наявність норм КПК України, що зобов'язують або дозволяють проведення конкретних слідчих (розшукових) дій та дотримання процесуального порядку і умов їх проведення [9, с. 365]. Тому правові підстави слід розглядати як головні підстави проведення слідчих (розшукових) дій. Якщо кримінальний процесуальний закон не вказує на якусь дію слідчого як слідчу, то не можна взагалі говорити про законність її проведення і тим більше про отримання допустимих доказів у кримінальному провадженні.

Деякі автори вважають, що правовою підставою проведення тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії є сукупність передбачених кримінальним процесуальним законом умов, що уповноважують слідчого провести певну слідчу (розшукову) дію. Подібним же чином визначають правові підстави слідчих (розшукових) дій та інші вчені, відзначаючи, що вони виступають у вигляді системи нормативних приписів, на різних рівнях обумовлюють можливість проведення тієї чи іншої дії [10, с. 73].

Однак, якщо виходити з етимології поняття «підстава», як «причини, приводу; того, що виправдовує, робить зрозумілим яке-небудь явище або дію» [11, с. 385], або з філософського уявлення [12, с. 232] про підстави, як про те, що детермінує будь-які явища, то передбачені законом умови і порядок проведення слідчої (розшукової) дії навряд чи можуть розглядатися як підстави її проведення. Встановлена законом процедура провадження слідчої (розшукової) дії не може входити в поняття «правові підстави слідчих (розшукових) дій», оскільки не є підставою як такою, а визначає порядок проведення слідчої (розшукової) дії, юридично «супроводжує» її проведення. Хоча і підстави проведення процесуальних дій, і умови допустимості їх проведення, і порядок їх проведення за своєю правовою природою в однаковій мірі є елементами уніфікованої процесуальної форми, яка забезпечує однаковий, встановлений законом порядок кримінальної процесуальної діяльності, її послідовність, зміст і характер. У такій якості кримінальна процесуальна форма «створює детально врегульований, стійкий, юридично визначений, суворо обов'язковий, стабільний правовий режим кримінального провадження» [13, с. 14].

Незважаючи на те, що кримінальна процесуальна форма виступає як цілісна категорія, кожен

з її елементів має власне «наповнення», власне значення. Безумовно, що правова регламентація порядку провадження слідчих (розшукових) дій є надзвичайно важливою, оскільки, як уже зазначалося, кожна слідча (розшукова) дія (як і будь-яка інша процесуальна дія) в тій чи іншій мірі спирається на державний примус і обмежує гарантовані Конституцією України права і свободи учасників кримінального провадження [14, с. 55]. Деякі автори зазначають, що слідчий слідчий, здійснюючи кримінальне переслідування, має дискреційні повноваження і приймає необхідні, на його думку, рішення у кримінальному провадженні [15, с. 15]. Таким чином, застосування заходів державного примусу часто залежить від розсуду посадової особи. Ось чому такою важливою є чітка законодавча регламентація порядку і умов проведення слідчих (розшукових) дій. Це не просто засіб «легалізації» слідчої (розшукової) дії у кримінальному провадженні, а й гарантія забезпечення прав учасників кримінального процесу, їх захисту від необґрунтованого застосування заходів державного впливу.

Іноді в число правових підстав (умов) проведення слідчих (розшукових) дій включають наявність внесеної інформації в ЄРДР, так як тільки після такого внесення, закон допускає застосування заходів процесуального примусу і проведення слідчих (розшукових) дій. Слідчі (розшукові) дії можуть проводитися тільки в межах визначеної законом послідовності, лише до закінчення (або зупинення) досудового розслідування [16, с. 18]. Разом з тим нині КПК України (ст. 214 КПК) істотно розширив можливість проведення процесуальних дій до внесення відомостей в ЄРДР, коли ці дії необхідні для закріплення слідів кримінального правопорушення і встановлення особи, яка його вчинила.

Як справедливо зазначено в спеціальній літературі, сам собою початок кримінального провадження (особливо не щодо конкретної особи) прав і свобод громадян не обмежує. Якщо це і відбувається, то пізніше, при застосуванні заходів процесуального примусу або провадженні слідчих (розшукових) дій. Але початок кримінального провадження не тільки не вирішує питання про будь-які подальші процесуальні дії і рішення, але й не дає навіть права на будь-який примус. Не можна ототожнювати підстави для внесення відомостей в ЄРДР й початку кримінального провадження і для проведення слідчих (розшукових) дій, хоча слідчі (розшукові) дії можуть бути проведені тільки тоді, коли їх проведення передбачено законом, дозволено на нормативному рівні (тобто, за загальним правилом, після внесення відомостей в ЄРДР). Однак, як видається, внесення відомостей в ЄРДР не є прямою правовою підставою проведення слідчих (розшукових) дій, це скоріше умова, критерій допустимості їх результатів як доказів.

В якості ще однієї важливої складової правової підстави слідчої (розшукової) дії нерідко розглядають наявність у слідчого (дознавача) юридичних повноважень на проведення розслідування та проведення слідчих (розшукових) дій. Відсутність процесуальних повноважень «рівнозначно відсутності не тільки правових підстав, а й підстав слідчих (розшукових) дій взагалі» [17, с. 14].

Про відсутність у слідчого (дознавача) юридичних повноважень на проведення слідчих (розшукових) дій можна говорити в таких випадках: коли він не уповноважений здійснювати розслідування конкретного провадження; коли при розслідуванні справи слідчою групою слідчий не був включений до її складу; коли слідчим порушено правила про підслідність кримінального провадження; при проведенні слідчих (розшукових) дій після закінчення встановленого законом строку досудового розслідування; в разі проведення слідчої (розшукової) дії слідчим, що підлягає відводу.

Про те, можна вважати, що наявність у органу розслідування юридичних повноважень на проведення слідчої (розшукової) дії в системі вимог процесуальної форми правильніше характеризувати не як правову підставу їх проведення, а як ще один критерій (умова) допустимості отриманих в результаті слідчих (розшукових) дій доказів.

В якості правових підстав провадження слідчих (розшукових) дій деякі автори розглядають певний юридичний факт, який породжує право (обов'язок) слідчого провести відповідну дію [18, с. 154]. Як уже зазначалося, в переважній більшості випадків вибір тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії здійснюється особою, яка провадить розслідування у кримінальному провадженні. У літературі підкреслюється, що послідовність проведення слідчих (розшукових) дій або впливає з окремих процесуальних приписів (однозначна), або залежить від розсуду слідчого (альтернативна). ... В конкретній слідчій ситуації вибір належної процесуальної дії обумовлений всебічним урахуванням підстав її проведення, оцінкою значення очікуваних результатів, а також тактичною доцільністю [19, с. 76].

Здається, що в тих випадках, коли проведення слідчої (розшукової) дії є обов'язковим в силу закону, правовою підставою її проведення, причому, носять імперативний характер, служить сама вимога закону (проведення судово-медичної експертизи для встановлення причин смерті і т.п.).

Окремі дослідники всі підстави проведення слідчих (розшукових) дій називають правовими, але розмежовують їх на матеріально-правові та формально-правові. Під матеріально-правовими підставами проведення слідчих (розшукових) дій розуміється сукупність доказів, які свідчать про те, що, по-перше, проведення передбачуваної дії у провадженні дасть певний результат і, по-друге, у провадженні є відомості, що вказують на необ-

хідність суттєвого обмеження конституційних прав громадян в інтересах кримінального провадження [20, с. 8].

Під формально-правовими підставами розуміється проведення слідчих (розшукових) дій тільки в межах здійснення досудового розслідування у конкретному кримінальному провадженні, розпочатому у відповідності зі ст. 214 КПК України і розслідуваної в суворій відповідності до встановлених законом строків [20, с. 8]. Вважаємо, що в даному випадку автори також змішують правові підстави та умови проведення слідчих (розшукових) дій.

Таким чином, якщо при визначенні підстав провадження слідчих (розшукових) дій, виходити з їх інформаційної (фактичні підстави) і правової складових, то сутність правової обґрунтованості проведення слідчих (розшукових) дій навряд чи можливо розглядати як ряд нормативних вказівок, які встановлюють можливість проведення слідчих (розшукових) дій уповноваженими суб'єктами кримінального судочинства та, тим більше, як встановлені законом умови і процедуру проведення слідчої (розшукової) дії. Ці фактори в структурі процесуальної форми лише юридично «супроводжують» проведення слідчої (розшукової) дії, визначаючи її законність і будучи критерієм допустимості її результатів як доказів, але не утворюють підставу слідчої (розшукової) дії.

Як уже зазначалося, в ст. 223 КПК України, присвяченій загальним вимогам до проведення слідчих (розшукових) дій, законодавець взагалі не вказує за чиїм рішенням має проводитись слідча (розшукова) дія. Не завжди про це є вказівки в кримінальному процесуальному законі, що регламентують проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Зокрема, рішення про проведення допиту, пред'явлення для впізнання, огляду (окрім огляду житла чи іншого володіння особи, слідчого експерименту (за винятком його проведення в житлі або іншому володінні особи — з дозволу володільця або за рішенням (ухвалою) слідчого судді), закон не вимагає процесуально оформляти ні постановою, ні ухвалою. Надалі законодавець взагалі підходить диференційовано до цього питання (наприклад, освідчування особи проводиться за постановою слідчого (дознавача), а в разі відмови добровільного освідчування — за постановою прокурора).

В силу цього багато вчених в структуру правових підстав слідчої (розшукової) дії включають наявність відповідного процесуального документа (постанова слідчого, судове рішення), називаючи це процесуальною формою рішення про провадження слідчих (розшукових) дій, і відзначаючи, що відсутність таких процесуальних документів рівнозначно відсутності підстав на проведення слідчих (розшукових) дій [21, с. 10].

Деякі автори розглядають правову (юридичну) підставу проведення слідчої (розшукової) дії як форму процесуального вираження прийнятого рішення про проведення слідчої (розшукової) дії, як факт оформленого рішення про його проведення, як вимагає закон і належним чином оформлені постанови органів досудового розслідування [22, с. 97]. Але тоді виходить, що слідчі (розшукові) дії, які не оформляються постановами (допит, огляд, одночасний допит двох і більше осіб і деякі інші) проводяться за відсутності правових підстав.

Виходячи з викладеного, вважаємо, що необхідно розмежовувати правову і процесуальну підстави проведення слідчих (розшукових) дій. Слід погодитися з думкою про те, що в якості правової підстави слідчої (розшукової) дії виступає її унормованість законом [23, с. 86] і, отже, легальна можливість її проведення і використання результатів під час доказування у кримінальному провадженні. Значимість правової підстави проведення слідчих (розшукових) дій яскраво проявляється на прикладі негласних слідчих (розшукових) дій, як виду слідчих (розшукових) дій. Довгий час вони існували тільки як оперативно-розшукові заходи, і тільки чинний КПК України у 2012 році ввів їх в систему слідчих (розшукових) дій. Система слідчих (розшукових) дій має тенденцію до розширення, і в юридичній літературі постійно обговорюється можливість включення до неї нових слідчих (розшукових) дій, що обумовлено потребами практики досудового розслідування і новими можливостями науково-технічного прогресу. Яскравим прикладом є доповнення кримінального процесуального закону ст. 245¹ КПК України (Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису). Тому правильне і чітке визначення правової підстави проведення слідчих (розшукових) дій забезпечує можливість використання результатів будь-якої дії під час доказування у криміналь-

ному провадженні. Відповідно до КПК України проведення саме слідчих (розшукових) дій спричиняє появу не тільки таких видів доказів, як документів, що оформляються через протоколи слідчих (розшукових) дій, але і показання учасників процесу (підозрюваного, свідка і т.д.), показання експерта, речові докази, висновків експертиз; використання ж як доказів результатів дій, які не включені законодавцем в систему слідчих (розшукових), як правило, проблематично, важко.

Правові підстави проведення слідчих (розшукових) дій можуть носити імперативний характер: в тих випадках, коли закон передбачає обов'язкове проведення слідчої (розшукової) дії при дотриманні ряду передбачених КПК України умов (випадки обов'язкового проведення судової експертизи (ч. 2 ст. 242 КПК України), проведення особистого обшуку при затриманні особи (ч. 8 ст. 191, ч. 6 ст. 208, ч. 6 ст. 298² КПК України). В інших же випадках правові підстави слідчої (розшукової) дії, що представляють собою легальну (законодавчо встановлену) можливість її проведення і використання під час доказування у кримінальному провадженні, носять диспозитивний характер в тому сенсі, що залишають можливість вибору конкретного слідчої (розшукової) дії суб'єктом розслідування в залежності від слідчої ситуації, що склалась.

Висновки. Сутність правової обґрунтованості слідчих (розшукових) дій неприпустимо визначати через ті нормативні вказівки, які встановлюють можливість їх проведення органом розслідування і, тим більше, через встановлену законом процедуру і умови проведення слідчої (розшукової) дії. Ці фактори в структурі процесуальної форми юридично «супроводжують» проведення слідчої (розшукової) дії, визначаючи її законність і будучи критерієм допустимості її результатів як доказів. Тож, правова підстава слідчої (розшукової) дії є його передбаченість в нормах КПК України, тобто законодавче закріплення цієї дії в числі слідчих.

Література

1. Аркуша Л.І. Поняття, система та підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Південноукраїнський правничий часопис. 2013. № 3. С. 141–144.
2. Берназ В.Д., Смоков С.М. Рішення слідчого (криміналістичний, процесуальний та психологічний аспекти). Монографія. Одеса: Видавництво Одеського юридичного інституту НУВС, 2005. 151 с.
3. Капліна О.В. Проблеми вдосконалення нормативного регулювання проведення слідчих (розшукових) дій. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 1. С. 40–48.
4. Погорецький М.М. Гарантії адвокатської таємниці при провадженні слідчих (розшукових) дій. Юрист України. 2014. № 4. С. 122–129.
5. Сергєєва Д.Б. Правові та фактичні підстави провадження негласних слідчих (розшукових) дій. Вісник кримінального судочинства. 2017. № 4. С. 56–65.
6. Смоков С.М. Участь понятих у слідчих (розшукових) діях на стадії досудового розслідування. Вісник кримінального судочинства. 2017. № 2. С. 101–106.

7. Старенький О.С. Законодавчі нововведення щодо процесуального порядку провадження окремих слідчих (розшукових) дій як засобів отримання доказів у досудовому розслідуванні. Вісник кримінального судочинства. 2017. № 4. С. 82–93.
8. Тагієв С.Р. Підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2015. № 2(1). С. 233–239.
9. Туманянц А.Р., Криворучко Д.В. Зловживання правом на початок проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій без дозволу слідчого судді. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2022. № 4. С. 364–370.
10. Черненко А.П. Норми кримінально-процесуального права, що регламентують слідчі дії: загальна характеристика. Прокуратура. Людина. Держава. 2004. № 6. С. 71–77.
11. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 7. 723 с.
12. Філософія: словник термінів та персоналій / В.С. Бліхар, М.А. Козловець, Л.В. Горохова, В.В. Федоренко, В.О. Федоренко. Київ: КВІЦ, 2020. 274 с.
13. Черненко А.П. Кримінально-процесуальна регламентація слідчих дій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2004. 19 с.
14. Кримінальний процес: підручник / Р.І. Благута, Ю.В. Гуцуляк, О.М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. А.Я. Хитри, Р.М. Шехавцова, В.В. Луцка. Львів: ЛьвДУВС, 2019. Ч. 2. 616 с.
15. Проблеми забезпечення ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні: монографія / кол. авт.; за заг. ред. В.І. Борисова, В.С. Зеленецького. Х.: Право, 2010. 394 с.
16. Досудове розслідування: навч. посібник / Р.І. Благута, А.-М. Ю. Ангеленюк, Ю.В. Гуцуляк та ін.; за заг. ред. Ю.А. Комісарчук та А.Я. Хитри. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 600 с.
17. Кіпер О.О. Процесуальна самостійність слідчого як гарантія всебічного, повного й неупередженого розслідування у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса. Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. 20 с.
18. Зайцев О.В. Організаційний та процесуальний статус слідчого. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2018. № 4. С. 153–156.
19. Галаган В.І. Проведення слідчих (розшукових) дій: процесуальні та криміналістичні аспекти. Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). 2017. Вип. 1(5). С. 73–79.
20. Карпушин С.Ю. Проведення слідчих (розшукових) дій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ: НАВС. 210 с.
21. Тертышник В.М., Слинко С.В. Теория доказательств: учебное издание. Х.: Арсис. 1998. 256 с.
22. Черноус Ю.М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ: НАВС. 208 с.
23. Лоза Ю.М. Слідчі дії: поняття, сутність, ознаки, види. Право України. 2003. № 9. С. 85–89.

References

1. Arkusha L. I. Poniattia, systema ta pidstavy provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii [The concept, system and grounds of secret investigative (search) actions]. Pivdennoukrainskyi pravnychiy chasopys. 2013. № 3. S. 141–144.
2. Bernaz V. D., Smokov S. M. Rishennia slidchoho (kryminalistychnyi, protsesualnyi ta psykholohichniy aspekty) [Decision of the investigator (forensic, procedural and psychological aspect)]. Monohrafiia. Odesa: Vydavnytstvo Odeskoho yurydychnoho instytutu NUVS, 2005. 151 s.
3. Kaplina O. V. Problemy vdoshkonalennia normatyvnoho rehuliuвання provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii [Problems of improving the normative regulation of conducting investigative (search) actions]. Visnyk kryminalnoho sudochynstva. 2015. № 1. S. 40–48.
4. Pohoretskyi M. M. Harantii advokatskoi taiemnytsi pry provadzhenni slidchykh (rozshukovykh) dii [Guarantees of lawyer's secrecy during investigative (search) actions]. Yuryst Ukrainy. 2014. № 4. S. 122–129.
5. Serhieieva D. B. Pravovi ta faktychni pidstavy provadzhennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii [Legal and factual grounds for conducting secret investigative (search) actions]. Visnyk kryminalnoho sudochynstva. 2017. № 4. S. 56–65.
6. Smokov S. M. Uchast poniatykh u slidchykh (rozshukovykh) diiakh na stadii dosudovoho rozsliduvannia [Participation of witnesses in investigative (search) actions at the stage of pre-trial investigation]. Visnyk kryminalnoho sudochynstva. 2017. № 2. S. 101–106.
7. Starenkyi O. S. Zakonodavchi novovvedennia shchodo protsesualnoho poriadku provadzhennia okremykh slidchykh (rozshukovykh) dii yak zasobiv otrymannia dokaziv u dosudovomu rozsliduvanni [Legislative innovations regarding the procedural order of individual investigative (search) actions as a means of obtaining evidence in a pre-trial investigation]. Visnyk kryminalnoho sudochynstva. 2017. № 4. S. 82–93.

8. Tahiiev S.R. Pidstavy provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii [Reasons for secret investigative (search) actions]. Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Yurydychni nauky. 2015. № 2(1). S. 233–239.
9. Tumanians A.R., Kryvoruchko D.V. Zlovzhyvannia pravom na pochatok provedennia okremykh slidchykh (rozshukovykh) ta nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii bez dozvolu slidchoho suddi [Abuse of the right to initiate separate investigative (search) and secret investigative (search) actions without the permission of the investigating judge]. Elektronne naukove vydannia «Analytychno-porivnialne pravoznavstvo». 2022. № 4. S. 364–370.
10. Chernenko A.P. Normy kryminalno-protsesualnoho prava, shcho rehlamentuiut slidchi dii: zahalna kharakterystyka [Norms of criminal procedural law regulating investigative actions: general characteristics]. Prokuratura. Liudyna. Derzhava. 2004. № 6. S. 71–77.
11. Slovyk ukrainskoi movy: v 11 tt. [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes] / AN URSR. Instytut movoznavstva; za red. I.K. Bilodida. Kyiv: Naukova dumka, 1976. T. 7. 723 s.
12. Filosofiia: slovyk terminiv ta personalii [Philosophy: a dictionary of terms and personalities] / V.S. Blikhar, M.A. Kozlovets, L.V. Horokhova, V.V. Fedorenko, V.O. Fedorenko. Kyiv. KVITs, 2020. 274 s.
13. Chernenko A.P. Kryminalno-protsesualna rehlamentatsiia slidchykh dii [Criminal procedural regulation of investigative actions]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Kharkiv, 2004. 19 s.
14. Kryminalnyi protses: pidruchnyk [Criminal process: a textbook] / R.I. Blahuta, Yu.V. Hutsuliak, O.M. Dufeniuk ta in.; za zah. red. A. Ya. Khytry, R.M. Shekhavtsova, V.V. Lutsyka. Lviv: LvDUVS, 2019. Ch. 2. 616 s.
15. Problemy zabezpechennia efektyvnosti diialnosti orhaniv kryminalnoho peresliduvannia v Ukraini: monohrafiia [Problems of ensuring the effectiveness of criminal prosecution bodies in Ukraine: monograph] / kol. avt.; za zah. red. V.I. Borysova, V.S. Zelenetskoho. Kh.: Pravo, 2010. 394 s.
16. Dosudove rozsliduvannia: navch. posibnyk [Pre-trial investigation: training. manual] / R.I. Blahuta, A.-M.Yu. Anhelenuk, Yu.V. Hutsuliak ta in.; za zah. red. Yu.A. Komissarchuk ta A. Ya. Khytry. Lviv: LvDUVS, 2019. 600 s.
17. Kiper O.O. Protseualna samostiinist slidchoho yak harantiia vsebichnoho, povnoho y neuperedzhenoho rozsliduvannia u kryminalnomu provadzhenni [Procedural independence of the investigator as a guarantee of a comprehensive, complete and impartial investigation in criminal proceedings]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Odesa. Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia», 2017. 20 s.
18. Zaitsev O.V. Orhanizatsiinyi ta protseualnyi status slidchoho [Organizational and procedural status of the investigator]. Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. 2018. № 4. S. 153–156.
19. Halahan V.I. Provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii: protseualni ta kryminalistychni aspekty [Conducting investigative (search) actions: procedural and forensic aspects]. Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teoriia ta praktyka). 2017. Vyp. 1(5). S. 73–79.
20. Karpushyn S. Yu. Provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii [Conducting investigative (search) actions]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Kyiv: NAVS. 210 s.
21. Tertyshnik V.M., Slinko S.V. Teoriya dokazatelstv: uchebnoe izdanie [Theory of proofs]. Kh.: Arsis. 1998. 256 s.
22. Chornous Yu.M. Slidchi dii: poniattia, sutnist, napriamy rozvytku ta udoskonalennia [Investigative activities: concept, essence, directions of development and improvement]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Kyiv: NAVS. 208 s.
23. Loza Yu.M. Slidchi dii: poniattia, sutnist, oznaky, vydy [Investigative actions: concepts, essence, signs, types]. Pravo Ukrainy. 2003. № 9. S. 85–89.

УДК 347.962.6

СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Мигаль Роман Васильович

*кандидат юридичних наук, докторант
Львівського університету бізнесу та права*

Myhal Roman

*PhD in Law, Doctoral Candidate of the
Lviv University of Business and Law*

ORCID: 0000-0002-6155-7756

Скоромний Ярослав Ігорович

*доктор юридичних наук, доцент
Львівський університет бізнесу та права*

Skoromnyy Yaroslav

*D. Sc. (Law), Associate Professor
Lviv University of Business and Law*

ORCID: 0000-0002-4067-710X

Курилін Іван Ростиславович

*кандидат юридичних наук, доцент
Національна академія внутрішніх справ*

Kurilin Ivan

*PhD in Law, Associate Professor
National Academy of Internal Affairs*

ORCID: 0000-0002-5672-3959

Блонський Михайло Андрійович

*аспірант
Львівського університету бізнесу та права*

Blonskyi Mykhailo

*Postgraduate Student of the
Lviv University of Business and Law*

ORCID: 0000-0003-4550-2410

Захарчук Іван Володимирович

*аспірант
Львівського університету бізнесу та права*

Zakharchuk Ivan

*Postgraduate Student of the
Lviv University of Business and Law*

ORCID: 0000-0002-3983-7911

Туліка Сергій Костянтинович

Львівський університет бізнесу та права

Tulika Serhiy

Lviv University of Business and Law

ORCID: 0000-0003-4880-1985

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-3-8590

**НАПРЯМИ ПОКРАЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
ІНСТИТУТУ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
СУДДІВ В УКРАЇНІ**

DIRECTIONS FOR IMPROVING THE EFFECTIVENESS OF THE INSTITUTE OF LEGAL RESPONSIBILITY OF JUDGES IN UKRAINE

Анотація. Сьогодні існує багато проблемних аспектів, які безпосередньо стосуються практичних питань з організації роботи суддів і функціонування судової системи в Україні. Одним із ключових питань у цьому напрямі є особливості проведення і зміст судової реформи України. Визначено, що сьогодні одним із важливих аспектів у цьому напрямі є визначення напрямів покращення ефективності інституту юридичної відповідальності суддів в Україні. За результатами дослідження сформульовано загальні висновки, а також представлено пропозиції теоретичного і практичного характеру щодо нового вирішення окремих наукових і практичних проблем, які стосуються напрямів покращення ефективності інституту юридичної відповідальності суддів в Україні. Зокрема, з'ясовано, що важливим механізмом запобігання і протидії правопорушень серед суддів є спеціальна перевірка стосовно кандидатів, які претендують на зайняття посади суддів (під час проведення їх добору), а також суддів при їх переведенні, кваліфікаційного оцінювання чи при обранні на посаду безстроково. Також зазначено, що належний рівень матеріально-правового забезпечення суддів є стимулятором сумлінного виконання ними професійних обов'язків, для правомірної поведінки суддів (кожного окремого судді). Зниження досягнутого рівня оплати праці (посадового окладу) суддів чи/або їх пенсійного забезпечення: призводить до порушення конституційного принципу незалежності суддів; є фактором, від якого безпосередньо залежить схильність суддів до корупційних діянь і/або неправомірної поведінки. Водночас рекомендується розробити спеціальний закон про юридичну відповідальність суддів, який повинен передбачати такі основні аспекти: межі виникнення особистої юридичної відповідальності суддів; поняття і види юридичної відповідальності, механізми їх підтримування; а також види покарань за гії і/або безвідповідальність суддів. Визначено, що подальші дослідження доцільно проводити в напрямі вивчення практичних питань щодо критеріїв і методів оцінювання ефективності судової системи в Україні.

Ключові слова: юридична відповідальність судді, інститут юридичної відповідальності судді, підстави юридичної відповідальності судді, заходи юридичної відповідальності судді, судова система.

Summary. Today, there are many problematic aspects that directly relate to practical issues related to the organization of judges' activities and the functioning of the judicial system in Ukraine. One of the key issues in this direction is the specifics of the conduct and content of the judicial reform of Ukraine. It was determined that today one of the important aspects in this direction is the determination of directions for improving the effectiveness of the institute of legal responsibility of judges in Ukraine. Based on the results of the research, general conclusions are formulated, and theoretical and practical proposals are also presented regarding a new solution to certain scientific and practical problems that relate to directions for improving the effectiveness of the institute of legal responsibility of judges in Ukraine. In particular, it was found that an important mechanism for preventing and combating offenses among judges is a special check of candidates applying for the position of judges (during their selection), as well as judges during their transfer, qualification assessment or when elected to a position for an indefinite period. It is also stated that the appropriate level of material and legal support of judges is a stimulator of conscientious performance of their professional duties, for the lawful behavior of judges (each individual judge). Lowering the achieved level of remuneration (official salary) of judges and/or their pension: leads to a violation of the constitutional principle of independence of judges; is a factor that directly affects the propensity of judges to corrupt acts and/or misconduct. At the same time, it is recommended to develop a special law on the legal responsibility of judges, which should provide for the following basic aspects: the limits of personal legal responsibility of judges; concepts and types of legal responsibility, mechanisms of their support; as well as types of punishments for actions and/or irresponsibility of judges. It was determined that further research should be conducted in the direction of studying practical issues regarding the criteria and methods of evaluating the effectiveness of the judicial system in Ukraine.

Key words: judge, legal responsibility of a judge, institution of legal responsibility of a judge, grounds for legal responsibility of a judge, measures of legal responsibility of a judge, judicial system.

Постановка проблеми. Сьогодні існує багато проблемних аспектів, які безпосередньо стосуються практичних питань з організації роботи суддів і функціонування судової системи в Україні [1–48]. Одним із ключових питань у цьому напрямі є особливості проведення і зміст судової реформи України, з метою «запровадження нових дієвих підходів до забезпечення фундаментального

права людини і громадянина на справедливий суд; запобігання і протидії корупції у судовій системі (судах); підвищення авторитету судової влади і довіри громадян до судової системи України» [28]. Все це обумовило актуальність і важливість даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За результатами аналізу літератури [1–48] з'ясовано,

що деякі аспекти (теоретичні, практичні) у цьому напрямі (щодо практичних проблем, які стосуються ефективності, особливостей судової системи і юридичної відповідальності суддів в Україні) досліджували такі вчені і практики, як Л. Виноградова [1], В. Гудима [2], Н. Коновалова [3], А. Маляренко [4], Л. Москвич [5], К. Музичук [6], І. Назаров [7], О. Овчаренко [8; 9], В. Паришкура [10], М. Погорецький, О. Польовий, О. Яновська [11], С. Подкопаєв [12], Р. Сопільник [13], В. Сердюк, Р. Скриньковський [14], М. Хмиз [15–24], В. Швець [25] та інші, представлених у працях [26–39].

Поряд з тим, визнаючи теоретичну і практичну цінність окремих досліджень за проблемою, доцільно відмітити, що сьогодні недостатньо уваги приділено напрямам покращення ефективності інституту юридичної відповідальності суддів в Україні.

Мета статті. Метою статті є представити пропозиції теоретичного й практичного характеру щодо напрямів покращення ефективності інституту юридичної відповідальності суддів в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі аналізу літератури за проблемою [1–48], зокрема, враховуючи наявні результати досліджень у цьому напрямі [1–14; 25; 26; 40–48], можна стверджувати, що до формулювання пропозицій (або рекомендацій) теоретичного і практичного характеру щодо напрямів покращення ефективності інституту юридичної відповідальності суддів в Україні необхідно підходити комплексно і з урахуванням таких 3-х аспектів, що приведені нижче.

Так, перший аспект стосується організаційно-правових інструментів і заході щодо запобігання та протидії правопорушенням у суддівському корпусі.

Так, сьогодні, враховуючи думку вчених-юристів та практиків за проблемою, запобігання і протидія суддівським правопорушенням (з метою покращення ефективності інституту юридичної відповідальності суддів) відбувається на таких рівнях, а саме [1–14; 26; 40–43]:

1. Згальносоціальний рівень (для запобігання і протидії суддівським правопорушенням за законодавством України передбачено реалізацію цілісного комплексу різних заходів, зокрема — економічні, правові, організаційно-управлінські, культурно-виховні, ідеологічні та технічні заходи довготривалого і стабільного характеру. Реалізація поданих заходів забезпечить належне функціонування діючої системи правосуддя, а також сприятиме її розвитку);

2. Спеціально-кримінологічний рівень (тут доцільно віднести спеціальні заходи з відповідним інструментарієм, які безпосередньо спрямовані на виявлення і нейтралізацію негативних обставин, процесів, ситуацій, факторів тощо, що зумовлю-

ють і/або засвідчує порушення суддею (суддями) вимог чинного законодавства з метою забезпечення належного відправлення правосуддя);

3. Індивідуальний рівень (під індивідуальним запобіганням і протидії правопорушенням у суддівському корпусі слід розуміти сукупність заходів організаційно-правового характеру, які спрямовані на формування і стимулювання правомірної поведінки кожного окремого судді відповідно до приписів правових норм і не суперечить основним принципам права, а також гарантується державою. Тут основними заходами є такі: підвищення рівня кваліфікації суддів; надання належної допомоги суддям при вирішенні певних проблемних питань щодо правозастосування; оперування різними методами та інструментарієм переконання суддів з метою подолання і усунення причин виникнення недоліків в організації їх роботи; заохочення (за наявності) особистих професійних успіхів чи досягнень. Серед суддів основну роботу з індивідуального запобігання і протидії правопорушенням у суддівському корпусі належить проводити якісно і комплексно: органам суддівського самоврядування; керівникам судових установ).

Водночас тут доцільно також зазначити, що [26; 40; 41]: 1) сьогодні інститут оцінювання суддів відповідає не тільки міжнародним принципам і стандартам, а й практиці європейських країн, а також українським історичним традиціям; 2) оцінювання суддів (кваліфікаційне, регулярне) не містить жодних ознак приниження їх процесуальної незалежності, а, як свідчить судова практика, виконує дві функції, а саме: функцію заохочення суддів (тобто організаційне забезпечення для їх особистого професійного розвитку та кар'єрного росту); функцію попередження суддів (тобто виявлення та нейтралізація наявних і/або потенційно можливих випадків правопорушень суддями чинного законодавства чи трудової дисципліни). В контексті цього з'ясовано, що [1–14; 26; 40–43]: недоцільно за рахунок оцінювання суддів (кваліфікаційного, регулярного) розширювати інститут юридичної відповідальності суддів, виходячи з реалій сьогодення.

Поряд з тим, за результатами дослідження [1–26; 40–43] з'ясовано, що сьогодні потребує удосконалення порядок надання методичної допомоги судам нижчого рівня у правильному застосуванні ними законодавства судами апеляційної та касаційної інстанцій, який повинен передбачати виконання таких першочергових двох завдань, а саме [26; 40; 41]: виявлення і усунення причин виникнення недоліків в організації роботи суддів нижчого рівня; надання належних рекомендацій суддям нижчого рівня при вирішенні певних проблемних питань щодо правозастосування, а також підвищення рівня кваліфікації (на цій основі) цих суддів. Тут досить важливе значення

має проведення спеціалізованих круглих столів, семінарів, конференцій тощо з питань правозастосування і роз'яснення практичних актуальних, проблемних аспектів стосовно новел чинного законодавства в певній галузі. Також важливим механізмом запобігання і протидії правопорушень серед суддів є спеціальна перевірка стосовно кандидатів, які претендують на зайняття посади суддів (під час проведення їх добору), а також суддів при їх переведенні, кваліфікаційного оцінювання чи при обранні на посаду безстроково [26; 40; 41].

Другий аспект, виходячи із результатів досліджень у працях [1–14; 25; 26; 40; 44–46], рекомендується розглядати в контексті дослідження заходів матеріально-правового забезпечення суддів, які спрямовані на підвищення рівня функціонування (або покращення дієвості, ефективності) інституту юридичної відповідальності суддів.

Так, заходи, включаючи організаційно-правові інструменти і заходи запобігання та протидії правопорушенням у суддівському корпусі (тобто перший аспект), матеріально-правового забезпечення суддів повинні бути спрямовані на підвищення рівня функціонування інституту юридичної відповідальності суддів на основі (шляхом) [26; 40; 44]:

1. Дотримання принципу рівних умов надання і недопущення зменшення наявного встановленого рівня матеріального забезпечення і соціального захисту як працюючих суддів, так і суддів у відставці. Тут важливе значення також має медичне обслуговування і санаторно-курортне лікування суддів та членів їхніх сімей;

2. Періодичного перегляду політики нарахування винагород, їх розміру та компенсації витрат працюючим суддям і суддям у відставці відповідно до стану соціально-економічного розвитку та суспільно-політичних процесів держави і на основі прикладних дієвих механізмів структурно-функціональної моделі процесу управління системами матеріальних стимулів праці;

3. Створення і забезпечення належних умов (організаційних, фінансово-економічних, матеріально-технічних, інформаційних) для своєчасного і ефективного відправлення правосуддя;

4. Забезпечення і розширення наявної системи матеріального заохочення (стимулювання) суддів за сумлінне ставлення до праці і/або багаторічну, безперервну зразкову працю (через преміювання, інші форми системи матеріальних стимулів за успіхи чи досягнення в роботі) з урахуванням аналізу впливу факторів (таких, як соціально-психологічних, фінансово-економічних, організаційних) на систему матеріальних стимулів праці суддів;

5. Диференціації винагороди суддів з відповідним обґрунтуванням в системі «винагорода — відповідальність», тобто враховувати зменшення розміру винагороди судді при притягненні його до юридичної відповідальності [1–14; 25; 26; 40–46].

Звідси очевидно, що інститут винагороди судді та інститут відставки судді є важливими інструментами для підвищення рівня функціонування інституту юридичної відповідальності суддів. Це обумовлено тим, що достатній (належний) рівень матеріально-правового забезпечення суддів є стимулятором сумлінного виконання ними професійних обов'язків, для правомірної поведінки суддів (кожного окремого судді), оскільки у випадку доведення факту правопорушення суддею, що тягне за собою юридичну відповідальність, наприклад, звільнення з посади, то суддя втрачає відповідно до чинного законодавства всі надані йому гарантії, які стосуються матеріального і правового забезпечення [26; 40; 44].

Водночас тут доцільно також зазначити, що зниження досягнутого рівня оплати праці (посадового окладу) суддів чи/або їх пенсійного забезпечення [25; 26; 40; 44]: призводить до порушення конституційного принципу незалежності суддів; є фактором (прямої дії), від якого безпосередньо залежить схильність суддів до корупційних діянь і/або неправомірної поведінки.

В контексті цього з'ясовано, що [25; 40; 44]: винагорода суддів — структурна складова (елемент) і гарантія (конституційна) правового статусу суддів при здійсненні (виконанні) передбачених законодавством повноважень (обов'язків); пенсія та довічне грошове утримання — гарантія матеріального забезпечення на належному рівні тих суддів, які вже не обіймають посади суддів на даний час (сьогодні), але сумлінно виконували свої професійні обов'язки, коли перебували на посаді судді (тобто в минулому).

Таким чином, за результатами дослідження [1–26; 40–46] з'ясовано, що необхідно доповнити п. 1 ст. 116 «Звільнення судді з посади за його заявою про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII (із змінами та доповненнями) [47] та викласти у такій редакції [40]: «1. Суддя, який має стаж роботи на посаді судді не менше двадцяти років, що визначається відповідно до статті 137 цього Закону, має право подати заяву про відставку. Суддя також має право на відставку за станом здоров'я, що перешкоджає продовженню виконання обов'язків».

Що стосується третього аспекту, то тут важливе значення, виходячи із результатів досліджень у працях [1–14; 26; 40; 48], мають питання щодо оптимізації законодавства України в контексті притягнення суддів (судді) до юридичної відповідальності.

Так, відповідно до міжнародних стандартів (європейської практики) у сфері судочинства, у випадку виходу суддями (суддею) за межі допустимого суддівського розсуду можливі такі види юридичної

відповідальності, а саме: кримінальна (у разі злого умислу), цивільна (у випадку злого умислу і, відповідно до окремих підходів, грубої свідомої недбалості) та дисциплінарна (у випадку грубої свідомої недбалості і/або злого умислу) [40]. В контексті цього з'ясовано, що в Україні законодавчо не врегульовано практичні питання матеріальної відповідальності суддів з огляду на вчинення ними окремих видів злочинів, дисциплінарного проступку, порушення присяги тощо. Ці питання є досить важливими і актуальними. Тому що, виходячи з принципу взаємної відповідальності держави і громадянина, відповідальність перед громадянином за порушення законодавства окремих (конкретних) суддів, як відомо, несе держава, оскільки вона (тобто держава) є гарантом відшкодування завданої шкоди, а судді виконують функції від імені держави, а не у власних інтересах [26; 40; 48].

Водночас тут доцільно також зазначити, що [1–14; 25; 26; 40–48]: сьогодні в Україні існує нагальна потреба у розробленні спеціального закону про юридичну відповідальність суддів. Цей закон повинен передбачати такі основні аспекти, як [26; 40]: межі виникнення особистої юридичної відповідальності суддів; поняття і види юридичної відповідальності, механізми їх підтримування; а також види покарань дії і/або безвідповідальності суддів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. За результатами проведеного дослідження літератури [1–48], враховуючи при цьому деякі ідеї і положення у літературі [1–14; 25; 26; 40–48], можна стверджувати, а також надати такі пропозиції теоретичного і практичного характеру:

1. Запобігання і протидія суддівським правопорушенням (для покращення ефективності інституту юридичної відповідальності суддів) відбувається на таких основних рівнях, а саме: загальносоціальному; спеціально-кримінологічному; індивідуальному.

2. Важливим механізмом запобігання і протидії правопорушень серед суддів є спеціальна перевірка стосовно кандидатів, які претендують на зайняття посади суддів (під час проведення їх добору), а та-

кож суддів при їх переведенні, кваліфікаційного оцінювання чи при обранні на посаду безстроково.

3. Заходи, включаючи організаційно-правові інструменти і заходи запобігання та протидії правопорушенням у суддівському корпусі, матеріально-правового забезпечення суддів повинні бути спрямовані на підвищення рівня функціонування (або покращення дієвості, ефективності) інституту юридичної відповідальності суддів. Належний рівень матеріально-правового забезпечення суддів є стимулятором сумлінного виконання ними професійних обов'язків, для правомірної поведінки суддів (кожного окремого судді). Зниження досягнутого рівня оплати праці (посадового окладу) суддів чи/або їх пенсійного забезпечення: призводить до порушення конституційного принципу незалежності суддів; є фактором (прямої дії), від якого безпосередньо залежить схильність суддів до корупційних діянь і/або неправомірної поведінки.

4. Рекомендується доповнити п. 1 ст. 116 «Звільнення судді з посади за його заявою про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII (із змінами та доповненнями) та викласти у такій редакції: «1. Суддя, який має стаж роботи на посаді судді не менше двадцяти років, що визначається відповідно до статті 137 цього Закону, має право подати заяву про відставку. Суддя також має право на відставку за станом здоров'я, що перешкоджає продовженню виконання обов'язків».

5. Сьогодні в Україні існує нагальна потреба у розробленні спеціального закону про юридичну відповідальність суддів, який повинен передбачати такі основні аспекти: межі виникнення особистої юридичної відповідальності суддів; поняття і види юридичної відповідальності, механізми їх підтримування; а також види покарань дії і/або безвідповідальності суддів.

Подальші дослідження доцільно проводити в напрямі вивчення практичних питань щодо критеріїв і методів оцінювання ефективності судової системи в Україні.

Література

1. Виноградова Л.Є. Юридична відповідальність суддів загальних судів України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2004. 187 с.
2. Гудима В.В. Особливості формування корпусу професійних суддів в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 / Львівський університет бізнесу та права. Львів, 2021. 20 с.
3. Коновалова Н.Т. Юридична відповідальність винних осіб за неповагу до суду: дис. ... доктора філософії: спец. 081 — Право / Львівський університет бізнесу та права. Львів, 2021. 157 с.
4. Малярченко А.В. Підстави юридичної відповідальності суддів загальної юрисдикції України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2013. 243 с.
5. Москвич Л.М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз: монографія / Національний університет «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Х.: ФІНН, 2011. 384 с.

6. Музичук К.С. Демократичні основи захисту інформаційних прав людини в суді: монографія / Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 216 с.
7. Назаров І.В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння: монографія. Харків: ФІНН, 2011. 430 с.
8. Овчаренко О.М. Юридична відповідальність судді: теоретико-прикладне дослідження: монографія / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2014. 576 с.
9. Овчаренко О.М. Юридична відповідальність суддів: питання теорії і практики: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.10 / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2018. 526 с.
10. Паришкура В.В. Юридична відповідальність суддів в Україні та країнах Європейського Союзу: порівняльно-правовий аналіз: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 259 с.
11. Погорецький М.А., Польовий О.Л., Яновська О.Г. Гарантії суддівської незалежності при притягненні суддів до юридичної відповідальності: монографія. К.: ВД «Дакор», 2014. 308 с.
12. Подкопаєв С.В. Дисциплінарна відповідальність суддів: сутність, механізм реалізації: монографія. Х.: ВД «Інжек», 2003. 192 с.
13. Сопільник Р.Л. Методологія забезпечення права на справедливий суд у світлі європейської інтеграції України: теоретичні та організаційні аспекти: монографія / Львівський університет бізнесу та права. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. 459 с.
14. Serdiuk V., Liubarskyi V., Skrynkovsky R. Guarantees of Ensuring Equality Before the Law and the Court in Ukraine // Path of Science. 2021. Vol. 7, No. 6. P. 1043–1048. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.71-7>
15. Хмиз М.В. Актуальні питання щодо підвищення кваліфікації професійних суддів України // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2021. № 11. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2021-11-7455>
16. Хмиз М.В. Вимоги щодо несумісності посади судді з іншими видами діяльності: порівняльний конституційно-правовий аспект // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2021. № 8. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-8-7429>
17. Хмиз М.В. Громадський контроль судової влади як спосіб відновлення довіри суспільства до судів та суддів // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2021. № 15. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2021-15-7577>
18. Хмиз М.В. Критерії оцінювання ефективності судової системи // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2021. № 13. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2021-13-7521>
19. Хмиз М.В. Принцип справедливості судової влади: загальнотеоретичні аспекти // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2021. № 10. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2021-10-7434>
20. Хмиз М.В. Роль судової влади в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод людини // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2021. № 7. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-7-7417>
21. Хмиз М.В. Суспільна довіра до суду як показник ефективності судової влади // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2021. № 14. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2021-14-7522>
22. Хмиз М. До питання запобігання і протидії корупції в судовій сфері // Наука онлайн: Міжнародний електронний науковий журнал. 2021. № 8. doi: <https://doi.org/10.25313/2524-2695-2021-8-1>
23. Хмиз М. Роль і значення інноваційних технологій у професійній підготовці суддів в Україні // Наука онлайн: Міжнародний електронний науковий журнал. 2021. № 6. doi: <https://doi.org/10.25313/2524-2695-2021-6-21>
24. Хмиз М. Роль судів у демократичному суспільстві // Наука онлайн: Міжнародний електронний науковий журнал. 2021. № 7. doi: <https://doi.org/10.25313/2524-2695-2021-7-5>
25. Швець В.О. Правове регулювання пенсійного забезпечення суддів в Україні: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 208 с.
26. Скоромний Я.І. Особливості юридичної відповідальності суддів: теоретичні та практичні аспекти: монографія. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2020. 378 с.
27. Гудима В.В., Скриньковський Р.М. Особливості здійснення спеціальної підготовки кандидатів на посади суддів у Національній школі суддів України // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2021. № 7(107). С. 92–99. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2021-7-7329>
28. Мигаль Р.В., Скоромний Я.І., Курилін І.Р., Захарчук І.В., Блонський М.А., Біжок П.С. Притягнення судді до юридичної відповідальності: типологічний аналіз у країнах Європейського Союзу і процедурні аспекти в Україні // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2023. № 2. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-2-8574>
29. Скриньковський Р.М., Глущенко С.В., Гудима В.В., Хмиз М.В. Порядок здійснення добору та призначення професійних суддів України у контексті конституційно-правових вимог до кандидатів // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2021. № 9. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-9-7464>

30. Скриньковський Р.М., Гудима В.В., Хмиз М.В., Любарський В.О. Доктринальні підходи до визначення поняття конституційно-правового статусу професійних суддів // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2021. № 10(110). С. 29–35. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2021-10-7443>
31. Скриньковський Р.М., Сердюк В.В., Гарасим П.С., Глущенко С.В., Хмиз М.В., Цюх С.І., Тиркало Ю.Є., Кайдрович Х.І. Професіоналізм суддів як передумова побудови ефективної судової системи в Україні // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2021. № 11. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-11-7595>
32. Скриньковський Р.М., Хмиз М.В., Гудима В.В., Любарський В.О. Незалежність професійних суддів як конституційна засада їх правового статусу // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2021. № 8. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-8-7459>
33. Слінько С.В., Скриньковський Р.М., Гудима В.В., Глущенко С., Хмиз М.В. Особливості забезпечення особистої безпеки суддів в Україні // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2021. № 12. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2021-12-7482>
34. Сопільник Р.Л., Скриньковський Р.М., Скоромний Я.І. Імунітет суддів та їх відповідальність в Україні // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2021. № 2. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-2-6897>
35. Konovalova N., Skrynkovsky R. Practical Questions of Implementation of Art. 185–3 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses (Disrespect of the Court) in Judicial Proceedings // Path of Science. 2019. Vol. 5, No. 12. P. 1001–1010. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.53-2>
36. Skoromnyy Y., Skrynkovsky R. Lustration as a Particular Procedure for Bringing a Judge to Justice in Ukraine // Path of Science. 2020. Vol. 6, No. 11. P. 1001–1009. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.64-1>
37. Skrynkovsky R., Kovaliv M., Kurilin I., Yesimov S., Khmyz M., Yosyfovych D. Organizational and Legal Support of Courts in Ukraine // Path of Science. 2022. Vol. 8, No. 5. P. 1001–1007. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.81-1>
38. Skrynkovsky R., Kovaliv M., Pryveda A., Khmyz M., Kniaz S., Pavlov D. Features of Development of Professional Self-Government in the System of Prosecution, Judiciary and the Bar of Ukraine // Path of Science. 2021. Vol. 7, No. 6. P. 1049–1057. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.71-8>
39. Беляя Л.В. Удосконалення інституту юридичної відповідальності як фактор формування демократичної, соціальної, правової держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2009. 20 с.
40. Скоромний Я.І. Юридична відповідальність суддів: проблеми теорії та практики: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: спец. 12.00.10 / Львівський університет бізнесу та права. Львів, 2021. 40 с.
41. Скоромний Я.І. Організаційно-правові заходи запобігання правопорушенням у суддівському корпусі: поняття та види // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2020. № 16(96). С. 83–90. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2020-16-6388>
42. Овчаренко О.М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: монографія. Х.: Право, 2008. 304 с.
43. Литвинов О.М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні: монографія. Х.: Вид-во Національного університету внутрішніх справ, 2008. 446 с.
44. Скоромний Я. Заходи матеріально-правового забезпечення суддів і запобігання правопорушенням у суддівському корпусі // Підприємництво, господарство і право. 2020. № 11. С. 271–278. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.11.46>
45. Міжнародні стандарти незалежності суддів: збірка документів / відповідальний за випуск А.Г. Алексеев. Київ: Поліграф-Експрес, 2008. 184 с.
46. Форманюк В.В. Правові засоби забезпечення трудової дисципліни: монографія. Одеса: Фенікс, 2012. 182 с.
47. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII (із змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n1589> (дата доступу: 05.01.2023).
48. Skoromnyy Y. Some Issues Related to the Optimization of Legislation of Ukraine in Terms of Bringing Judges to Justice // Path of Science. 2021. Vol. 7, No. 1. P. 4001–4009. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.66-1>

References

1. Vynohradova L.Y. Yurydychna vidpovidalnist suddiv zahalnykh sudiv Ukrainy: dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.01 / Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia». Odesa, 2004. 187 s.
2. Hudyma V.V. Osoblyvosti formuvannia korpusu profesiinykh suddiv v Ukraini: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.10 / Lvivskiy universytet biznesu ta prava. Lviv, 2021. 20 s.
3. Konovalova N.T. Yurydychna vidpovidalnist vynnykh osib za nepovahu do sudu: dys. ... doktora filosofii: spets. 081 — Pravo / Lvivskiy universytet biznesu ta prava. Lviv. 2021. 157 s.
4. Maliarenko A.V. Pidstavy yurydychnoi vidpovidalnosti suddiv zahalnoi yurysdyksii Ukrainy: dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.10 / Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia». Odesa, 2013. 243 s.

5. Moskvych L.M. Efektyvnist sudovoi systemy: kontseptualnyi analiz: monohrafiia / Natsionalnyi universytet «Iurydychna akademiia Ukrainy im. Yaroslava Mudroho». Kh.: FINN, 2011. 384 s.
6. Muzychuk K.S. Demokratychni osnovy zakhystu informatsiinykh prav liudyny v sudi: monohrafiia / Skhidnoievrop. nats. un-t im. Lesi Ukrainky. Lutsk: Vezha-Druk, 2015. 216 s.
7. Nazarov I.V. Sudovi systemy krain Yevropeiskoho Soiuzu ta Ukrainy: henezys ta porivniannia: monohrafiia. Kharkiv: FINN, 2011. 430 s.
8. Ovcharenko O.M. Yurydychna vidpovidalnist suddi: teoretyko-prykladne doslidzhennia: monohrafiia / Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv: Pravo, 2014. 576 s.
9. Ovcharenko O.M. Yurydychna vidpovidalnist suddiv: pytannia teorii i praktyky: dys. ... d-ra yuryd. nauk: spets. 12.00.10 / Nats. un-t «Odes. yuryd. akad.». Odesa, 2018. 526 s.
10. Paryshkura V.V. Yurydychna vidpovidalnist suddiv v Ukraini ta krainakh Yevropeiskoho Soiuzu: porivnialno-pravovyi analiz: dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.10 / Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2017. 259 s.
11. Pohoretskyi M.A., Polovyi O.L., Yanovska O.H. Harantii suddivskoi nezalezhnosti pry prytiannenni suddiv do yurydychnoi vidpovidalnosti: monohrafiia. K.: VD «Dakor», 2014. 308 s.
12. Podkopaiev S.V. Dystsyplinarna vidpovidalnist suddiv: sutnist, mekhanizm realizatsii: monohrafiia. Kh.: VD «Inzhek», 2003. 192 s.
13. Sopilnyk R.L. Metodolohiia zabezpechennia prava na spravedlyvyi sud u svitli yevropeiskoi intehtatsii Ukrainy: teoretychni ta orhanizatsiini aspekty: monohrafiia / Lvivskiy universytet biznesu ta prava. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 2017. 459 s.
14. Serdiuk V., Liubarskyi V., Skrynkovskyy R. Guarantees of Ensuring Equality Before the Law and the Court in Ukraine // Path of Science. 2021. Vol. 7, No. 6. P. 1043–1048. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.71-7>
15. Khmyz M.V. Aktualni pytannia shchodo pidvyshchennia kvalifikatsii profesiinykh suddiv Ukrainy // Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». 2021. № 11. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2021-11-7455>
16. Khmyz M.V. Vymohy shchodo nesumisnosti posady suddi z inshymy vydamy diialnosti: porivnialnyi konstytutsiino-pravovyi aspekt // Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Seriya: «Iurydychni nauky». 2021. № 8. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-8-7429>
17. Khmyz M.V. Hromadskyi kontrol sudovoi vlady yak sposib vidnovlennia doviry suspilstva do sudiv ta suddiv // Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». 2021. № 15. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2021-15-7577>
18. Khmyz M.V. Kryterii otsiniuvannia efektyvnosti sudovoi systemy // Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». 2021. № 13. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2021-13-7521>
19. Khmyz M.V. Pryntsyp spravedlyvosti sudovoi vlady: zahalnoteoretychni aspekty // Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». 2021. № 10. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2021-10-7434>
20. Khmyz M.V. Rol sudovoi vlady v konstytutsiino-pravovomu mekhanizmi zakhystu prav i svobod liudyny // Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Seriya: «Iurydychni nauky». 2021. № 7. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-7-7417>
21. Khmyz M.V. Suspilna dovira do sudu yak pokaznyk efektyvnosti sudovoi vlady // Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». 2021. № 14. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2021-14-7522>
22. Khmyz M. Do pytannia zapobihannia i protydii koruptsii v sudovii sferi // Nauka onlain: Mizhnarodnyi elektronnyi naukovyi zhurnal. 2021. № 8. doi: <https://doi.org/10.25313/2524-2695-2021-8-1>
23. Khmyz M. Rol i znachennia innovatsiinykh tekhnolohii u profesiinii pidhotovtsi suddiv v Ukraini // Nauka onlain: Mizhnarodnyi elektronnyi naukovyi zhurnal. 2021. № 6. doi: <https://doi.org/10.25313/2524-2695-2021-6-21>
24. Khmyz M. Rol sudiv u demokratychnomu suspilstvi // Nauka onlain: Mizhnarodnyi elektronnyi naukovyi zhurnal. 2021. № 7. doi: <https://doi.org/10.25313/2524-2695-2021-7-5>
25. Shvets V.O. Pravove rehuliuвання pensiinoho zabezpechennia suddiv v Ukraini: monohrafiia. Kyiv: Yurinkom Inter, 2012. 208 s.
26. Skoromnyy Y.I. Osoblyvosti yurydychnoi vidpovidalnosti suddiv: teoretychni ta praktychni aspekty: monohrafiia. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 2020. 378 s.
27. Hudyma V.V., Skrynkovskyy R.M. Osoblyvosti zdiisnennia spetsialnoi pidhotovky kandydativ na posady sudiv u Natsionalnii shkoli suddiv Ukrainy // Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». 2021. № 7(107). S. 92–99. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2021-7-7329>
28. Myhal R.V., Skoromnyy Y.I., Kurilin I.R., Zakharchuk I.V., Blonskyi M.A., Bizhok P.S. Prytiannennia suddi do yurydychnoi vidpovidalnosti: typolohichni analiz u krainakh Yevropeiskoho Soiuzu i protsedurni aspekty v Ukraini // Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Seriya: «Iurydychni nauky». 2023. № 2. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-2-8574>
29. Skrynkovskyy R.M., Hlushchenko S.V., Hudyma V.V., Khmyz M.V. Poriadok zdiisnennia doboru ta pryznachennia profesiinykh suddiv Ukrainy u konteksti konstytutsiino-pravovykh vymoh do kandydativ // Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Seriya: «Iurydychni nauky». 2021. № 9. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-9-7464>

30. Skrynkovskyy R.M., Hudyma V.V., Khmyz M.V., Liubarskyi V.O. Doktrynalni pidkhody do vyznachennia poniattia konstytutsiino-pravovoho statusu profesiinykh suddiv // Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». 2021. № 10(110). S. 29–35. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2021-10-7443>
31. Skrynkovskyy R.M., Serdiuk V.V., Harasym P.S., Hlushchenko S.V., Khmyz M.V., Tsyuh S.I., Tyrkalo Y.Y., Kaydrovych K.I. Profesionalizm suddiv yak peredumova pobudovy efektyvnoi sudovoi systemy v Ukraini // Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Seria: «Iurydychni nauky». 2021. № 11. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-11-7595>
32. Skrynkovskyy R.M., Khmyz M.V., Hudyma V.V., Liubarskyi V.O. Nezalezhnist profesiinykh suddiv yak konstytutsiina zasada yikh pravovoho statusu // Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Seria: «Iurydychni nauky». 2021. № 8. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-8-7459>
33. Slinko S.V., Skrynkovskyy R.M., Hudyma V.V., Hlushchenko S., Khmyz M.V. Osoblyvosti zabezpechennia osobystoi bezpeky suddiv v Ukraini // Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». 2021. № 12. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2021-12-7482>
34. Sopilnyk R.L., Skrynkovskyy R.M., Skoromnyy Y.I. Imunitet suddiv ta yikh vidpovidalnist v Ukraini // Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Seria: «Iurydychni nauky». 2021. № 2. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-2-6897>
35. Konovalova N., Skrynkovskyy R. Practical Questions of Implementation of Art. 185–3 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses (Disrespect of the Court) in Judicial Proceedings // Path of Science. 2019. Vol. 5, No. 12. P. 1001–1010. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.53-2>
36. Skoromnyy Y., Skrynkovskyy R. Lustration as a Particular Procedure for Bringing a Judge to Justice in Ukraine // Path of Science. 2020. Vol. 6, No. 11. P. 1001–1009. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.64-1>
37. Skrynkovskyy R., Kovaliv M., Kurilin I., Yesimov S., Khmyz M., Yosyfowych D. Organizational and Legal Support of Courts in Ukraine // Path of Science. 2022. Vol. 8, No. 5. P. 1001–1007. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.81-1>
38. Skrynkovskyy R., Kovaliv M., Pryveda A., Khmyz M., Kniaz S., Pavlov D. Features of Development of Professional Self-Government in the System of Prosecution, Judiciary and the Bar of Ukraine // Path of Science. 2021. Vol. 7, No. 6. P. 1049–1057. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.71-8>
39. Bielaia L.V. Udoshkonalennia instytutu yurydychnoi vidpovidalnosti yak faktor formuvannia demokratychnoi, sotsialnoi, pravovoi derzhavy: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.12 / Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. Kyiv, 2009. 20 s.
40. Skoromnyy Y.I. Yurydychna vidpovidalnist suddiv: problemy teorii ta praktyky: avtoref. dys. ... d-ra. yuryd. nauk: spets. 12.00.10 / Lvivskiy universytet biznesu ta prava. Lviv, 2021. 40 s.
41. Skoromnyy Y.I. Orhanizatsiino-pravovi zakhody zapobihannia pravoporushenniam u suddivskomu korpusi: poniattia ta vydy // Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». 2020. № 16(96). S. 83–90. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2020-16-6388>
42. Ovcharenko O.M. Dostupnist pravosuddia ta harantii yoho realizatsii: monohrafiia. Kh.: Pravo, 2008. 304 s.
43. Lytvynov O.M. Sotsialno-pravovyi mekhanizm protydyi zlochynnosti v Ukraini: monohrafiia. Kh.: Vyd-vo Natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav, 2008. 446 s.
44. Skoromnyy Y. Zakhody materialno-pravovoho zabezpechennia suddiv i zapobihannia pravoporushenniam u suddivskomu korpusi // Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. 2020. № 11. C. 271–278. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.11.46>
45. Mizhnarodni standarty nezalezhnosti suddiv: zbirka dokumentiv / vidpovidalnyi za vypusk A.H. Alieksieiev. Kyiv: Polihraf-Ekspres, 2008. 184 c.
46. Formaniuk V.V. Pravovi zasoby zabezpechennia trudovoi dystsypliny: monohrafiia. Odesa: Feniks, 2012. 182 s.
47. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 r. № 1402-VIII (iz zminamy i dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n1589> (data dostupu: 05.01.2023).
48. Skoromnyy Y. Some Issues Related to the Optimization of Legislation of Ukraine in Terms of Bringing Judges to Justice // Path of Science. 2021. Vol. 7, No. 1. P. 4001–4009. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.66-1>

УДК 340.131

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Мельник Надія Володимирівна

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри теорії права, конституційного та приватного права

Львівський державний університет внутрішніх справ

Melnyk Nadiia

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of

Legal Theory, Constitutional and Private Law

Lviv State University of Internal Affairs

ORCID: 0000-0001-8521-9180

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-3-8678

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ЗНАЧИМІСТЬ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

THEORETICAL AND LEGAL SENSE OF THE RULE OF LAW

Анотація. У статті досліджено теоретико-правову значимість верховенства права в сучасному правознавстві. На основі аналізу поглядів вітчизняних та зарубіжних наукових дослідників проаналізовано теоретичний аспект сутності та значення верховенства права в рамках позитивного права. Зазначено, що верховенство права ставить перед собою дві основні мети, серед яких виділено обмеження свавілля державної влади та захист прав людини. Розглянуто правові цінності та верховенство права з точки зору онтологічних і гносеологічних параметрів права. Обґрунтовано основні вимоги, завдяки яким можна зрозуміти зміст, спрямованість та умови забезпечення принципу функціонування правової держави і утвердження верховенства права. Визначено, що представниками правничої наукової спільноти виокремлено п'ять основних цінностей принципу верховенства права, що є об'єктом наукового дискурсу в правовому житті суспільства. На основі теоретико-правових основ дослідження феномену верховенства права запропоновано власне бачення зазначеного визначення в юриспруденції. Опрацювавши значну кількість юридичної літератури, виявлено основні підходи щодо пізнання верховенства права, зокрема, інтегративний підхід, що характеризується намаганням дослідити назване явище через поєднання значень «право і верховенство» та поелементний підхід, який полягає з одного боку, в запереченні можливості дати визначення загального поняття верховенства права; з іншого – в розкритті змісту верховенства права лише через вивчення його складових. Розглядаючи складові елементи верховенства права охарактеризовано «формальну» та «матеріальну» концепції. З'ясовано, що одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні норми, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які загальноприйняті у суспільстві і зумовлені його історично досягнутим культурним рівнем розвитку. Теоретико-методологічну основу дослідження становить історико-правовий метод, структурно-функціональний метод та порівняльний метод.

Ключові слова: верховенство права, право, правова держава, суспільство, закон, державна влада.

Summary. The paper examined the theoretical and legal sense of the rule of law in modern jurisprudence. Further, based on domestic and foreign scientific researchers' analysis the writing analyzed the essence of the rule of law within the positive law framework. The paper highlighted that the rule of law has two main goals: the limitation of state power arbitrariness and human rights protection. Besides, the article considered legal values and law supremacy based on ontological and epistemological parameters of the law theory. Moreover, the report substantiated the main requirements, thanks to which it was possible to comprehend the content, orientation and prerequisites for ensuring the principle of the functioning of the legal state and the establishment of the rule of law. The paper determined that the representatives of the legal scientific community singled out five main values of the rule of law principle, which are the objects of scientific discourse in society. Based on the theoretical and legal foundations the study proposed the specific vision of the rule of law phenomenon definition in jurisprudence. Having processed a significant amount of legal literature, the authors identified the main approaches to the rule of law and acknowledge, in particular, an integrative approach characterized by an attempt to investigate the named phenomenon through a combination of the meanings of «law and rule» and an elemental approach, which consists, on the one hand, in denying the possibility of defining a general concept rule of law; on the other – in revealing the content of the rule of law only through the study of its components.

The paper characterized the «formal» and «material» concepts considering the constituent elements of the rule of law. Furthermore, the research found that one of the manifestations of the supremacy of law is that law is not limited to legislation as one of its forms, but also includes other social norms, in particular norms of morality, traditions, customs, etc., which are generally accepted in society and conditioned by its historical achievements cultural level of development. The theoretical and methodological basis of the research was the historical-legal method, the structural-functional method and the comparative method.

Key words: rule of law, jurisprudence, constitutional state, society, law, state power.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Аналізуючи сучасні дослідження щодо розуміння особливого феномену верховенства права варто зазначити, що є різні неоднозначні погляди наукових дослідників у підходах до трактування зазначеного явища у вітчизняному правознавстві, оскільки існує надзвичайна складність надати єдине універсальне визначення цьому поняттю. Відтак, в українській юриспруденції значна увага приділяється до верховенства права, яка викликана саме потребою в імплементації як змісту, так і форми верховенства права у правову матерію української державності. Беручи до уваги, що верховенство права є вкрай важливим принципом в юридичному вимірі, вважаємо за доцільне розвинути наукову дискусію з приводу теоретико-правових основ зазначеної дефініції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Аналізуючи наукові праці багатьох вчених, можемо констатувати, що концепція верховенства права неодноразово була предметом дослідження багатьох дослідників і представлена в роботах А. Матевосяна [14], А. Шарая [12], Б. Таманаги [18], Г. Рибікової [11], Д. Вовка [2], К. Горобця [1], М. Кельмана [10], М. Братасюка [15], М. Козюбри [6; 7], Н. Камінської [13], О. Петоришина [16], П. Рабіновича [5], С. Шевчука [4], А. Diceya [17], R. Dworkina [3] та ін. і надалі набирає щораз більшої активності в наукових дискусіях та дослідженнях вітчизняних та зарубіжних дослідників.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою статті є осмислення і обґрунтування теоретико-правової значимості верховенства права.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На сучасному етапі розвитку правової держави щораз більшої наукової активності спостерігаємо серед вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо інтенсифікації загально-теоретичного явища верховенства права.

Розглядаючи право як ціннісно-нормативну систему, надзвичайно важливим є питання про взаємодію її ціннісної сфери (аксіосфери) та її нормативного вираження (нормосфери). При цьому сполучною ланкою між сферою цінностей та

сферою норм має бути особливий феномен, який одночасно належав би і до світу цінностей, і до світу норм. У сучасній юридичній думці та науковій літературі до числа таких ціннісно-нормативних феноменів найчастіше відносять правову державу та верховенство права.

Цілий комплекс методологічних та філософсько-правових проблем, пов'язаних із науковим розгортанням цих двох, безумовно, найбільш значимих та впливових концептуальних ідей сучасної юриспруденції не може вирішуватися без визнання їх розбіжності та схожості.

Якщо ідеал правової держави концентрується в уявленнях про поділ влад, систему стримувань та противаг, демократичність доступу до влади та її зв'язаність правовими нормативами, то верховенство права постає як ширша концепція, основна ідея якої полягає в ефективності, швидкості та справедливості розв'язання правових ситуацій, що виводить на необхідність казуального розуміння правових нормативів, їх тлумачення в контексті конкретики того семантичного та подієвого простору, який породив ці ситуації. Право в цьому сенсі постає як найвища інстанція при вирішенні соціальних конфліктів.

З другого ж боку, верховенство права та правова держава є багато в чому спорідненими легітимацийними концепціями, покликаними продемонструвати зв'язаність держави правом, а також верховенство правової форми над усіма іншими формами організації суспільства [1, с. 209].

З огляду на це, слід виділити дві основні мети верховенства права:

- 1) обмеження свавілля державної влади;
- 2) захист прав людини.

Ідея обмеження державного свавілля є відповіддю на питання «що нам слід робити?» (нам слід обмежувати державну владу). В той час як ідея захисту прав людини є відповіддю на питання «чому нам слід це робити?» (нам слід обмежувати державну владу щоб захистити права людини) [2, с. 17].

Науковий дослідник К. Горобець слушно зауважує, що «...верховенство права існує не лише в межах правової нормативності, а й поза ними, тобто включається до побудови та розвитку ціннісної структури правової реальності, а тому не є винятково принципом позитивного права».

Досліджуючи верховенство права в рамках позитивного права, складно розуміти як принцип,

оскільки це нівелює подвійну ціннісно-нормативну природу цього феномену. Пояснюється це тим, що зведення верховенства права до системи нормативів по суті суперечить ідеї розмежування права та закону, а тому втрачається сенс у виокремленні верховенства права як самостійного явища, відмінного від верховенства закону [1, с. 210]. В свою чергу, верховенство закону, на відміну від верховенства права, існує виключно в рамках нормативності, що виражає його функціональне призначення в правовій системі.

Як зазначає іноземний юрист Р. Дворкін [3], який активно працював в царині концепції «право як цілісність/чесність», слушно зауважує, що «...верховенство права не обмежується формальними приписами законодавства та оперує ними лише тією мірою, якою такі формальні приписи дають можливість досягти основних цілей правової системи. На відміну від формального підходу, який уникає надання ціннісної кваліфікації, принцип верховенства права ґрунтується на моральному баченні належної правової системи та оцінює правові норми з точки зору того, наскільки вони дозволяють досягти поставлених перед системою цілей».

У своїх наукових працях вітчизняні дослідники К. Горобець [1] та С. Шевчук [4] зазначають, що у функціональному призначенні верховенства права виражається інший аспект його буття — ціннісний, який виявляється в тому, що його зміст виводиться за межі нормативних приписів, зокрема, виражаючись в правозастосуванні та будучи основою правової системи для забезпечення справедливості, розумності, пропорційності, рівності, правової визначеності позитивного права та своєрідним «проводженням» нормативного змісту фундаментальних прав і свобод, що закріплені в нормативних конституційних текстах.

Розглядаючи правові цінності та верховенство права, слід зауважити, що вони є онтологічними параметрами права, тобто визначають особливості його буття, реалізації та функціонування, зумовлюють правову реальність; гносеологічними параметрами права, адже виступають засобами пізнання та пояснення правової реальності. Правові цінності — це власне правові феномени, що визначають зміст, мету та сутність права, лежать в його основі та виступають засобами пояснення правової реальності. Специфіка верховенства права як правової цінності полягає в тому, що воно належить не до сфери його власної цінності (суспільної чи особистої), але інструментальної цінності, в рамках якої воно виступає феноменом, покликаним інтегрувати нормативні та ціннісні компоненти правової реальності, забезпечити їх співіснування та гармонійну взаємодію [1, с. 210–211].

Неодноразово спостерігаємо у науковій літературі, що верховенство права зазвичай досліджується

«у парі» з правовою державою. І це не випадково, адже такою державою нині вважається лише та, в якій панує, «верховенствує» право, причому як явище позадержавне (не державно-вольове), а, так би мовити, загальносоціальне, соціально-природне [5, с. 19].

Досліджуючи наукову працю «Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог», М. Козюбра виокремив основні вимоги, завдяки яким можна зрозуміти зміст, спрямованість та умови забезпечення принципу функціонування правової держави і утвердження верховенства права:

1. Природні, невід’ємні та невідчужувані права і свободи людини набувають вирішального значення у відносинах між нею та державною владою; становлять основу «стримувань і противаг» державній владі, яка завжди має тенденцію до виходу з-під контролю суспільства; це обмежувальний бар’єр, який не може бути подоланий на власний розсуд ні законодавчою, ні виконавчою, ні судовою гілками влади.

2. Принцип розподілу влади, який передбачає існування відносно самостійних і незалежних одна від одної гілок (напрямів) влади — законодавчої, виконавчої і судової та встановлення між ними таких взаємовідносин, які унеможливили б узурпацію всієї державної влади або більшої її частини в руках одного органу держави (навіть якщо цей орган є колегіальним і обраний демократичним шляхом), а тим більше, в руках однієї особи.

3. Обмеження дискреційних повноважень, тобто прийняття рішень державними органами та посадовими особами на власний розсуд означає, що будь-який орган виконавчої влади не тільки не може сам визначати свої власні повноваження, а й встановлювати їх для підпорядкованих йому органів [6, с. 4–5].

4. Верховенство Конституції — одна з вирішальних складових верховенства права і правової держави. Саме Конституція України ввібрала в себе кращі традиції багатовікової історії українського конституціоналізму, зокрема, Конституція Пилипа Орлика (1710 р.), Конституція УНР (1918 р.) та інші пам’ятки вітчизняної конституційної культури [7, с. 9].

Беручи до уваги національне законодавство, слід зауважити, що принцип верховенства права визначено в ст. 8 Конституції України, яка декларує, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права [8]. Відповідно, зазначена стаття ґрунтується на положеннях Статуту Ради Європи, а саме ст. 3 зазначає, що «...кожний член Ради Європи обов’язково має визнати принципи верховенства права та здійснення прав людини і основних свобод всіма особами, які перебувають під його юрисдикцією, а також має відверто та ефективно співробітничати в досягненні мети Ради» [9].

5. Принцип визначеності, означає вимогу чіткості підстав, цілей і змісту нормативних приписів, особливо тих із них, що адресовані безпосередньо громадянам.

6. Принцип пропорційності стосується, насамперед, меж можливих обмежень основних прав людини, які формулюються, як у національних конституціях, так і в міжнародно-правових документах, зокрема, в Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

7. Принцип правової безпеки і захисту довіри громадянина до надійності свого правового становища.

8. Незалежність суду і суддів. Чим вищій в країні авторитет суду і правосуддя, чим більшу незалежність суд має у взаємовідносинах із законодавчою та виконавчою владою, тим вищий рівень демократичності держави, тим надійніше захищені від можливих посягань права і свободи громадян [6, с. 6–7].

Встановлення у суспільстві верховенства права у повному обсязі — постійного й повсюдного — є, радше, ідеалом, до здійснення якого має прагнути кожна держава, що намагається стати правовою та й усі колективні суб'єкти соціуму, які прагнуть правового суспільства. Аби рухатись у цьому напрямі, в державі виголошується, задекларовується визнання принципу верховенства права як однієї з основоположних засад діяльності усіх її органів та інших суб'єктів суспільства [5, с. 22].

Останнім часом, зауважуємо, що об'єктом наукового дискурсу є принцип верховенства права, який містить п'ять основних цінностей:

- 1) функціонування держави, що пов'язана вимогами права;
- 2) дотримання принципу рівності всіх осіб перед законом;
- 3) встановлення законності та порядку в суспільстві;
- 4) наявність ефективного та передбаченого правосуддя;
- 5) охорона прав людини [10, с. 324].

Відповідно, принцип верховенства права розкривається тоді, коли право розглядається як явище, яке наявне не лише в законах та інших нормативних актах, тобто коли має місце теоретичне та практичне розрізнення права і закону [11, с. 24].

Звертаючись до доктринальних правових джерел, слід зазначити, що представники правничої наукової спільноти у своїх роботах докладають зусиль аби точно визначити зміст принципу верховенства права [12, с. 31].

У контексті нашого дослідження варто зупинитись на розгляді теоретико-правових основ дослідження феномену верховенства права в сучасному правознавстві. Як зазначає вітчизняний дослідник Н. Камінська [13, с. 16], в сучасній юридичній науці та практиці верховенство права зазвичай

сприймається як «фундаментальна цінність», «невід'ємна частина будь-якого демократичного суспільства»; предметом якого є «здійснення влади і стосунки між особою та державою», «принцип, що становить підвалини кожної правдивої демократії», «принцип правової держави», «принцип, що є визначальним для конституційного ладу держави, основоположним для діяльності КСУ», «певна сума щільно переплечених між собою принципів, котрі разом творять ядро доктрини конституціоналізму, а відтак є необхідними для будь-якого ліберального та конституційного демократичного суспільного устрою».

Крім того, поняття (принцип) «the rule of law» було визнане на регіональному рівні у документах, якими було створено основу для формування нової Європи після Другої світової війни, на основі яких проходить процес євроінтеграції в рамках Європейського Союзу. З того часу як цей термін «the rule of law» увійшов до міжнародних документів універсального і регіонального рівнів, виникла потреба у його методологічному та концептуальному дослідженні, завдяки якому можна було б насамперед охопити особливості як різних систем права, так і різних політичних систем, а у підсумку — отримати узгоджене його розуміння.

Принцип верховенства права як основоположний принцип права України є результатом втілення в національну систему права позитивного досвіду європейських країн, міжнародних стандартів, що відбулося у результаті процесу переходу від тоталітаризму до демократії, це дало змогу країнам Східної і Центральної Європи перейти до демократичного шляху розвитку [11, с. 25].

Прихильники широкого розуміння сфери верховенства права Н. Камінська [13], А. Матевосян [14] та М. Братасюк [15] в своїх наукових працях принцип верховенства права розглядають як принцип, що має бути скерований саме на особу; достовірно має бути забезпечений таким порядком, відповідно до якого ніхто не може бути примушений робити те, що не є передбачено чинним законодавством держави; втілює місце і роль права в державі та суспільстві; означає співвідношення права й держави; співвідношення права й політики; співвідношення права й економіки; співвідношення права й моралі; співвідношення права та звичаїв.

О. Петришин [16, с. 24–25] звертає увагу на те, що принцип верховенства права доцільно розглядати в широкому значенні — як принцип правової організації державної влади в суспільстві, так би мовити, у сенсі «верховенства права над державою» та у вузькому розумінні, а саме у контексті співвідношення однорідних правових категорій — права і закону в системі регулювання суспільних відносин, їх ролі та місця в забезпеченні правопорядку, тобто у сенсі «верховенства права над

законом». Такий більш спеціальний підхід до розуміння принципу верховенства права дає змогу розглядати питання панування права в суспільних відносинах і більш загальні проблеми організації державної влади як відносно самостійні, сконцентрувати увагу правознавців, на власне правовій складовій як першої так і другої проблематики, зокрема ролі судових органів як остаточного арбітра з правових питань, насамперед, щодо захисту прав та свобод людини і громадянина [10, с. 325].

Однак аналіз накопиченого наукового знання дозволяє виявити найбільш значущі підходи до пізнання верховенства права, зокрема, інтегративного та поелементного.

Інтегративний підхід до інтерпретації верховенства права характеризується намаганням дослідити назване явище через поєднання значень «право і верховенство» [11, с. 25]. Професор П. Рабінович, класифікуючи сучасні вітчизняні концепції права, побудовані на цих засадах, відповідно до домінуючої типології праворозуміння, поділяє їх на такі чотири групи: природно-правові концепції; легістсько-позитивістські концепції; соціологічно-позитивістські концепції; комплексні (змішані) концепції [5, с. 164–165].

В свою чергу, сутність поелементного підходу полягає з одного боку, в запереченні можливості дати визначення загального поняття верховенства права; з іншого — в розкритті змісту верховенства права лише через вивчення його складових [11, с. 27]. Основоположник поелементного підходу А. Дайсі [17] до складових принципу верховенства права відносить: відсутність державного свавілля; підпорядкування кожного звичайному закону, що застосовується звичайними судами; загальні норми конституційного права як наслідок загального права держави; принципи *nullum crimen sine lege* та *nulls poena sine lege*; принцип рівності всіх перед законом; принцип законності; принцип поділу влади; принцип народного суверенітету; принцип демократії; принцип основоположних прав і свобод людини; принцип юридичної визначеності тощо.

Досліджуючи складові елементи верховенства права, в своїх наукових працях Б. Таманага [18] та Г. Рибікова [11] виділяють «формальну» та «матеріальну» концепції. До «формальної» концепції належать: правління на основі закону, як головного інструменту діяльності уряду; формальну законність, що характеризується загальністю, передбачуваністю, зрозумілістю та чіткістю; об'єднання демократії та законності, що полягає у обов'язковості легітимації закону за допомогою демократичної процедури його ухвалення.

В той же час, до складових верховенства права в межах «матеріальної» концепції відносять: ін-

дивідуальні права, які розглядаються як дар від Бога чи пов'язані зі статусом людських істот та членів моральної спільноти незалежно від будь-яких положень конституцій чи законів; гідність людини як центральний елемент усіх інших прав людини, проголошений керівним принципом діяльності держави; право на соціальне забезпечення на основі ідей реальної рівності, подолання бідності, гарантування гідних умов життя, соціального захисту, які впливають із концепції держави загального добробуту.

Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні норми, зокрема, норми моралі, традиції, звичаї тощо, які загальноприйняті у суспільстві та зумовлені його історично досягнутим культурним рівнем розвитку. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості; ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи [11, с. 26].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, варто зазначити, що в сучасній юридичній науці дослідження теоретико-правових основ принципу верховенства права залишається вагомим та актуальним на теперішній час. Проаналізувавши значну кількість юридичної літератури, слід зазначити, що немає єдиного визначення щодо поняття, сутності та змісту принципу верховенства права. Однак, можемо констатувати, що принцип верховенства права є своєрідним засобом унеможливлення свавільного та антидемократичного правління; виявом природного права; засобом організації належної правової системи; гарантує доступ до правосуддя і т.д. Проте, проведений аналіз накопиченого наукового знання, дозволяє виявити найбільш значущі підходи до з'ясування його сутності, зокрема, інтегративний — характеризується намаганням дослідити назване явище через поєднання значень «право і верховенство» та поелементний — здебільшого полягає в розкритті змісту верховенства права лише через вивчення його складових.

Отже, підсумовуючи, можна стверджувати, що верховенство права відображає пріоритет прав людини у суспільстві; пов'язується з морально-правовими цінностями як справедливість, свобода, добро та гуманізм; передбачає законність, засновану на визнанні та беззастережному прийнятті найвищої цінності людини, її убезпечення від свавілля державної влади.

Література

1. Горобець К. Верховенство права як ціннісно-нормативний феномен. Філософія права і загальна теорія права. 2013. № 2. С. 207–213.
2. Вовк Д. О., Бойчук Д. С. Верховенство права і толерантність: навч. посіб. Київ, 2018. 172 с.
3. Dworkin R. M. A Matter of Principle. Cambridge: Harvard University Press, 1985. 448 p.
4. Шевчук С. Доктрина верховенства права та конституціоналізму: історична генеза співвідношення. Право України. 2010. № 3. С. 45–61.
5. Рабінович П. Верховенство права: доктринальні інтерпретації в Україні. Право України. 2013. № 9. С. 162–175.
6. Козюбра М. Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог. Наукові записки. 2007. Т. 64. С. 3–9.
7. Козюбра М. Верховенство права: українські реалії та перспективи. Право України. 2010. № 3. С. 6–18.
8. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28.06.1996 із змінами. Відомості Верховної Ради України. 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#-Text>
9. Статут Ради Європи. Лондон, 5 травня 1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text
10. Кельман М. С., Котуха О. С., Коваль І. М. Загальна теорія держави та права: підруч. / за заг. ред. доктора юридичних наук, професора М. С. Кельмана. Тернопіль, 2018. 804 с.
11. Рибікова Г. В., Макеєва О. М. До питання про гносеологічний аспект верховенства права. Юридичний вісник. 2022. № 3 (64). С. 23–29.
12. Шарая А. А. Верховенство права як базовий принцип адміністративно-процедурного права. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2019. № 42. Т. 2. С. 29–34.
13. Камінська Н. В. Верховенство права як визначальна конституційна засада вирішення виборчих спорів (методологічні підходи). Філософські та методологічні проблеми права. 2020. № 2 (20). С. 15–22.
14. Матевосян А. А. Поняття принципу верховенства права на доктринальному рівні. Journal «ScienceRise: Juridical Science». 2019. № 4(10). С. 10–15.
15. Братасюк М. Г. Філософія захисту прав людини з позицій сучасного правового мислення. Філософські та методологічні проблеми права. 2020. № 1. С. 14–20.
16. Петришин О. Верховенство права в системі правового регулювання суспільних відносин. Право України. 2010. № 3. С. 24–35.
17. Dicey A. V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution. 1885. 658 p.
18. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / пер. з англ. А. Іщенка. Київ: вид. дім «Києво-Могилян. Акад.», 2007. 208 с.

References

1. Horobets K. Verkhovenstvo prava yak tsinnisno-normatyvnyi fenomen. Filosofiia prava i zahalna teoriia prava. 2013. № 2. S. 207–213.
2. Vovk D. O., Boichuk D. S. Verkhovenstvo prava i tolerantnist: navch. posib. Kyiv, 2018. 172 s.
3. Dworkin R. M. A Matter of Principle. Cambridge: Harvard University Press, 1985. 448 p.
4. Shevchuk S. Doktryna verkhovenstva prava ta konstytutsionalizmu: istorychna geneza spivvidnoshennia. Pravo Ukrainy. 2010. № 3. S. 45–61.
5. Rabinovych P. Verkhovenstvo prava yak sotsialno-pryrodnyi fenomen (kontury idealu). Pravo Ukrainy. 2010. № 3. S. 19–23.
6. Koziubra M. Pryntsypy verkhovenstva prava i pravovoi derzhavy: yednist osnovnykh vymoh. Naukovi zapysky. 2007. T. 64. S. 3–9.
7. Koziubra M. Verkhovenstvo prava: ukrainski realii ta perspektyvy. Pravo Ukrainy. 2010. № 3. S. 6–18.
8. Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na p'iatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 28.06.1996 iz zminamy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#-Text>
9. Statut Rady Yevropy. London, 5 travnia 1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text
10. Kelman M. S., Kotukha O. S., Koval I. M. Zahalna teoriia derzhavy ta prava: pidruch. / za zah. red. doktora yurydychnykh nauk, profesora M. S. Kelmana. Ternopil, 2018. 804 s.
11. Rybikova H. V., Makeieva O. M. Do pytannia pro hnoseolohichniy aspekt verkhovenstva prava. Yurydychniy visnyk. 2022. № 3 (64). S. 23–29.
12. Sharaia A. A. Verkhovenstvo prava yak bazovyi pryntsyp administratyvno-protsedurnoho prava. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. 2019. № 42. T. 2. S. 29–34.
13. Kaminska N. V. Verkhovenstvo prava yak vyznachalna konstytutsiina zasada vyrishennia vyborchykh sporiv (metodolohichni pidkhody). Filosofski ta metodolohichni problemy prava. 2020. № 2 (20). S. 15–22.

14. Matevosian A.A. Poniattia pryntsypu verkhovenstva prava na doktrynalnomu rivni. Journal «ScienceRise: Juridical Science». 2019. № 4 (10). S. 10–15.
15. Bratasiuk M.H. Filosofiia zakhystu prav liudyny z pozytsii suchasnoho pravovoho myslennia. Filosofski ta metodolohichni problemy prava. 2020. № 1. S. 14–20.
16. Petryshyn O. Verkhovenstvo prava v systemi pravovoho rehuliuвання suspilnykh vidnosyn. Pravo Ukrainy. 2010. № 3. S. 24–35.
17. Dicey A.V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution. 1885. 658 r.
18. Tamanaha B. Verkhovenstvo prava: istoriia, polityka, teoriia / per. z anhl. A. Ishchenka. Kyiv: vyd. dim «Kyievo-Mohylian. Akad.», 2007. 208 s.

УДК 347.77/78

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Ковалів Мирослав Володимирович
кандидат юридичних наук, професор
Львівський державний університет внутрішніх справ
Kovaliv Myroslav
PhD in Law, Professor
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-9730-8401

Скриньковський Руслан Миколайович
кандидат економічних наук, професор
Львівський університет бізнесу та права
Skrynkovsky Ruslan
PhD in Economics, Professor
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0000-0002-2180-8055

Гудима Віталій Валерійович
кандидат юридичних наук
Управління Служби безпеки України у Львівській області
Hudyma Vitaliy
PhD in Law
Office of the Security Service of Ukraine in Lviv region
ORCID: 0000-0001-6708-3910

Козяр Роман Якович
кандидат юридичних наук
Управління Служби безпеки України в Рівненській області
Koziar Roman
PhD in Law
Office of the Security Service of Ukraine in Rivne region
ORCID: 0000-0001-9669-2758

Сидор Маркіян Ярославович
кандидат юридичних наук
Львівський державний університет внутрішніх справ
Sydor Markiiian
PhD in Law
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-0605-5366

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-3-8662

ПРАВОВА ОХОРОНА ПРОМИСЛОВОГО ДИЗАЙНУ ЯК ОБ'ЄКТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

LEGAL PROTECTION OF INDUSTRIAL DESIGN AS AN OBJECT OF INTELLECTUAL PROPERTY

Анотація. У статті розглянуто на підставі чинного законодавства та норм Європейського Союзу правову охорону промислового дизайну як об'єкту інтелектуальної власності. Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, що складаються щодо виникнення, здійснення та захисту виняткових прав на об'єкти промислового дизайну. Виявленню правової

природи об'єктів промислового дизайну сприяло використання системи методів: діалектичного, системно-структурного, формально-логічного, функціонального, інтерпретації, формально-юридичного. Вказано на відсутність терміну «промисловий дизайн» у чинному законодавстві України. Зазначено, що під твором дизайну розуміють сукупність ідей та образів, що одержали вираження в образотворчій чи об'ємно-просторовій формах внаслідок самостійної творчої праці автора з проєктування зовнішнього вигляду виробів. Об'єкти промислового дизайну, виражені у виробах, можуть отримати додаткову правову охорону як об'ємний товарний знак за умови придбання таким позначенням розрізнявальної здатності, що визначається у даний час за такими критеріями: зв'язок елементів форми заявленого об'ємного позначення зі здатністю виконувати певні утилітарні функції (функціональність); традиційний характер форми товару; наявність альтернативних форм ідентичних товарів. Тут під утилітарною функціональністю пропонується розуміти обумовленість форми об'ємного позначення виконанням виключно технічної функції, що впливає на вартість та якість товару та дозволяє отримати правовласнику суттєві переваги серед конкурентів. Зазначено, що підходи до співвідношення правових режимів охорони об'єктів промислового дизайну поділяються на кумулятивний, частково-кумулятивний, демаркаційний та частково-демаркаційний. Вказано на доцільність закріплення у законодавстві України термін «промисловий дизайн», що відповідає класифікації об'єктів інтелектуальної власності прийнятої в країнах-членах Європейського Союзу.

Ключові слова: інтелектуальна власність, дизайн, виключні права, промисловий взірєць, товарний знак, творча діяльність.

Summary. The article examines the legal protection of industrial design as an object of intellectual property based on the current legislation and norms of the European Union. The object of the study is social relations, which formed regarding the emergence, implementation and protection of exclusive rights to objects of industrial design. The identification of the legal nature of objects of industrial design was facilitated by the use of a system of methods: dialectical, systemic-structural, formal-logical, functional, interpretation, and formal-legal. The absence of the term «industrial design» in the current legislation of Ukraine indicated. It noted that a work of design understood as a set of ideas and images that have been expressed in pictorial or volumetric-spatial forms because of the author's independent creative work in designing the appearance of products. Objects of industrial design, expressed in products, can receive additional legal protection as a three-dimensional trademark, provided that such a sign acquires distinctiveness, which is currently determined according to the following criteria: the connection of the elements of the form of the claimed three-dimensional sign with the ability perform certain utilitarian functions (functionality); the traditional nature of the form of the product; availability of alternative forms of identical goods. Here under utilitarian functionality it proposed to understand the conditionality of the form of the volume designation by the performance of an exclusively technical function, which affects the cost and quality of the product and allows the right holder to obtain significant advantages among competitors. It noted that the approaches to the ratio of legal regimes of protection of objects of industrial design divided into cumulative, cumulative, demarcation and partially-demarcation. It is indicated that it is advisable to enshrine the term «industrial design» in the legislation of Ukraine, which corresponds to the classification of objects of intellectual property adopted in the countries of the European Union.

Key words: intellectual property, design, exclusive rights, industrial model, trademark, creative activity.

Постановка проблеми. Дослідження сутності та призначення благ, що становлять предмет майнових відносин, має першорядне значення при визначенні правової природи. Ця теза підтверджується щодо юридичної сутності об'єктів інтелектуальних прав, специфіка і різноманіття яких обумовлені безмежністю людської думки. На рубежі XIX–XX століть зароджується новий вид творчої діяльності, що втілює елементи образотворчого мистецтва та індустріального проєктування — дизайн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням правової охорони промислового дизайну присвятили роботи: Г. Андрушук, О. Басай, М. Богуславський, О. Бондаренко, Ю. Бошицький, Є. Булат, В. Єрьоменко, М. Галянтич, О. Дзера, Р. Еннан, О. Кам'янська, В. Крижна, А. Кодинець, В. Коссак, О. Мельник, Н. Мироненко, В. Луць, О. Орлюк, О. Підпригора, О. Святоцький, Р. Стефанчук, О. Харитонova, О. Яворська та ін. Розвиток промисловості сприяє появі нових видів промислового дизайну, що потребує дослідження засад правової охорони.

Мета статті. Метою статті є дослідження правової охорони промислового дизайну як об'єкта інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найбільш ємне та точне визначення дизайну було прийнято у 1969 року на конгресі Міжнародної ради організацій промислового дизайну (англ. *International Council of Societies of Industrial Design*). Дизайн є творчою діяльністю, мета якої — визначення формальних якостей предметів, вироблених промисловістю; ці якості форми відносяться не тільки до зовнішнього вигляду, але, головним чином, до структурних і функціональних зв'язків, які перетворюють систему на цілісну єдність [1]. Дизайн прагне охопити всі наявні аспекти навколишнього середовища, які обумовлені промисловим виробництвом.

Поняття «дизайн» і «промисловий дизайн» вживаються в синонімічному значенні, використовуються як тотожні, проте сьогодні дизайнерська діяльність включає набагато більше різновидів, які мають відмінні риси.

Аналіз дозволяє виділити ознаки промислового дизайну як відокремленої діяльності: творчий характер; спрямованість на формоутворення предметів споживання, які виготовляються промисловим способом; орієнтація на поєднання зовнішніх та утилітарних якостей промислових виробів; багатofункціональність.

Дизайн вирішує різні соціально-технічні проблеми — функціонування виробництва, сфери споживання, існування людей у предметному середовищі. У запропонованій дефініції промисловий дизайн розглядається як особливий вид проєктної діяльності, що відрізняється різноманітністю.

Окремі ознаки промислового дизайну відносяться до всіх дизайнерських. На думку О. Бондаренко [2], дизайн, зокрема промисловий (або промисловий зразок), є результатом як інтелектуальної, так і творчої діяльності людини, слугує для задоволення її соціальних потреб: матеріальної потреби в користуванні зручними і надійними речами та духовної потреби в прикрашанні й упорядкуванні свого повсякденного життя. Саме тому промисловий дизайн визнається важливим чинником, який визначає конкурентоспроможність продукції на ринку при здійсненні господарської діяльності бізнес-структурами [2, с. 234].

Ця особливість дозволяє торкнутися питань, що виникають у зв'язку із створенням та використанням результатів графічного дизайну, дизайну упаковки, продуктів інших видів даної діяльності. У зазначеній характеристиці на передній план висувається виразна, естетична складова дизайну.

Терміни «дизайн» та «промисловий дизайн» тотожні. Виходячи з минулого, сучасного та зв'язків між ними, філософське осмислення дизайну дозволяє розглядати його як комплексне явище, що безпосередньо впливає на історичний розвиток людства. Багатofункціональність, що відзначається в більшості визначень дизайну, впливає з призначення діяльності — формоутворення виробів, що володіють для споживача естетичною та утилітарною цінністю. Виконання зазначеної мети вимагає від дизайнера визначення властивостей виробу, що проєктується, в тому числі індивідуалізуючих якостей, виявлення всіх можливих ситуацій споживання, дотримання вимог технології виробництва.

Завдання, що вирішуються в процесі проєктування, зумовлюють наявність широкого діапазону функцій, що виконуються дизайном. Крім основних — естетичної та утилітарної, до них відносять: ідеологічну, творчу, соціалізуючу.

Виконання ідеологічної функції проявляється у здатності проєктованої речі доносити до споживача інформацію, що закладається автором. Творча функція обумовлюється новизною дизайнерського рішення. Завдання дизайнера пов'язана не з відкриттям або винаходом, а пошуком можливих формальних рішень всередині класу речей, з ме-

тою досягнення більшої ергономічності, посилення інформативності, різноманітності. Соціалізуюча функція виявляється у тому, що дизайнер під час проєктування виробу керується естетичними, функціональними міркуваннями і загальнолюдськими цінностями. Дизайн виступає невід'ємною частиною матеріальної культури та стає важливим соціокультурним фактором соціалізації.

Промисловий дизайн вирішує багато завдань, зокрема пов'язаних з організацією виробництва, споживанням, існуванням людини в предметному середовищі. Промисловий дизайн — це творча багатofункціональна діяльність із проєктування зовнішнього вигляду промислових виробів, що втілюють єдність естетики та утилітарності.

Об'єктами промислового дизайну є результати діяльності, виражені в речах, що проєктуються. Подібні результати творчості можуть існувати не тільки в об'ємно-просторовій, а й двовимірній формі. Запропоноване визначення характеризує об'єкти, що досліджуються, як результати інтелектуальної діяльності.

Об'єктами промислового дизайну виступають вироби, що проєктуються. Виділяють ряд ознак, серед яких є: естетична привабливість; утилітарний характер; промислове відтворення. Ознаки естетики та утилітарності розкривають двоїсте призначення цих об'єктів. Їхня естетико-утилітарна сутність обумовлена синтетичною природою дизайну, що виник з потреби в синтезі мистецтва та техніки. Дизайнерські вироби втілюють ознаки технічних рішень і творів мистецтва. Ця особливість задає ґрунт для численних дискусій щодо співвідношення дизайнерських рішень із суміжними категоріями — творами декоративно-ужиткового та графічного мистецтва, результатами технічного проєктування. Визначення змістовних кордонів між категоріями, що розглядаються, має принципове значення для визначення правової природи об'єктів промислового дизайну. Найбільш складною бачиться проблема розмежування об'єктів дизайну з творами мистецтва, які традиційно охороняються авторським правом.

У науковій літературі висловлюється думка, згідно з якою об'єкти дизайнерського проєктування репрезентують соціально значущі речі, як в архітектурі та декоративно-ужитковому мистецтві. Одним із можливих критеріїв розмежування творів мистецтва та об'єктів дизайну є утилітарний характер.

У ролі товарів дизайну виступають різні об'єкти: машини, верстати, різні технічні пристрої, товари широкого вжитку, упаковка, промислові інтер'єри та виставкові експозиції, спеціальні види послуг. Всі перелічені об'єкти діяльності дизайнера об'єднує те, що використовуються в сучасній цивілізації, є предметами споживання.

Особливий інтерес представляє критерій, запропонований у національній цивілістичній доктрині:

вितвори мистецтва, на відміну інших результатів інтелектуальної діяльності, невіддільні від матеріального носія. Оригінали, у яких втілені витвори мистецтва, становлять особливу цінність, унікальність. Вироби дизайну, які відтворюються промисловим способом, навпаки, такої цінності не мають. Зазначені ознаки не дозволяють розмежувати об'єкти дизайну та твори декоративно-ужиткового мистецтва, що володіють утилітарними властивостями, можливістю неодноразового відтворення.

Відсутність чіткого уявлення про сутність дизайнерських рішень та творів декоративно-ужиткового мистецтва призводить до їхньої довільної юридичної кваліфікації. Змішування понять «дизайн», «графічне мистецтво» і «декоративно-прикладне мистецтво» ускладнює завдання розмежування зазначених категорій. Для вирішення пропонується проаналізувати поняття «декоративно-ужиткове мистецтво» та «графічне мистецтво».

Декоративно-ужиткове мистецтво є однією з давніх форм художньої творчості, результати якої становлять особливу культурну цінність, наприклад, вишивання, ткацтво, вітраж, плетіння, художня обробка шкіри, ювелірне мистецтво [3]. Специфіка подібної діяльності полягає у неоднорідності, об'єднанні декоративної та прикладної творчості.

Декоративно-ужиткове мистецтво має подвійну природу. Декоративна творчість виражається у прагненні художника пов'язати різномірні елементи форми з навколишнім середовищем, тоді як прикладне мистецтво спрямоване на об'єднання у речі художньої та утилітарної функції.

У творах декоративного мистецтва переважне значення має функція декору (прикраса у сенсі цього терміну), у творах прикладного мистецтва — утилітарна функція. Утилітарна та художня функції у творах прикладного мистецтва виражаються як єдине ціле.

Саме ці ключові особливості відрізняють об'єкти, що розглядаються, від інших творів образотворчого мистецтва, призначених головним чином для естетичного і художнього сприйняття. Більшість дослідників відносять декоративно-ужиткове мистецтво до видів образотворчого мистецтва, співвідносячи цю творчу діяльність як приватне та загальне. Твори декоративно-ужиткового мистецтва включають елементи образотворчого мистецтва.

Розглянута специфіка багато в чому властива дизайнерській діяльності. Проте декоративно-ужиткове мистецтво засноване на художній творчості, а дизайн — на методі та процесі функціонального формоутворення. Іншою відмінністю даних категорій виступає спосіб виготовлення творів: декоративно-прикладне мистецтво пов'язане з ручною, ремісничою працею, тоді як дизайн — з промисловим виробництвом.

Аналіз дозволяє визначити декоративно-ужиткове мистецтво як творчу діяльність, спрямовану

на виготовлення декоративних або утилітарно-мистецьких творів, які мають естетичну та художню цінність. На відміну від декоративно-ужиткового мистецтва графічне мистецтво має на меті відображення дійсності за допомогою графічних образотворчих засобів.

Термін «графіка» у первісному значенні визначав зображення та форму письмових знаків мови. У даний час термін охоплює декілька форм образотворчого мистецтва (письмову графіку, малюнок, гравюру, креслення). Відмінною особливістю графічного мистецтва є особливе ставлення зображуваного предмета до простору [4]. Цьому сприяє використання спеціальних графічних методів.

Незважаючи на тенденцію розширення поняття «графіка», її прикладну функцію можна розглядати лише як другорядну. Основною метою графічного мистецтва виступає задоволення естетичної потреби. Наприклад, зображення зовнішнього вигляду промислового виробу спрямоване переважно на реалізацію практичної функції — формування предметного середовища, тобто об'єкта дизайнерської діяльності. Однак якщо таке зображення виконано з використанням особливих графічних методів і націлене на задоволення естетичних почуттів, воно може бути визнано твором графічного мистецтва.

Промисловий дизайн відрізняється від інших форм мистецтва промисловим методом виготовлення виробів, націленістю на потребу форми, що проєктується. Дизайн та мистецтво розмежовуються за функціональним призначенням. Функції дизайну визначається через поєднання естетики та утилітарності. У мистецтві на передній план висувається художня цінність.

На відміну від дизайну, предметом якого є організація форми існуючої дійсності, мистецтво націлене на пошук нових способів естетичного сприйняття дійсності.

Об'єкти промислового дизайну, володіючи деякими ознаками творів образотворчого мистецтва, є результатами самостійної творчої діяльності. Проте з погляду юридичної кваліфікації межа між об'єктами розглянутих видів діяльності залишається розпливчастою.

Усі зазначені результати творчості можуть бути об'єднані терміном «твір». Промисловий дизайн зародився завдяки взаємодії художніх та технічних засад. Методи дизайну запозичені з інженерного проєктування. Мета зазначених видів діяльності мають точки дотику. Дизайн, як було зазначено, є самостійним продуктом людської культури. Отже, об'єкти названої діяльності також мають відокремлену природу.

На користь зазначеної тези є такі аргументи. Метою інженерної діяльності є проєктування пристроїв та речей, що вирішують конкретне технічне завдання. Дизайнер підходить до проєктованого виробу з іншого боку чи буде зручна ця річ у використанні,

наскільки вона виявиться пропорційною людині, наскільки для неї приваблива, безпечна, зрозуміла. Інженерна діяльність об'єктивна та стандартизована. Дизайн, навпаки, втілює суб'єктивну творчість. У процесі проектування дизайнер пов'язаний з різними об'єктами та цілями, зі своїми власними установками, уподобаннями, творчим потенціалом.

У порівнянні з конструкторською діяльністю дизайн здійснюється не в окремій галузі техніки та виробництва, а синтезує об'єкти різноманітних галузей предметної діяльності на основі принципу поєднання функціональної значущості, естетичної цінності та зручності для людини. Об'єкти промислового дизайну, на відміну від результатів технічного проектування, характеризуються втіленням утилітарних і естетичних початків.

Важливим критерієм розмежування об'єктів, що розглядаються, виступає цільове призначення. Дизайн багато функціональний і вирішує безліч завдань споживання, результати інженерної діяльності виконують конкретне технічне завдання. Продукти промислового дизайну втілюють творчий задум творця, оскільки зумовлені виконанням технічної та естетичної функції.

Межі аналізованих форм діяльності та його результатів є хиткими. Один і той самий об'єкт залежно від форми відтворення та здійснюваної функції може бути виставковим експонатом, зразком для промислового тиражування, засобом індивідуалізації товару.

З юридико-технічного підходу критерії розмежування, що розглядаються, можуть здатися більш ніж розпливчастими. Поширення набув підхід, згідно з яким об'єкти дизайну можуть охоронятися не лише як результати інтелектуальної діяльності (авторські твори, промислові зразки), а й засоби індивідуалізації — товарні знаки [5, с. 88].

Один реальний об'єкт може втілювати кілька ідеальних об'єктів, кожен із яких представляє самостійне виключне право. Щодо вивчення особливостей виникнення, здійснення та захисту цих прав, необхідно визначити основні підходи до співвідношення правових режимів охорони дизайнерських рішень. Це дозволить встановити необхідні критерії для аналізу форм правової охорони об'єктів промислового дизайну, як це передбачено Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони і захисту прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патентними зловживаннями» [6]. Цей критерій найбільш значимий щодо оригінальності промислового зразка, творчого внеску автора у створення твору дизайну [7].

На думку Р. Еннана функціонують дві основні системи охорони промислових зразків: основані на акумуляції законів; основані на механізмі співіснування законів [5, с. 86].

Кумулятивна охорона є наслідком специфічного підходу кожного з інститутів права інтелекту-

альної власності до результатів інтелектуальної діяльності, внаслідок окремі види результатів інтелектуальної діяльності, що відповідають певним об'єктам інтелектуальної власності, не включають один одного [8, с. 115]. Модель абсолютної кумуляції (використання одного закону) застосовувалася у Франції в період з 1902 року до набрання чинності Директивою Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу 98/71/ЄС від 13.10.1998 р. «Про правову охорону промислових зразків» [9]. Вона не відбиває всіх можливих моделей розмежування режимів охорони дизайнерської творчості.

Охорона заснована на механізмі співіснування законів (демаркація) на сьогоднішній момент практично не зустрічається, про що свідчить судова практика країн з демаркаційним підходом. Доцільно враховувати проміжну модель — часткову демаркацію. Кумулятивна та частково-кумулятивна моделі передбачають можливість надання охорони дизайну кількома правовими режимами за умови дотримання умов, визначених законом.

Часткова кумуляція, на відміну від кумулятивної моделі, характеризується наявністю правил, що встановлюють механізми подолання негативних наслідків кумулятивної охорони дизайну. До таких наслідків відносяться зіткнення виняткових прав на результат інтелектуальної діяльності, застосування подвійної відповідальності за порушення кількох прав на дизайн.

Вплив норм права полягає в інформаційному, ціннісно-мотиваційному та регулятивному впливах на суспільні відносини, тобто — у можливості надання правової охорони дизайнерським рішенням одночасно у межах кількох правових режимів за умови дотримання умов охоронної здатності; наявність правил, вкладених у подолання негативних наслідків кумулятивної охорони об'єктів дизайну [10, с. 41].

Як зазначає Т. Ярошевська [11] є окремі недоліки чинного українського законодавства і його недосконалість, зокрема у сфері охорони прав на об'єкти промислової власності, що вимагає ґрунтовного теоретичного дослідження з метою приведення інституту промислової власності України до положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та відповідного законодавства ЄС [11, с. 323].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Твір дизайну — це сукупність ідей та образів, що отримали вираз у образотворчій чи об'ємно-просторовій формах у результаті самостійної творчої праці автора з проектування зовнішнього вигляду виробів. У законодавстві України термін «промисловий дизайн» не використовується. Доцільне закріплення творів дизайну в окремій групі об'єктів авторських прав. Цей підхід отримав пряме закріплення у законодавстві країн-членів Європейського Союзу. Об'єкти промислового дизайну, виражені у виробах, можуть одержати правову

охорону як об'ємний товарний знак за умови придбання таким позначенням розрізнявальної здатності, що визначається, зокрема, за наявністю або відсутністю зв'язку елементів форми заявленого позначення зі здатністю виконувати певні утилі-

тарні функції (функціональність). Подальші дослідження правового механізму охорони дизайну полягають у вивченні та аналізі досвіду країн-членів Європейського Союзу щодо правового регулювання відносин у сфері охорони промислового дизайну.

Література

1. Історія дизайну. URL: <https://sites.google.com/site/ytgjyhnj/> (дата доступу: 01.03.2023).
2. Бондаренко О.О. Проблеми правової охорони промислових зразків на підприємствах в Україні // Часопис Київського університету права. 2020. № 1. С. 234–237. doi: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2020.47>
3. Запаско Я.П. Декоративно-ужиткове мистецтво // Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. URL: <https://esu.com.ua/article-21350> (дата доступу: 01.03.2023).
4. Храмова-Баранова О.Л., Яковець І.О. Вплив розвитку графічних технік на мистецтво в Україні // Історія науки і техніки. 2018. Т. 8, Вип. 2(13). С. 417–424. doi: [https://doi.org/10.32703/2415-7422-2018-8-2\(13\)-417-424](https://doi.org/10.32703/2415-7422-2018-8-2(13)-417-424)
5. Еннан Р.С. Захист прав на промисловий дизайн: досвід зарубіжних країн // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2019. № 37. С. 86–89.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони і захисту прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патентними зловживаннями: Закон України від 21.07.2020 р. № 815-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/815-20#Text> (дата доступу: 01.03.2023).
7. Про охорону прав на промислові зразки: Закон України від 15.12.1993 р. № 3688-XII (із змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3688-12#Text> (дата доступу: 01.03.2023).
8. Федоров А.А. Кумулятивна правова охорона дизайнерських рішень // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2012. Вип. 4. С. 112–116.
9. Директива 98/71/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 13 жовтня 1998 року про правову охорону промислових зразків. URL: https://minjust.gov.ua/imported_files/Files/31336 (дата доступу: 01.03.2023).
10. Єсімов С.С. Превентивне регулювання: теоретичні аспекти // Соціально-правові студії. 2020. Вип. 3(9). С. 40–47.
11. Ярошевська Т.В. Проблеми охорони прав промислової власності в Україні: монографія. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2020. 372 с.

References

1. Istoriiia dyzainu. URL: <https://sites.google.com/site/ytgjyhnj/> (data dostupu: 01.03.2023).
2. Bondarenko O.O. Problemy pravovoi okhorony promyslovykh zrazkiv na pidpriemstvakh v Ukraini // Chasopys Kyivskoho universytetu prava. 2020. № 1. S. 234–237. doi: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2020.47>
3. Zapasko Ya.P. Dekoratyvno-uzhytkove mystetstvo // Entsiklopediia Suchasnoi Ukrainy / Redkol.: I.M. Dziuba, A.I. Zhukovskiy, M.H. Zhelezniak ta in.; NAN Ukrainy, NTSh. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2007. URL: <https://esu.com.ua/article-21350> (data dostupu: 01.03.2023).
4. Khramova-Baranova O.L., Yakovets I.O. Vplyv rozvytku hrafichnykh tekhnik na mystetstvo v Ukraini // Istoriia nauky i tekhniki. 2018. T. 8, Vyp. 2(13). S. 417–424. doi: [https://doi.org/10.32703/2415-7422-2018-8-2\(13\)-417-424](https://doi.org/10.32703/2415-7422-2018-8-2(13)-417-424)
5. Ennan R. Ye. Zakhyst prav na promyslovyi dyzain: dosvid zarubizhnykh krain // Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia: Yurysprudentsiia. 2019. № 37. S. 86–89.
6. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia okhorony i zakhystu prav na torhovelni marky i promyslovi zrazky ta borotby z patentnymy zlovzhyvanniamy: Zakon Ukrainy vid 21.07.2020 r. № 815-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/815-20#Text> (data dostupu: 01.03.2023).
7. Pro okhoronu prav na promyslovi zrazky: Zakon Ukrainy vid 15.12.1993 r. № 3688-XII (iz zminamy i dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3688-12#Text> (data dostupu: 01.03.2023).
8. Fedorov A.A. Kumulyativna pravova okhorona dyzainerskykh rishen // Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia: Yurysprudentsiia. 2012. Vyp. 4. S. 112–116.
9. Dyrektyva 98/71/IeS Yevropeiskoho Parlamentu ta Rady vid 13 zhovtnia 1998 roku pro pravovu okhoronu promyslovykh zrazkiv. URL: https://minjust.gov.ua/imported_files/Files/31336 (data dostupu: 01.03.2023).
10. Yesimov S.S. Preventyvne rehuliuvannia: teoretichni aspekty // Sotsialno-pravovi studii. 2020. Vyp. 3(9). S. 40–47.
11. Yaroshevska T.V. Problemy okhorony prav promyslovoi vlasnosti v Ukraini: monohrafiia. Dnipro: Vydavets Bila K.O., 2020. 372 s.

Старовіт Оксана Миколаївна

аспірантка

Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності

Національної академії правових наук України

Starovit Oksana

Postgraduate Student of the

Scientific-Research Institute of Intellectual Property of

National Academy of Law Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0002-9465-3381

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-3-8643

МОДЕЛІ ОБМІНУ «ЗЕЛЕНИМИ» ТЕХНОЛОГІЯМИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФЕРУ ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ

MODELS OF «GREEN» TECHNOLOGY EXCHANGE: FOREIGN EXPERIENCE AND PECULIARITIES OF TECHNOLOGY TRANSFER IN UKRAINE

Анотація. Стаття присвячена дослідженню механізмів обміну «зеленими» технологіями, пов'язаними зі зміною клімату, такі як патентні пули, патентні спільноти, відкриті ліцензії, суспільне надбання, відкриті інновації, гуманітарне або пільгове ліцензування, а також трансферу «зелених» технологій та особливостям ліцензійних договорів. Проаналізовано, що ефективна та своєчасна розробка та передача «зелених» технологій має вирішальне значення для узгоджених глобальних дій у напрямку вирішення проблем, пов'язаних із зміною клімату. Визначено, що для реалізації Цілей Сталого Розвитку необхідні «зелені» інноваційні рішення. Зазначено про важливість онлайн-платформи WIPO GREEN для обміну технологіями, яка підтримує глобальні зусилля для вирішення проблеми зміни клімату. У міжнародній практиці поширено укладання договорів про передачу (трансфер) технологій. Встановлено, що передача «зелених» технологій здійснюється за допомогою різних договорів предметом яких є трансфер технологій, а також одним із практичних вирішень питання щодо сприяння передачі «зелених» технологій розвиваючим країнам може бути узгоджено видачою ліцензії. При укладанні договорів предметом яких є передача майнових прав на технологію або її складові рекомендується визначити основні пункти, а саме: визначити вид договору щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, передбачити істотні умови. Визначено, що трансфер «зелених» технологій, або надання за ліцензією прав промислової власності регулюється різними індивідуально укладеними договорами. Проаналізовано, що державне регулювання у сфері трансферу технологій в Україні здійснює уповноважений орган з питань реалізації державної політики та встановлено, необхідність розробки Порядку погодження трансферу технологій, створених або придбаних за бюджетні кошти.

Ключові слова: моделі обміну «зеленими» технологіями, трансфер технологій, ліцензійні договори, Цілі Сталого Розвитку, зміни клімату.

Summary. The article is devoted to the study of mechanisms for the exchange of green technologies related to climate change, such as patent pools, patent communities, open licenses, public domain, open innovation, humanitarian or preferential licensing, as well as the transfer of green technologies and the specifics of license agreements. It is analyzed that the effective and timely development and transfer of green technologies is crucial for concerted global action to address climate change. It is determined that green innovative solutions are needed to implement the Sustainable Development Goals. The importance of the WIPO GREEN online platform for technology exchange, which supports global efforts to address climate change, is emphasized. The conclusion of technology transfer agreements is widespread in international practice. It is established that the transfer of «green» technologies is carried out through various agreements, the subject matter of which is technology transfer, and one of the practical solutions to facilitate the transfer of «green» technologies to developing countries may be agreed upon by issuing a license. When entering into agreements where the subject matter is the transfer of proprietary rights to technology or its components, it is recommended to identify the main points, namely: to determine the type of agreement on the disposal of

intellectual property rights, and to provide for essential terms and conditions. It is determined that the transfer of «green» technologies or the granting of industrial property rights under license is regulated by various individually concluded agreements. The author analyzes that the state regulation in the field of technology transfer in Ukraine is carried out by the authorized body for the implementation of state policy and establishes the need to develop a Procedure for approving the transfer of technologies created or acquired for budgetary funds.

Key words: models of green technology exchange, technology transfer, license agreements, Sustainable Development Goals, climate change.

Постановка проблеми. Інноваційна політика Прізнаних країн світу спрямована сьогодні на стимулювання заохочення інвестицій в створення та поширення «зелених» технологій, що сприятливо впливають на навколишнє середовище. Вирішення цього завдання обов'язково вимагає колективних зусиль і спільних ініціатив щодо пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації до них. Патентування об'єктів права інтелектуальної власності стимулює залучення інвестицій в «зелені» інновації та сприяє швидкому і глобальному розповсюдженню нових технологій і знань. Ефективна патентна охорона в країнах, які одержують технології — шляхом обміну, може сприяти міжнародній передачі «зелених» технологій з приватного сектора та позитивно впливати на встановлення технологічних партнерських зв'язків. Виникає закономірне питання як найкраще управляти та розпоряджатися правами інтелектуальної власності на «зелені» технології, щоб забезпечити оптимальні результати як для винахідників, так і для суспільства в цілому. Відповідні структури співпраці та засоби об'єднання й спільного використання технологій характеризуються певними механізмами співробітництва. Оскільки один продукт або процес може поєднувати проривні дослідження, виробничі ноу-хау, наступні налаштування та вдосконалення на місцях, які можуть значно підвищити практичну ефективність певної технології та створення шляхів для розробки та розповсюдження готових технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці дослідження щодо правового регулювання відносин у сфері трансферу технологій присвячено низку праць, таких вчених, як А.О. Кодинець [13], Г.О. Андрощук [14], Н.П. Корогод [15], О.П. Орлюк [15], Б.М. Падучак [16], Ю.Є. Атаманова [17], Т.В. Ярошевська [18], Ю.М. Капіца [5] та інші. Водночас, попри значну кількість наукових праць, питання щодо механізмів обміну «зеленими» технологіями, а також трансферу «зелених» технологій не досліджувалося.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Проаналізувати міжнародний досвід моделей обміну «зеленими» технологіями, оскільки потреба в розповсюдженні технологій і складність деяких технологій, критичних для боротьби зі зміною клімату, призводить до пошуку рішень як найкраще організувати інноваційні структури та які заходи необхідно здійснити для передачі та

використання технологій з урахуванням чинних норм національного і міжнародного законодавства.

Виклад основного матеріалу. В даний час моделі обміну технологіями поділяються на декілька категорій, а саме: патентні пули, патентні спільноти, інновації з відкритим вихідним кодом, відкриті ліцензійні угоди, зобов'язання про відмову від претензій. Як правило, вони розробляються на добровільних засадах власниками технологій, які розуміють, що переваги від об'єднання технологій з кількох джерел переважають будь-які негайні переваги жорсткого обмеження доступу до їхніх технологій. У цих випадках існує загальний стимул ділитися технологіями, що мають спільний стандарт, де спільні інтереси спонукали компанії до створення патентних пулів або спільних ліцензійних схем [1, с. 5, 6].

Зазвичай патентних ліцензій часто буває недостатньо, оскільки в більшості випадків впровадження технології неможливе без передачі ноу-хау, комерційної таємниці. З цієї причини пакетні (гібридні) технологічні ліцензії, предметом яких є патенти, авторські права та ноу-хау, комерційна таємниця, використовуються багатьма підприємствами. Такі пакетні ліцензії можуть поєднуватися з угодами про навчання персоналу ліцензіатів. Метою передачі технологій є створення більш рівних конкурентних умов між ліцензіаром та ліцензіатом, щоб ліцензіат став активним учасником постійного розвитку та вдосконалення технології. Таке ліцензування має успіх, оскільки воно ґрунтується на взаємних інтересах. Ліцензіат не є пасивним набувачем прав інтелектуальної власності на технологічну продукцію, а стає зацікавленим в розвитку технології [2, с. 19].

Патентовласники можуть брати участь в патентному пулі, тоді вони погоджуються надавати один одному ліцензії на свої технології, деякі з них називаються «схемою спільного ліцензування». Технологія, яка може мати справу, наприклад, з енергозбереженням, запобіганням забрудненню, рециркуляцією або збереженням води, потім може застосовуватися більш широко, удосконалюючи при цьому технології. «Патентні пули є мережевими господарськими структурами, у рамках яких реалізуються відкриті інновації, тобто суб'єкти господарювання комерціалізують не тільки власні технологічні рішення, а й інновації з інших — зовнішніх джерел» [3, с. 153].

Модель обміну технологіями, яка більш широка за обсягом виступає патентна спільнота, яка дозволяє власникам технологій закладати свої запатентовані технології для широкого використання без сплати роялті — зазвичай при дотриманні певних загальних умов. Наприклад, ініціатива Eco-Patent Commons [4], яку очолила IBM існувала з 2008 р. по 2016 р включала патенти на екологічно чисті технології, в якій брали участь компанії, які юридично зобов'язувалися не відстоювати свої патентні права по відношенню до тих, хто впроваджував технологію для отримання екологічних переваг [1, с. 6]. Проте в цій ініціативі брали участь приватні компанії і вона не була орієнтованою на потенційних користувачів технологій, тому виникли деякі питання з її реалізацією.

Врахувавши недоліки, які виникли при впровадженні ініціативи Eco-Patent Commons, у 2013 році Всесвітньою організацією інтелектуальної власності було створено платформу WIPO GREEN [3] — яка є одним із вкладів в реалізацію цілей сталого розвитку, сформульованих в Порядку денному ООН у сфері сталого розвитку на період до 2030 року. WIPO GREEN відрізняється від Commons кількома важливими моментами. По-перше, платформа містить у своїй базі даних як запатентовані зелені технології, так і взаємні технологічні «потреби». Для підвищення ефективності програми передбачаються заходи з пошуку партнерів і технологічні виставки, щоб об'єднати ці групи. По-друге, всебічно відстежується успішність платформи та за необхідності вносяться корективи. Платформа WIPO GREEN має комплексний характер, оскільки забезпечує доступ до додаткових важливих ресурсів, таких як ноу-хау, джерела фінансування, допомагає з подачею заявок на патенти, а також послугами арбітражу та посередництва BOIV за зниженою ціною [4]. Це онлайн-платформа для обміну технологіями, яка підтримує глобальні зусилля для вирішення проблеми зміни клімату, об'єднуючи постачальників та зацікавлених осіб і користувачів «зелених», екологічно чистих технологій. Завдяки своїй базі даних, мережі і заходам WIPO GREEN об'єднує ключових гравців, щоб стимулювати інновації та розповсюдження екологічно чистих технологій. Метою WIPO GREEN є створення глобальної мережі просування партнерські відносини з компаніями, які прагнуть запропонувати пакет, що включає всі важливі елементи: патентні ліцензії, ноу-хау, комерційну таємницю, технічну документацію, навчання тощо. Комплексний технологічний пакет, дозволяє ліцензіату ефективно освоїти передану технологію. Ліцензіат також матиме змогу ділитися власною компетенцією та досвідом, наприклад, шляхом створення адаптаційних рішень або розробки удосконалень чи похідних робіт і надання змістовних ліцензій для переданої технології щодо задоволення місцевих потреб [2, с. 23].

В деяких країнах такий вид ліцензування як *відкриті ліцензії*, передбачає зниження офіційних зборів для власників патентів, які погоджуються зробити свою запатентовану технологію доступною кожному, хто запитує ліцензію, на умовах, які можуть бути узгоджені або визначені органами влади. Патентне відомство Великобританії, наприклад, веде базу даних запатентованих технологій, які схвалені як доступні для отримання відповідної ліцензії, включаючи технології альтернативного палива, запатентовані великими автомобільними компаніями [1, с. 6]. Замість того, щоб анулювати або відмовитись від своїх патентів, власники патентів можуть вирішити зробити свою технологію широкодоступною, шляхом *юридичного зобов'язання не заявляти про свої патентні права* проти тих, хто використовує цю технологію. Це може бути обмежено конкретним використанням технології (наприклад, для специфічного екологічного використання), обмежено певними географічними межами (наприклад, країнами, що перевищують певний середній рівень доходу), або за умови, що особа, яка використовує технологію, робить доступними вдосконалення або похідні винаходи на аналогічних умовах (в сенсі «суспільного надбання») [1, с. 6].

Наступний вид ліцензування, який розглянемо, це «гуманітарне або пільгове ліцензування», такий тип технологічної політики ліцензування передбачає досить сприятливі або безкоштовні умови для певних бенефіціарів, наприклад, для одержувачів з країн, що розвиваються, програм соціального маркетингу або громадських, благодійних ініціатив [1, с. 6]. В свою чергу, «суспільне надбання» характеризується розміщенням технологій безпосередньо у відкритому доступі, є одним із шляхів їх передачі та розповсюдження. Часто технології запатентовуються у відносно невеликій кількості країн, фактично передаючи їх у суспільне надбання у всіх інших країнах відразу після публікації заявок на патент. Нові технології можуть передаватися у загальнодоступне надбання, отже, кожен може вільно користуватися ними без правових обмежень (якщо, звичайно, не застосовуються норми охорони праці, охорони навколишнього середовища, етичні чи інші норми), простим актом їх публікації чи іншим способом передачі для громадськості. Спеціальні засоби пошуку патентів можуть ідентифікувати ті технології, які увійшли до суспільного надбання, коли патенти втрачають чинність або закінчуються [1, с. 6].

Однією з важливих моделей обміну в сфері зелених технологій є відкриті інновації. Вони поєднують внутрішні і зовнішні ідеї, а також внутрішні і зовнішні шляхи виходу на ринок для просування розробки нових технологій підкреслюючи зацікавленість багатьох фірм в пошуку синергізму і співпраці з іншими учасниками, які

працюють над відповідними технологіями. В свою чергу, спільне виробництво, базується на спільних ресурсах та відноситься до розробки нових продуктів через широко поширені мережі співпраці без формальної ієрархії, яке часто використовує почуття колективної мети, наприклад, онлайн-енциклопедія Вікіпедія. Ці інноваційні моделі можуть бути застосовані до деяких технологічних інновацій, пов'язаних із зміною клімату [1, с. 7].

«У міжнародній практиці поширено укладання договорів про передачу (трансфер) технологій, а саме: передачу або надання за ліцензією всіх форм промислової власності, за виключенням торговельних марок і комерційних найменувань, у тих випадках коли вони не є частиною угод про трансфер технологій; надання ноу-хау і технічного досвіду у вигляді техніко-економічних обґрунтувань; передачу технологічних знань, необхідних для монтажу, експлуатації і функціонування підприємства та обладнання, а також виконання проєктів «під ключ»; надання технологічних знань, необхідних для придбання, монтажу і використання машин, обладнання, проміжних товарів і/або сировинних матеріалів придбаних шляхом закупівель, оренди або яким-небудь іншим шляхом; передачу технічного змісту угод про промислове і технічне співробітництво. При цьому під технологією розуміють «систематизовані знання для випуску відповідної продукції, для застосування відповідного процесу або надання відповідних послуг» [5, с. 44].

При підготовці договорів щодо передачі «зелених» технологій важливим є визначення виду договору, найпоширеніші з них є договір про трансфер технологій (договір про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності) чи ліцензійний договір. Щодо предмету ліцензійного договору, необхідно встановити як використовувати технологію, фінансові умови та ризики, які можуть виникнути як для ліцензіара так і для ліцензіата; певні положення про укладення договору, якщо договір буде розірвано — як вирішуватимуться суперечки і як інтерпретувати договір; також в договорі можна визначити умови чи будуть вирішуватися суперечки в суді чи арбітражі та яке законодавство застосовується, якщо договірні сторони знаходяться в різних юрисдикціях.

Розглянемо особливості предмету ліцензійного договору щодо трансферу «зелених» технологій, за яким передаються права на винахід, або на використання об'єкта, який охороняється правами інтелектуальної власності (ПІВ) та його істотні умови. Отже, якщо предметом ліцензії є один або декілька інших об'єктів ПІВ (зокрема, об'єкт авторського права, яке захищає наприклад програмне забезпечення), оригінальна технічна документація або база даних, промисловий зразок, торговельна марка, то це зазначається в ліцензій-

ній угоді [6, с. 4]. Якщо предмет ліцензії включає роботи, захищені авторським правом, в ліцензії має бути вказано, що ліцензія надає одне або декілька з наступних прав: «відтворювати, копіювати, демонструвати, модифікувати, продавати, передавати, перекладати, робити похідні твори тощо». Якщо предмет ліцензії включає патент, то у ліцензії повинно бути зазначено, що ліцензіар надає права на одне або декілька з наступного: «виробляти, використовувати, пропонувати на продаж, продавати, імпортувати», виключне право, спільно з ліцензіаром або невиключне. Також в ліцензії слід вказати термін використання та чи є право надавати субліцензії. Необхідно передбачити для ліцензіара, який надає виключну ліцензію, яким чином захистити свій інтерес у разі нечесного та/або неефективного ліцензіата (наприклад про обов'язок ліцензіата використовувати об'єкт певним способом, в ті строки на які видається ліцензія або звіт про ефективність).

Особливістю ліцензійного договору щодо трансферу «зелених» технологій може бути надання ліцензіатом звіту про ефективність використання технології ліцензіару щодо досягнення конкретних цілей направлених на пом'якшення клімату, зменшення забруднення в різних країнах, та цілей спрямованих на досягнення екологічного майбутнього (цілі та стандарти можуть бути прописані в угоді).

Ліцензійні обмеження в договорі щодо трансферу «зелених» технологій включають наступні пункти: географічна територія (наприклад Україна, але не Європа); період часу (наприклад, три роки); сфера використання (наприклад для виробництва біодизеля, а не для інших промислових олій), надання ліцензії відбувається на будь-яку сферу використання або лише у зазначеній галузі використання; відповідно до попередніх прав Ліцензіата (вказати, якщо такі є); відповідно до права Ліцензіара (виробляти, використовувати, експортувати, імпортувати, продавати); ліцензія передбачає роялті або одноразовий платіж.

Право на надання субліцензій третім сторонам щодо трансферу «зелених» технологій також має ряд важливих варіантів, які повинні бути враховані сторонами при наданні цієї частини ліцензії. Субліцензіатами можуть бути хто завгодно чи можуть бути обмежена коло осіб, наприклад, тільки сторони, пов'язані з ліцензіатом; тільки афілійовані особи ліцензіата; тільки вказана кількість третіх осіб; або тільки сторони, попередньо схвалені власником ліцензії. Тобто Ліцензіат може надавати субліцензії:

- будь-який інший стороні;
- обмежених кількості сторін;
- афілійованим особам Ліцензіата;
- третім особам, попередньо схваленим Ліцензіаром;
- кандидатам Ліцензіара;

- винагорода, яка підлягає для передачі Ліцензіару;
- копії субліцензії повинні бути надані Ліцензіару;
- за інших умов [7].

Наступним істотним пунктом ліцензійного договору щодо трансферу «зелених» технологій є будь-які удосконалення, зроблені і/або запатентовані (ким і оплачені ким) протягом терміну дії ліцензії ліцензіаром або ліцензіатом, а також які зобов'язання присутні в угоді щодо того, чи включати майбутні технології в права на справжню ліцензію або майбутні технології зберігаються за власником ліцензії. Важливою істотною умовою при передачі зелених технологій в ліцензійному договорі є фінансові умови, тут можуть бути перераховані роялті, проміжні платежі, тип валюти, визначення обмінного курсу і питання пайової участі, а також питання про мінімальні річні платежі, що особливо важливо в разі виключної ліцензії. Також цей пункт включає розподіл ризиків, таких як гарантії, відшкодування збитків та страхування.

Отже, кожна ліцензія, що стосується трансферу «зелених» технологій буде мати свій власний набір визначень. Однак кожен пункт, якщо до нього не звертатися з обережністю і передбачливістю, може привести до угоди, яка буде більш ніж незадовільною для однієї або обох сторін. Одним із особливих пунктів ліцензійного договору для трансферу «зелених» технологій є можливість отримання Ліцензіаром звіту про використання технології відповідно до укладеного ліцензійного договору, оскільки це допоможе оцінити чи досягнуті конкретні цілі, так як сторони договору можуть визначити цілі та стандарти, а також узгодити конкретні процедури звітності, на які технологія направлена. Отже, можна поступово досягти Цілей Сталого розвитку, в якому трансфер «зелених» технологій, особливо для країн, що розвиваються відіграє важливу роль.

Відповідно до Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» на 2011–2023 роки [8] до стратегічних пріоритетних напрямів інноваційної діяльності належать освоєння нових технологій транспортування енергії, впровадження енергоефективних, ресурсозберігаючих технологій, альтернативних джерел енергії, широке застосування технологій більш чистого виробництва та охорони довкілля, які співвідносяться з Цілями Сталого Розвитку [9], затвердженими Генеральною Асамблеєю ООН у 2015 році. Указом Президента [10] постановлено забезпечити дотримання Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року з урахуванням специфіки розвитку України з метою забезпечення національних інтересів.

Більшості з поставлених Цілей Сталого Розвитку необхідні «зелені» інноваційні рішення. Трансфер «зелених» технологій, або надання за

ліцензією прав промислової власності регулюється різними індивідуально укладеними договорами.

Слід зауважити, що в Україні правове регулювання договорів про трансфер технологій регламентується відповідно до Закону «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» (далі Закону), Цивільного кодексу України та іншими нормативно-правовими актами.

В ст. 1 Закону вказано, що договір про трансфер технології — це договір, який укладений у письмовій формі між особами, яким належать та/або яким повністю чи частково передаються майнові права на технологію або її складові; трансфер технології — це передача технології, що оформляється шляхом укладення між фізичними та/або юридичними особами двостороннього або багатостороннього договору, яким установлюються, змінюються або припиняються майнові права та обов'язки щодо технології та/або її складових; технологія — це результат науково-технічної діяльності, сукупність систематизованих наукових знань, технічних, організаційних та інших рішень про перелік, строк, порядок та послідовність виконання операцій, процесу виробництва та/або реалізації і зберігання продукції, надання послуг [11].

Доцільно зазначити, що технологія може бути втілена як в одному визначеному об'єкті (наприклад, винахід, ноу-хау, твір у вигляді науково-технічної документації), так і в декількох, технологія розпізнавання образів може являти собою декілька винаходів, корисних моделей тощо. В такому випадку технологія розкомплектовується на окремі елементи та складові технології. В предметі договору про трансфер технології чітко вказується в якому об'єкті втілено технологію і на які складові технологія розподіляється.

Під час передачі (трансферу) технологій укладаються договори, визначені Цивільним кодексом України, щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності з урахуванням вимог статті 19 цього Закону. Разом з договором про трансфер технологій можуть укладатися договори про: гарантії осіб, які передають технології та їх складові, стосовно можливості досягнення економічних показників і виробництва продукції із застосуванням цих технологій та складових; гарантії осіб, які передають технології та їх складові, стосовно конфіденційності та нерозголошення інформації третім особам; проведення комплексу інженерних, екологічних або інших робіт, необхідних для застосування технологій та їх складових; обслуговування обладнання. Перелік істотних умов в договорах про трансфер технологій вказано в статті 19 Закону.

Відповідно до ст. 1107 ЦК України окремими видами договору щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності є ліцензія та ліцензійний договір. Крім того, ст. 1109 ЦК України

визначає наступні умови, які є необхідними при укладенні ліцензійних договорів: вид ліцензії, сфера використання об'єкта права інтелектуальної власності (конкретні права, що надаються за договором, способи використання зазначеного об'єкта, територія та строк, на які надаються права, тощо), розмір, порядок і строки виплати плати за використання об'єкта права інтелектуальної власності, а також інші умови, які сторони вважають за доцільне включити у договір [12].

В свою чергу, процес трансферу технологій включає передачу знань, методів управління і виробництва. Тому трансфер технологій, включаючи «зелені» технології, має наступні основні етапи: ідентифікація необхідності в технології і об'єкта продажу; аналіз витрат, пов'язаних з придбанням технологій; інформаційний пошук; порівняння, вибір; діалог між продавцями і покупцями технологій; підписання договору і передача технологій; застосування технології [2].

Відповідно до статті 21 Закону не допускається укладення договорів про трансфер технологій, які передбачають: ввезення в Україну технологій та їх складових, які можуть завдати шкоди навколишньому природному середовищу або здоров'ю людей; здійснення виплат, що значно перевищують ціну технології та її складових; встановлення зобов'язань щодо придбання в особи, яка передає технологію та/або її складові, сировини, напівфабрикатів, обладнання та його комплектувальних частин, що не застосовуються під час виробництва відповідної продукції; встановлення зобов'язань щодо переважного продажу продукції, виготовленої із застосуванням технології, покупцям, визначеним особою, яка передає цю технологію, та використання визначеного нею персоналу; заборону або обмеження експорту продукції, виготовленої із застосуванням технології; встановлення зобов'язань щодо використання запатентованого об'єкта права інтелектуальної власності, який не використовується у процесі застосування технологій та інше.

Слід зауважити, що формами державного регулювання у сфері трансферу технологій є державна експертиза технологій, які закуповуються за бюджетні кошти, а також технологій, створених або придбаних за бюджетні кошти, які передаються юридичним особам, що зареєстровані в інших країнах, або фізичним особам — іноземцям або особам без громадянства. «Однією з основних проблем, що виникають у процесі інноваційної діяльності закладів вищої освіти та наукових установ, що зумовлені низьким рівнем впровадження та інвестиційної привабливості результатів наукової діяльності є відсутність нормативно врегульованої процедури погодження трансферу та реєстрація технологій, створених або придбаних за бюджетні кошти, які передаються юридичним особам,

що зареєстровані в інших країнах, або фізичним особам-іноземцям або особам без громадянства» [13, с. 123]. Після отримання висновку державної експертизи уповноважений орган з питань реалізації державної політики приймає рішення щодо погодження трансферу технологій, її складових, створених або придбаних за бюджетні кошти юридичним особам, що зареєстровані в інших країнах, або фізичним особам іноземцям та вносить дані про технології та її складові до Державного реєстру переданих технологій. Кабінет Міністрів України визначає Порядок погодження трансферу та реєстрацію технологій створених або придбаних за бюджетні кошти, проте, як зазначає Кудинець А. О. «наразі відсутній Порядок погодження трансферу технологій, створених або придбаних за бюджетні кошти, що унеможливорює, з одного боку, державний контроль за трансфером технологій, створених за бюджетні кошти закладами вищої освіти на користь нерезидентів, та з іншого боку, не допускає можливість їх комерціалізації самими закладами вищої освіти на підставі договірних відносин з іноземними контрагентами» [13, с. 123]. В свою чергу «забезпечення охорони за кордоном створених в Україні об'єктів ІВ має здійснюватися з дотриманням норм законодавства, що регулюють питання національної безпеки в області охорони промислової власності. Неконтрольований витік з України інноваційних технічних рішень за кордон здійснює негативний вплив на економічну безпеку держави» [14, с. 22]. Отже, відсутність механізму експертизи технологій, реєстрації технологій, Порядку погодження трансферу та реєстрацію технологій створених або придбаних за бюджетні кошти, які передаються юридичним особам, що зареєстровані в інших країнах, або фізичним особам — іноземцям або особам без громадянства може перешкоджати трансферу «зелених» технологій, розвитку «зеленої» інфраструктури, залученню інвестицій у сферу трансферу «зелених» технологій та визначенню найбільш ефективних шляхів використання та трансферу «зелених» технологій та їх складових.

Варто зазначити, що вагомим чинником щодо ефективного управління інтелектуальною власністю є «зниження витрат бюджетних коштів на державні закупівлі у сфері трансферу технологій, підвищення ефективності їх витрачання; здійснення закупівель, у першу чергу, міжнародних, за справедливою ціною» [15, с. 174].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Враховуючи вищевказане, слід зазначити, що в міжнародній практиці існують моделі обміну «зеленими» технологіями для вирішення проблем зміни клімату, які є численними та різноманітними. Оскільки «зелені» технології зазвичай включають не один винахід, а цілі системи, які включають ноу-хау, товари, послуги, обладнання,

а також організаційні та управлінські процедури, то передача технологій може здійснюватися відповідно до договору про трансфер технологій, або за допомогою ліцензійних договорів. В Україні особливостями правового регулювання при передачі (трансфері) «зелених» технологій є те, що укладення вказаного виду договорів регламентується Законом України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій», ЦК України щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності та іншими нормативно правовими актами. Передача «зелених» технологій здійснюється за допомогою різних договорів предметом яких є трансфер технологій. При укладанні договорів предметом яких є передача майнових прав на технологію або її складові рекомендується визначити основні пункти, а саме: визначити вид договору щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, передбачити істотні умови відповідно до ЦК України, передбачити

істотні та обов'язкові умови передбачені Законом України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» та обов'язково враховувати обмеження, перелік яких міститься в статті 21 Закону, оскільки включення умов наведених в статті призведе до недійсності правочину та її складових. Затвердження Порядку погодження трансферу та реєстрації технологій створених або придбаних за бюджетні кошти, які передаються юридичним особам, що зареєстровані в інших країнах, або фізичним особам — іноземцям або особам без громадянства сприятиме кращому регулюванню діяльності у сфері трансферу технологій та укладенню договорів пов'язаних з трансфером «зелених» технологій.

Перспективою подальших досліджень будуть питання, пов'язані зі застосування примусової ліцензії чи державного дозволу на використання «зелених» технологій пов'язаних зі зміною клімату для досягнення цілей сталого розвитку.

Література

1. WIPO MAGAZINE / Special Edition World Intellectual Property Day / Sharing technology to meet a common challenge / Geneva. April. 2009. No 2. P. 32. URL: https://www.wipo.int/wipo_magazine/en/2009/02/article_0002.html (дата звернення: 14.02.2023).
2. Report of AIPPI's Standing Committee on IP & Green Technology entitled «Climate Change and Environmental Technologies — The Role of Intellectual Property, esp. Patents». 2014. P. 1–29. URL: <https://aippi.org/about-aippi/committees/ip-and-green-technology/> (дата звернення: 14.02.2023).
3. Олєфір А. О. Правові засади створення та діяльності патентних пулів // Часопис Київського університету права / Проблеми цивільного та підприємницького права в Україні. 2016/1. С. 151–159.
4. Christopher J. Clugston. Vermont Journal of Environmental Law. Ecperspectives Blog. Eco-Patent Commons and WIPO Green Project. URL: <https://vjel.vermontlaw.edu/the-infamous-failure-of-the-eco-patent-commons-and-the-quiet-success-of-the-wipo-green-project-what-we-can-learn-about-disseminating-green-tech-to-developing-countries> (дата звернення: 14.02.2023).
5. Капіца Ю. М. Трансфер технологій та охорона інтелектуальної власності в наукових установах: монографія / Ю. М. Капіца, К. С. Шахбазян, Д. С. Махновський, І. І. Хоменко / За ред. І. М. Капіци. К.: Центр інтелектуальної власності та передачі технологій НАН України, 2015. 431 с.
6. WIPO GREEN Network: Licensing checklist. URL: <https://www3.wipo.int/wipogreen/en/network/index.html#licensing> (дата звернення: 14.02.2023).
7. IP Handbook Checklist Prepared for agriculture, but can easily be developed into a generic list with special annotations in future that are specific to agriculture, climate tech, health, etc. URL: <http://www.iphandbook.org/handbook/ch11/p11/> (дата звернення: 14.02.2023).
8. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 05.05.2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#n62> (дата звернення: 14.02.2023).
9. Глобальний договір ООН в Україні. Цілі сталого розвитку. URL: <https://globalcompact.org.ua/pro-nas/tsilijstijjogo-rozvytku/> (дата звернення: 14.02.2023).
10. Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30.09.2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 14.02.2023).
11. Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» від 9 грудня 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-16#Text> (дата звернення: 14.02.2023).
12. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV із змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15> (дата звернення: 14.02.2023).
13. Кодинець А. О. Правові засади комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності закладів вищої освіти: проблеми теорії та практики. Цифрова трансформація та цифрова економіка в умовах воєнного стану: аспекти інтелектуальної власності: Збірник матеріалів V Всеукр. наук.-практ. конф. з проблем економіки інтелектуальної

власності, 27 травня 2022 року. Київ: Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності НАПрН України, 2022. С. 125–129.

14. Андросчук Г.О. Патентна міграція в міжнародному трансфері технологій: аспекти технологічної безпеки. Питання інтелектуальної власності у сфері трансферу технологій: Збірн. наук. прац. IV Всеукр. наук.-практ. конф.-семін. з пробл. екон. інтел. власн., 21 травня 2021 р., Київ: Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності НАПрН України, 2021. С. 12–24.

15. Орлюк О.П., Корогод Н.П. Удосконалення системи управління інтелектуальною власністю в Україні. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2020. № 6. С. 169–179.

16. Падучак Б.М. Деякі аспекти істотних умов договорів про трансфер технологій. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: Збірник наукових праць. Маріуполь. ДВНЗ «ПДТУ». 2014. № 10. Том 2. С. 65–71.

17. Атаманова Ю.Є. Законодавче забезпечення комерціалізації результатів наукових досліджень вищими навчальними закладами: стан та проблеми. Актуальні проблеми правового регулювання обороту і захисту інтелектуальної власності в умовах інноваційного розвитку. Правове забезпечення комерціалізації результатів досліджень і розробок: матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 22 травня 2012 р. / редкол.: С.М. Прилипко, Ю.Є. Атаманова, Д.В. Задихайло. Х.: НДІ ПЗІР, 2012. С. 98–103.

18. Ярошевська Т.В. Загальнотеоретичні аспекти у сфері передавання технологій // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2015. № 14. Том 2. С. 12–15.

References

1. WIPO MAGAZINE / Special Edition World Intellectual Property Day / Sharing technology to meet a common challenge / Geneva. April. 2009. No 2. P. 32. URL: https://www.wipo.int/wipo_magazine/en/2009/02/article_0002.html (date of application: 14.02.2023).

2. Report of AIPPIs Standing Committee on IP & Green Technology entitled «Climate Change and Environmental Technologies — The Role of Intellectual Property, esp. Patents». 2014. R. 1–29. URL: <https://aippi.org/about-aippi/committees/ip-and-green-technology/> (date of application: 14.02.2023).

3. Olefir A.O. Pravovi zasady stvorennia ta diialnosti patentnykh puliv // Chasopys Kyivskoho universytetu prava / Problemy tsyvilnoho ta pidpriemnytskoho prava v Ukraini. 2016/1. С. 151–159.

4. Christopher J. Clugston. Vermont Journal of Environmental Law. Ecoperspectives Blog. Eco-Patent Commons and WIPO Green Project. URL: <https://vjel.vermontlaw.edu/the-infamous-failure-of-the-eco-patent-commons-and-the-quiet-success-of-the-wipo-green-project-what-we-can-learn-about-disseminating-green-tech-to-developing-countries> (date of application: 14.02.2023).

5. Kapitsa Yu.M. Transfer tekhnolohii ta okhrona intelektualnoi vlasnosti v naukovykh ustanovakh: monohrafiia / Yu.M. Kapitsa, K.S. Shakhbazian, D.S. Makhnovskyi, I.I. Khomenko / Za red. I.M. Kapitsy. K.: Tsentr intelektualnoi vlasnosti ta peredachi tekhnolohii NAN Ukrainy, 2015. 431 s.

6. WIPO GREEN Network: Licensing checklist. URL: <https://www3.wipo.int/wipogreen/en/network/index.html#licensing> (date of application: 14.02.2023).

7. IP Handbook Checklist Prepared for agriculture, but can easily be developed into a generic list with special annotations in future that are specific to agriculture, climate tech, health, etc. URL: <http://www.iphandbook.org/handbook/ch11/p11/> (date of application: 14.02.2023).

8. Pro priorytetni napriamy innovatsiinoi diialnosti v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 05.05.2023 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#n62> (date of application: 14.02.2023).

9. Hlobalnyi dohovir OON v Ukraini. Tsili staloho rozvytku. URL: <https://globalcompact.org.ua/pro-nas/tsili-stijkogo-rozvytku/> (date of application: 14.02.2023).

10. Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku» vid 30.09.2019 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (date of application: 14.02.2023).

11. Zakon Ukrainy «Pro derzhavne rehuliuвання diialnosti u sferi transferu tekhnolohii» vid 9 hrudnia 2015 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-16#Text> (date of application: 14.02.2023).

12. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV iz zminamy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15> (date of application: 14.02.2023).

13. Kodynets A.O. Pravovi zasady komertsializatsii obektiv intelektualnoi vlasnosti zakladiv vyshchoi osvity: problemy teorii ta praktyky. Tsyfrova transformatsiia ta tsyfrova ekonomika v umovakh voiennoho stanu: aspekty intelektualnoi vlasnosti: Zbirnyk materialiv V Vseukr. nauk.-prakt. konf. z problem ekonomiky intelektualnoi vlasnosti, 27 travnia 2022 roku. Kyiv: Naukovo-doslidnyi instytut intelektualnoi vlasnosti NAPrN Ukrainy, 2022. S. 125–129.

14. Androschuk H.O. Patentna mihratsiia v mizhnarodnomu transferi tekhnolohii: aspekty tekhnolohichnoi bezpeky. Pytannia intelektualnoi vlasnosti u sferi transferu tekhnolohii: Zbirn. nauk. prats. IV Vseukr. nauk.-prakt. konf.-semin. z probl. ekon. intel. vlasn., 21 travnia 2021 r., Kyiv: Naukovo-doslidnyi instytut intelektualnoi vlasnosti NAPrN Ukrainy, 2021. S. 12–24.

-
15. Orliuk O.P., Korohod N.P. Udoskonalennia systemy upravlinnia intelektualnoiu vlasnistiu v Ukraini. Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti. 2020. № 6. S. 169–179.
 16. Paduchak B.M. Deiaki aspekty istotnykh umov dohovoriv pro transfer tekhnolohii. Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti: Zbirnyk naukovykh prats. Mariupol. DVNZ «PDTU». 2014. № 10. Tom 2. S. 65–71.
 17. Atamanova Yu. Ye. Zakonodavche zabezpechennia komertsializatsii rezultativ naukovykh doslidzhen vyshchymy navchalnymy zakladamy: stan ta problemy. Aktualni problemy pravovoho rehuliuвання oborotu i zakhystu intelektualnoi vlasnosti v umovakh innovatsiinoho rozvytku. Pravove zabezpechennia komertsializatsii rezultativ doslidzhen i rozrobok: materialy nauk.-prakt. konf., m. Kharkiv, 22 travnia 2012 r. / redkol.: S.M. Prylypko, Yu. Ie. Atamanova, D. V. Zadykhailo. Kh.: NDI PZIR, 2012. S. 98–103.
 18. Iaroshevska T. V. Zahalnoteoretychni aspekty u sferi peredavannia tekhnolohii // Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia. 2015. № 14. Tom 2. S. 12–15.

УДК 347.78

Якуніна Алла Олександрівна
*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри соціології
Дніпровський державний технічний університет*
Yakunina Alla
*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Sociology
Dnipro State Technical University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-3-8677

ТРАНСФОРМАЦІЯ РЕЄСТРАЦІЇ КОМП'ЮТЕРНОЇ ПРОГРАМИ ЯК ОБ'ЄКТ АВТОРСЬКОГО ПРАВА

TRANSFORMATION OF REGISTRATION OF A COMPUTER PROGRAM AS AN OBJECT OF COPYRIGHT

Анотація. У статті розглянуто особливості трансформації реєстрації комп'ютерної програми як об'єкту авторського права. Швидкий розвиток ІТ-сфери вимагає відповідної безпеки прав інтелектуальних активів. Зі стрімким розвитком ІТ-сектору в міжнародному контексті набули актуальності питання безпеки авторського права, патентування та нерозголошення персональних даних. Методологія дослідження передбачала використання методів аналізу та синтезу, логічного та системно-структурного аналізу, методів контролю, структурно-функціонального аналізу у поєднанні з методом контент-аналізу. Підсумовуючи аналіз законодавства в ЄС, існує багато важливих моментів, за якими авторське право та комп'ютерні програми як об'єкт інтелектуальної власності відрізняються. Виникає питання про оригінальність комп'ютерної програми, яка піддається загрозі використанням заздалегідь підготовлених засобів для програмування, наступним чином неможливість авторського права включити в свій захист алгоритм як суть програми. Ще один момент – виключення комп'ютерних програм з-під охорони патентного права. І, нарешті, сама індустрія програмного забезпечення обирає договірний захист, а не захист авторського права. Залишається відкритим питання, чи існують основні принципи закону про авторське право, які можна було б додатково адаптувати до комп'ютерних програм, можливо, нові виміри, які можна було б надати системі ліцензування. Також залишається дискусійним питання – ймовірно, комп'ютерні програми не підпадають під дію законодавства про авторське право чи закону взагалі. У статті всебічно аналізується сучасний погляд на власне інтелектуальну власність та авторське право в ІТ-аутсорсингу. Масштаби нетрадиційних викликів у сфері безпеки авторського права в ІТ-сфері проілюстровано на прикладі України. Справа стосується можливостей покращення нормативно-правової бази безпеки авторських прав експертів, які займаються ІТ-аутсорсингом. Наголошено, що існуючі правові процедури та методи повільніше реагують на зміни у сфері ІТ-аутсорсингу, ніж найшвидші світові тенденції в цій сфері.

Ключові слова: інтелектуальна власність, авторське право, гармонізація, комп'ютерна програма, програмне забезпечення, ІТ-аутсорсинг.

Summary. The article examines the features of the transformation of computer program registration as an object of copyright. The rapid development of the IT sphere requires adequate security of intellectual property rights. With the rapid development of the IT sector in the international context, the issues of copyright security, patenting and non-disclosure of personal data have become relevant. The research methodology involved the use of methods of analysis and synthesis, logical and system-structural analysis, control methods, structural-functional analysis in combination with the method of content analysis. Summarizing the analysis of legislation in the EU, there are many important points on which copyright and computer programs as an object of intellectual property differ. The question arises about the originality of a computer program, which is threatened by the use of pre-prepared tools for programming, as well as the impossibility of copyright protection to include an algorithm as the essence of the program. Another point is the exclusion of computer programs from the protection of patent law. And finally, the software industry itself chooses contractual protection over copyright protection. It remains an open question whether there are basic principles of copyright law that could be further adapted to computer programs, perhaps new dimensions that could be given to the licensing system. It is also a debatable issue – computer programs are probably not subject to copyright law or the law at all. The article comprehensively analyzes the modern view of intellectual property and copyright in IT outsourcing. The scale of unconventional

challenges in the field of copyright security in the IT sphere is illustrated by the example of Ukraine. The case concerns the possibilities of improving the legal framework for the security of copyright of IT outsourcing experts. It is emphasized that the existing legal procedures and methods react more slowly to changes in the field of IT outsourcing than the fastest global trends in this field.

Key words: intellectual property, copyright, harmonization, computer program, software, IT outsourcing.

Постановка проблеми. Комп'ютерні програми є основними компонентами використання цифрових технологій у всіх аспектах сучасного життя, тому виникає питання, як поточні правові норми можуть відповідати розвитку цифрових технологій, тобто комп'ютерних програм, а також способів їх використання.

Використання цифрових технологій, особливо через створення комп'ютерних програм, впливає на право, а отже, призводить до необхідності коректування вже сформованих правових механізмів або створення нових для цього аспекту правовідносин. Оскільки створення та використання комп'ютерних програм в основному є результатом творчої діяльності людини (інтелектуальна власність), то виникає необхідність позиціонування та класифікації, а також визначення прав, обов'язків та правового захисту суб'єктів та об'єктів, які беруть участь у цих правовідносинах.

З огляду на те, що комп'ютерні технології розвиваються набагато швидше, ніж може за ними слідувати правове регулювання, виникає питання про те, який сьогодні обсяг і якість правової охорони комп'ютерних програм як об'єктів інтелектуальної власності в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем правового регулювання інтелектуального права займаються багато українських науковців. В рамках нашого дослідження відокремимо найбільш значимі.

Грабовська Г.М. та Семенюк Я.А. акцентують, що такий об'єкт правового захисту, як комп'ютерна програма, потребує особливої уваги, адже ні захист комп'ютерної програми як об'єкта захисту авторським правом за аналогією з літературним твором, ні захист комп'ютерної програми патентом не забезпечують повного та необхідного рівня захисту та впевненості у цілісності та непорушності власника його прав; цей об'єкт має свої особливості та складність щодо захисту, а тому законодавство має розвиватися у міру розвитку цих технологій [1].

Лебедева Г.В. визначає серед об'єктів авторського права комп'ютерні програми та бази даних потребують особливої уваги з точки зору правової регламентації [2]. Комп'ютерна програма може одночасно охоронятися як нормами авторського права, так і патентного права за наявності умов патентоздатності [2]. Враховуючи комплексний характер комп'ютерних програм як об'єктів права інтелектуальної власності авторка запропонувала вести зміни до ч. 4 ст. 433 ЦК України наступного змісту: «Комп'ютерні програми охороняються як

літературні твори, за винятком випадків, коли вони за умовами патентоздатності є винаходами (корисними моделями)» [2].

Уткіна М.С. пропонує розглянути два ключових підходи щодо творів та розподілити їх на дві категорії: твори, створені безпосередньо штучним інтелектом та твори, створені за допомогою (при використанні) штучного інтелекту та які мають принципово різні положення [3]. Також у статті розглядається питання щодо терміну «електронна особа», вона буде мати певну правосуб'єктність, що безпосередньо і дасть можливість визнавати її окремим суб'єктом правовідносин — у даному випадку — автором твору [3].

Канарик Ю.С. та Сергієнко Б.Б. констатують, що система захисту комп'ютерних програм, як об'єкту права інтелектуальної власності є недосконалою, і поширюється лише на її зовнішню форму вираження. Саме тому, авторки пропонують за можливе застосування різних варіацій захисту комп'ютерних програм: зокрема, традиційний захист комп'ютерної програми, як об'єкту авторського права; захист комп'ютерної програми нормами патентного права. Однак лише за умови, коли програма є складовою частиною корисної моделі або винаходу і виконує певну функцію в межах цього технічного рішення; захист назви комп'ютерної програми як торгівельної марки [4].

Майданик Л. зазначає, що правова невизначеність щодо місця віртуальних об'єктів у приватноправових відносинах видається вигідною розробникам платформ, оскільки дає змогу уникнути відповідальності за порушення речових прав [5]. Попри часту заборону будь-якої передачі віртуальних об'єктів з боку розробників онлайн-платформ і визначення таких об'єктів частиною послуг в умовах використання сайтів, цивільний обіг віртуальних об'єктів розвивається дуже динамічно і лише сприяє капіталізації послуг розробників онлайн-платформ [5].

Аналіз наукових публікацій свідчить про різноманітність досліджень у предметній тематиці. Але залишаються поза увагою недостатньо обґрунтовані тренди зміни законодавства щодо комп'ютерної програми як об'єкта інтелектуального права.

Мета статті полягає в аналізі існуючих аспектів трансформації реєстрації комп'ютерної програми як об'єкта авторського права.

Виклад основного матеріалу. Стало звичним визначати сучасне суспільство як «інформаційне суспільство», навіть «цифрове суспільство». Початок ХХІ століття ознаменувався швидким

зростанням використання цифрових технологій, що призвело до нового розуміння інформації, тим самим окреслити суспільство, яке визначається економічними та соціальними аспектами інформації. Інформація визначається як нематеріальне благо, і в основному є продуктом людського розуму та творчості, тому є об'єктом інтелектуальної власності. Авторська праця — це, справді, своєрідна інформація, і це робить її суспільним надбанням. Після створення має позитивні зовнішні ефекти, придатний для спілкування, задоволення для всіх.

Економічне та політичне значення інтелектуальної власності високо оцінюється в інформаційному або цифровому суспільстві, як суспільстві, що розвивалося з початком XXI століття. Інформаційні технології обробляють дані, щоб забезпечити суспільство інтелектуальною інформацією, яка, зрештою, перетворюється на знання як економічну цінність і вирішальний фактор економіки.

З кожним новим технічним елементом для масової комунікації з'являються нові можливості для економічного використання творів, що захищаються авторським правом, тому законодавство про авторське право має адаптуватися до нових викликів, головним чином в аспектах матеріальних прав автора, щоб залишатися ефективним.

З розширенням комп'ютерних програм, як комерційних товарів величезного значення, від яких залежать майже всі аспекти соціального та економічного життя, право інтелектуальної власності стикається з новими викликами. У 70–80-х роках минулого століття комп'ютерні програми були представлені як об'єкти інтелектуальної власності, в першу чергу в США. Пізніше такий підхід був прийнятий майже в усіх національних законах. Розробка комп'ютерних програм вимагає вкладення значних людських, технічних і фінансових ресурсів, тоді як комп'ютерні програми можна скопіювати за невелику частину вартості, необхідної для їх самостійної розробки. Саме тут зростає потреба в належному захисті авторських прав.

Відмінності в національному законодавстві щодо правової охорони комп'ютерних програм часто мають прямі та негативні наслідки для функціонування міждержавної економіки та ринку. Зазвичай комп'ютерні програми охороняються авторським правом як літературні твори. Але слід зазначити, що захищено лише вираження комп'ютерної програми, тоді як ідеї та принципи, які лежать в основі будь-якого елемента програми, включаючи ті, що лежать в основі її інтерфейсів, не захищені авторським правом.

Комп'ютерні програми є результатом використання цифрових технологій. Вони можуть бути визначені як набір інструкцій для комп'ютера без мети передачі інформації, що міститься в ньому, іншій особі, тому не можуть кваліфікуватися як форма міжособистісного спілкування. Суть його

цінності полягає в його функціональності, тобто в тому, щоб драйвери машини чи комп'ютера працювали.

Почнемо з невеликих, але важливих змістових зауважень — відмінність комп'ютерної програми від програмного забезпечення. Комп'ютерна програма рідко є об'єктом правового визначення через швидкий розвиток цифрових технологій, які зроблять будь-які спроби визначення застарілими та марними. Технічно комп'ютерну програму можна визначити як послідовність наказів або інструкцій, метою яких є наказ комп'ютеру виконувати певні завдання чи функції, незалежно від режиму, мови чи нотації. Програмне забезпечення — це більш широкий термін, у технічному сенсі, який складається з двох або більше комп'ютерних програм, підготовчого матеріалу (опису програми) і додаткової інформації для користувача. У європейському законодавстві програмне забезпечення та комп'ютерні програми вживаються в однаковому значенні, взаємозамінно.

Директива Європейського Союзу про правову охорону комп'ютерних програм [6] визначає комп'ютерні програми як програми в будь-якій формі, включно з тими, які включені в апаратне забезпечення, а також включає підготовчу проектну роботу, що веде до розробки комп'ютерної програми, за умови, що характер підготовчої роботи є таким чином, що комп'ютерна програма може бути результатом цього на більш пізньому етапі.

Функція комп'ютерної програми полягає в тому, щоб спілкуватися та працювати разом з іншими компонентами комп'ютерної системи та користувачами. Часто необхідно встановити фізичне взаємозв'язок і взаємодію, щоб дозволити роботу всіх елементів програмного та апаратного забезпечення працювати з іншим програмним і апаратним забезпеченням і з користувачами. Частини програми, які забезпечують такий взаємозв'язок і взаємодію між елементами програмного та апаратного забезпечення, загалом відомі як «інтерфейси», тоді як такий вид функціонального взаємозв'язку та взаємодії загалом відомий як «сумісність».

Об'єктом авторського права є авторський твір як індивідуальне творче вираження автора, тому перешкодою прав, визначених і гарантованих законом про авторське право, є автор, як особа, яка створила щось своєю самостійною інтелектуальною діяльністю.

Комп'ютерні програми в будь-якій формі їх вираження, включаючи їх підготовчий проектний матеріал та інше, користуються охороною так само, як і письмові твори. Це рішення нагадує Бернську конвенцію про охорону літературних і художніх творів, а також Директиву ЄС про правову охорону комп'ютерних програм [6].

Застосовуючи до охорони комп'ютерної програми норми авторського права, які відносяться до літературних творів, ми бачимо, що охорона

включає не лише послідовність символів, якими закодована програма, але й їх значення. Таким чином, захист авторських прав включає метод конкретизації алгоритму, але не сам алгоритм.

Для встановлення суб'єктивного авторського права не існує формальної процедури (як це існує для патентів), тобто немає жодного авторського твору, який не міг би відповідати умовам бути об'єктом авторського права, оскільки він розглядається як інтелектуальний твір, який є творчим виявом автора.

Критерієм захисту завжди була оригінальність твору, тобто індивідуальна печать, яку автор надав своєму твору. З іншого боку, сучасна техніка програмування передбачає використання заздалегідь підготовлених програмних засобів, що зменшує простір для оригінальності комп'ютерної програми та ставить під загрозу оригінальність виразу автора самої програми. Комп'ютерна програма охороняється, якщо вона є оригінальною в тому сенсі, що є власним інтелектуальним твором автора. Жодні інші критерії не застосовуються для визначення його придатності для захисту.

Автор або співавтори користуються немайновими та майновими правами на свій авторський твір — програму для комп'ютера (програмне забезпечення) з моменту його створення. Носієм авторського права є автор твору. Крім автора, суб'єктом авторського права може бути також особа, яка не є автором, яка набула авторське право відповідно до закону про авторське право і суміжні права.

Майнові права діють протягом життя автора та 70 років після його смерті. Майнові права автора зберігаються і після закінчення строку його майнових прав. Майнові права співавторів припиняються через 70 років із дня смерті автора, який помер останнім. Майнові права автора включають виключне право дозволяти або забороняти фіксацію або відтворення свого твору повністю або частково, будь-якими засобами, у будь-якій формі, будь-яким способом, постійно чи тимчасово, прямо чи опосередковано. У контексті комп'ютерних програм, відтворення включає збереження твору в електронному вигляді в пам'яті комп'ютера, а також роботу програми в комп'ютері.

До майнових прав належить також виключне право автора розміщувати оригінали чи розмножені примірники свого твору на ринку або робити це шляхом продажу чи іншим способом передачі власності. Автор програми для ЕОМ має виключне право давати дозвіл або забороняти передачу в прокат оригіналів або розмножених примірників свого твору, а також запозичення копії програми для ЕОМ. Так зване «інтернет-застереження» надає автору комп'ютерної програми виключне право повідомляти свою роботу громадськості за допомогою дрогового або бездротового зв'язку, включаючи надання таким чином, щоб представник громад-

ськості міг індивідуально отримати доступ до роботи з місця та у той час, який він/вона вибере.

Майнові права також включають право адаптувати, аранжувати або змінювати твір іншим чином. Якщо авторський твір є комп'ютерною програмою, існують спеціальні умови щодо призупинення виключних прав, більш відомі як триетапний тест. Особа, яка на законних підставах отримала копію комп'ютерної програми для свого звичайного використання, може зберігати програму в пам'яті комп'ютера та запускати програму, усувати помилки в програмі та вносити в неї будь-які інші необхідні зміни відповідно до її мети, якщо інше не передбачено договором, зробити а одну резервну копію програми на міцному матеріальному носії, декомпілювати програму виключно з метою отримання даних, необхідних для забезпечення взаємодії цієї програми з іншою незалежно розробленою програмою або деяким обладнанням. Ці модальності звичайного використання можна робити без дозволу автора та без сплати будь-якої винагороди.

Крім того, будь-яка особа має право на тимчасове відтворення авторського твору без дозволу автора та без виплати будь-якої винагороди за умови, що відтворення є тимчасовим або випадковим, що відтворення є невід'ємною та істотною частиною технологічного процесу, метою відтворення є можливість передачі даних у мережі між двома чи більше особами через посередника або можливість законного використання авторського твору, і що відтворення не має незалежного економічне значення. Категорично забороняється відтворювати комп'ютерні програми для особистих некомерційних потреб з метою легального використання комп'ютерних програм.

Якщо комп'ютерну програму виготовлено на підставі договору про замовлення авторського твору, до замовника переходять усі права на використання цієї комп'ютерної програми, якщо інше не встановлено договором.

Якщо автор створив твір як найманий працівник під час виконання своїх обов'язків, роботодавець має право оприлюднити такий твір і мати виключні майнові права на його використання в межах зареєстрованої діяльності роботодавця протягом п'яти років після закінчення цієї роботи, якщо інше не встановлено загальним положенням або трудовим договором. Автор має право на спеціальну винагороду залежно від доходу від використання твору. Якщо авторським твором є комп'ютерна програма, то постійним носієм усіх виключних майнових прав на таку роботу є роботодавець, якщо інше не передбачено договором.

Будь-який суб'єкт авторського права чи суміжних прав може звернутися з позовом до суду та вимагати встановлення факту порушення права, припинення порушення права, знищення або зміни

об'єктів, що спричинили порушення прав, у тому числі примірників об'єкта, захист, їх упаковка, трафарети, негативи тощо, а також знищення або зміна інструментів і обладнання, які були використані для виробництва предметів, що сприяють порушенню прав, якщо це необхідно для захисту прав, компенсація про відшкодування матеріальних збитків і, нарешті, оприлюднення судового рішення за рахунок відповідача. Якщо порушення майнового права було вчинено навмисно або через грубу необережність, позивач може замість відшкодування матеріальної шкоди вимагати до трикратного розміру звичайної винагороди, яка була б сплачена, якби конкретний охоронюваний об'єкт використовувався правомірно. Провадження у справах про порушення авторського права і суміжних прав є невідкладними. Захист також здійснюється через кримінальне провадження та економічні правопорушення.

Згідно з Директивою ЄС про правовий захист комп'ютерних програм [6], виключні права автора на запобігання несанкціонованому відтворенню його твору мають бути предметом обмеженого винятку у випадку комп'ютерної програми, щоб дозволити відтворення, технічно необхідне для використання цієї програми законним набувачем. Це означає, що дії завантаження та запуску, необхідні для використання копії програми, яка була придбана законним шляхом, і дія виправлення її помилок не можуть бути заборонені договором.

За відсутності конкретних договірних положень, у тому числі коли копія програми була продана, будь-яка інша дія, необхідна для використання копії програми, може бути виконана в відповідно до цільового призначення законним набувачем цієї копії. Особі, яка має право використовувати комп'ютерну програму, не можна забороняти виконувати дії, необхідні для спостереження, вивчати чи тестувати функціонування програми за умови, що ці дії не порушують авторські права на програму. Несанкціоноване відтворення, переклад, адаптація або трансформація форми коду, в якому була зроблена копія комп'ютерної програми є порушенням виключних прав автора. Тим не менш, можуть існувати обставини, коли таке відтворення коду та переклад його форми є необхідними для отримання необхідної інформації для досягнення сумісності незалежно створеної програми з іншими програмами.

Лише за таких обмежених обставин виконання дій із відтворення та перекладу особою або від її імені, яка має право використовувати копію програми, є законним і сумісним із добросовісною практикою та має тому вважається, що не вимагає дозволу правовласника. Метою цього винятку є надання можливості з'єднати всі компоненти комп'ютерної системи, включно з компонентами різних виробників, щоб вони могли працювати

разом. Такий виняток із виключних прав автора не можна використовувати у спосіб, який завдає шкоди законним інтересам правовласника або суперечить нормальному використанню програми.

Директива [6] пропонує спеціальні заходи захисту для комп'ютерних програм, які держави-члени повинні зареєструвати в національному законодавстві. Держави-члени повинні передбачити в національному законодавстві відповідні засоби правового захисту проти особи, яка вчинила будь-яку дію щодо введення в обіг копії комп'ютерної програми, знаючи або маючи підстави вважати, що вона є правопорушною копією; володіння в комерційних цілях копією комп'ютерної програми, знаючи або маючи підстави вважати, що це правопорушна копія, або будь-яка дія введення в обіг, або володіння в комерційних цілях будь-якими засобами, метою якого є сприяння несанкціонованому видаленню або обходу будь-якого технічного пристрою, який міг бути застосований для захисту комп'ютерної програми. Будь-яка правопорушна копія комп'ютерної програми підлягає вилученню.

Ми досить детально проаналізували законодавство ЄС щодо предметної області. Ця необхідність виникає у зв'язку з потребою гармонізації українського законодавства до вимог ЄС.

В Україні державна реєстрація авторських прав здійснюється згідно за Законом «Про авторське право і суміжні права» № 2811-IX від 01.12.2022 [7] (надалі — Закон), постанови КМУ «Про державну реєстрацію авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір» № 1756 від 27.12.2001 (надалі — Порядок) [8]. Варто зазначити, що ряд питань авторського права регулюється Цивільним кодексом [9] (надалі — ЦК) інакше ніж Законом, і це необхідно мати на увазі, оскільки норми кодексу набули чинності пізніше, ніж норми Закону.

На даний час, існують три реальні і дієві способи захисту програмного продукту (комп'ютерної програми, сайту, бази даних тощо) від неправомірного використання [10]: охороняти вихідний код програми за допомогою авторського права; охороняти алгоритми, які використовуються в програмах, як способи вирішення конкретних завдань; охороняти назву програми.

Об'єктом авторсько-правової безпеки в ІТ-дисципліні є саме ПК програми (програмне забезпечення), воно додатково може бути частиною програмного забезпечення ПК (якщо його можна використовувати окремо), макетні матеріали, придбані в ході вдосконалення програмного забезпечення ноутбука, але тепер не включені до нього, різні види об'єктів, замасковані в програмне забезпечення ноутбука (аудіо-відео матеріали, зображення). Як правило, безпека авторського права стосується всіх стилів упаковок ноутбуків, які можуть бути виражені будь-якою мовою, включаючи код постачання та код товару. Слід пам'ятати,

що нові ідеї, програмні алгоритми, інновації які використовуються для розширення цієї системи, не приховані авторським правом.

Авторське право можна розділити на категорії: непублічні немайнові права та права власності. Права на непублічні неактиви включають право автора на ім'я, власність для публікації, які не можуть бути передані іншим у будь-який спосіб. Особисті немайнові права належать автору. Автор — особа, яка створила додаток для ПК. Тільки автор може дозволити іншим людям використовувати твір: опублікувати програму; переробляти, адаптувати та вносити зміни; використовувати частину програми або її елемент в іншій програмі; поширювати (через продаж, оренду, передплату тощо); імпорт копій.

Майнові права (право на застосування, розповсюдження, відчуження) можуть передаватися (наприклад, за ліцензійним договором, за угодою про вдосконалення програмного забезпечення). Майнові права можуть бути передані за допомогою автора будь-якому іншому персонажу(ам) (окремим особам та злочинним групам).

Найчастіше українські суб'єкти не є організаціями в їх класичному розумінні, а маркетинговими, які працюють за цивільно-правовим договором. Передача прав інтелектуальної власності є одним із найважливіших аспектів такого договору. Відповідно до Закону України 2811-IX від 01.12.2022 [7] в ній мають бути визначені майнові права, що передаються за авторським договором. Майнові права, не зазначені в авторському договорі як відчужувані, до уваги не переходять.

Це означає, що фраза в угоді «все інтелектуальне права власності належать покупцеві» не має практичного значення. Оскільки українські розробники часто працюють на європейських чи американських клієнтів, важливо вказати обсяг прав і закон, за яким вони передаються. Наприклад, непублічні немайнові права не можуть бути апріорі відчужені в Україні. У цьому прикладі порівнюється обсяг прав, які можуть бути передані згідно з положенням і які бажає отримати покупець, повний обсяг буде вказано в угоді, але можна зробити застереження, що може бути видана безстрокова ліцензія за права, які не можуть бути передані, або відповідальність не відстоювати такі права на шкоду споживачу.

Важливо отримати всі авторські права від кожного розробника в компанії, а вже потім передавати їх споживачеві. Застереження про перемикання авторських прав також можна використовувати як механізм керування клієнтом. Наприклад, можна передбачити, що права на кожен інтелектуальний актив можуть бути передані лише після повної оплати постачальника.

У рамках авторсько-правової діяльності може існувати метод ідентифікації складної природи

відеоігри, яка включає програму для ПК, літературний твір та аудіовізуальне зображення.

На ринку комп'ютерних відеоігор це дуже звична справа. Явищем є ігри-копії — ігри-клони, які дуже схожі одна на одну, і пересічний споживач не може їх відрізнити. Як правило, вони створюють «двійника» знаменитої арени для всеукраїнського ринку.

Винятком є поняття «scenes a faire», відповідно до якого існують обов'язкові елементи для певних жанрів. Наприклад, якщо студія створює комп'ютерне відтворення приблизне світу міфів, вона подбає про наявність орків, ельфів, гномів, про наявність певних рис, які можуть бути повторені за допомогою різних агентств.

За допомогою інтелектуальних активів можна закріпити лідерство на ринку та завоювати лояльність користувачів. Інформування клієнтів про те, що продукт містить матеріали, захищені авторським правом, добре відображається на фірмі та є великою конкурентною перевагою.

Під час поглибленого інтерв'ю з керівниками IT-аутсорсингових організацій ми визначили наступні найпоширеніші приклади порушення авторських прав. Це дії, вчинені без відповідного договору (повноваження), який дає право на їх вчинення, а саме: виготовлення копії та передача її третій особі (як платна, так і безоплатна); обробка; відтворення комп'ютерної програми; розтин (злом) безпеки програми тощо.

Здійснення цих дій особами, які не мають прав на програму, дозволяє власникам програми шукати захисту своїх прав, які були порушені. Щоб захистити свої порушені права, належний правовласник також може: звернутися до нотаріуса для складання протоколу огляду письмових доказів для фіксації правопорушення. Це може бути доречним, якщо може виникнути потреба повідомити про порушення авторських прав в Інтернеті; направити претензію винному; зареєструвати файл про порушення авторських прав у правоохоронних органах.

Виходячи з характеру порушення авторського права, правовласника має право вимагати: припинення дій, що порушують право або створюють небезпеку його порушення; відновлення сценарію, який існував раніше порушення (наприклад, усунення налаштувань програмного забезпечення ноутбука без згоди правовласника); відшкодування моральної шкоди (найкраще, хто може це заявити); відшкодування збитків або плату за відшкодування; вилучення предметів, використання яких порушується унікальна властивість, та матеріальних об'єктів, створених внаслідок такого порушення.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень. Програми для ноутбуків маскуються під літературні твори. Однак це не дозволяє повною мірою захистити технічні рішення, алгоритми та ідеї, проекти підприємства,

інформацію про програми, які розробляються. У цьому випадку відповіддю може бути комерційна таємниця процедури безпеки. Необхідно вжити додаткових заходів для забезпечення безпеки в Україні, є найкращий робочий механізм для включення зазначеної інформації до переліку документів, що становлять промислову таємницю. Необхідно вжити подальших заходів для забезпечення конфіденційності цих фактів (визначити, хто отримає право доступу, укласти угоди про нерозголошення з розробниками щодо секретів змін, удосконалити вказівки щодо обміну секретами та методами). Можна зареєструвати назву комп'ютерного програмного забезпечення як торгову марку. Завдяки цьому буде посилено правовий захист програмного продукту. У цій ситуації прикладом може бути зареєстрований бренд операційної системи Windows.

Реальність і момент впровадження програми для ПК може бути зареєстрований. Реєстрація програмного забезпечення ПК може бути одним із доказів того, що програмне забезпечення для

ноутбуків існувало на той час, а автором програми були чоловік чи жінка, зазначені у реєстраційних свідоцтвах. Подальше вдосконалення ІТ-аутсорсингу в Україні є можливим за умови сприяння внутрішнього ринку, зміцнення регуляторного механізму державного управління в сфері захисту інтелектуальної власності, надання належних прав клієнтам, покращення прийнятної системи оподаткування та відповідних правил для ІТ підприємства.

Авторське право в Україні потребує звернути увагу на недоліки механізмів захисту пакетів ПК. Реалізація захисту авторських прав на пакети ПК з окремими патентними елементами має бути належним чином реалізована. Суттєвим елементом забезпечення авторського права в Україні на ІТ-аутсорсинг може стати прийняття спеціального закону «Про охорону прав на комп'ютерні програми». У таких документах життєво важливо розглянути та окреслити концепцію «програмного забезпечення для ноутбуків» і пов'язаних з нею характеристик.

Література

1. Грабовська Г.М., Семенюк Я.А. Поняття комп'ютерних програм як об'єкта права інтелектуальної власності та правові основи їх захисту. Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». 2020. № 1(54). С. 107–112.
2. Лебедева Г.В. Новітні об'єкти права інтелектуальної власності. Портал наукових часописів ЦДПУ ім. В. Винниченка «Наукові записки. Серія: Право. 2020. № 8. С. 202–210.
3. Уткіна М.С. Можливість віднесення творів, створених штучним інтелектом, до об'єктів інтелектуальної власності. Правові горизонти. 2019. № 17(30). С. 42–46.
4. Канарик Ю.С., Сергієнко Б.Б. Правова охорона комп'ютерних програм як об'єктів права інтелектуальної власності. Правові горизонти. 2019. № 19 (32). С. 31–35.
5. Майданик Л. Віртуальний об'єкт як виклик для класичних підходів у речовому праві. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2019. № 2. С. 59–64.
6. Directive 2009/24/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the legal protection of computer programs, L 111/16, EN. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX-%3A32009L0024> (дата звернення: 25.03.2023).
7. Про авторське право і суміжні права: Закон України № 2811-IX від 01.12.2022. Відомості Верховної Ради України. 1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855> (дата звернення: 25.03.2023).
8. Про державну реєстрацію авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір: Постанова Кабінету Міністрів України № 1756 від 27.12.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1756-2001-п#Text> (дата звернення: 25.03.2023).
9. Цивільний Кодекс України: Закон України № 980-IV від 19.06.2003. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 25.03.2023).
10. Реєстрація і захист прав інтелектуальної власності на комп'ютерну програму. URL: <https://zkg.ua/yak-vidbuvajetsya-rejestratsiya-avtorstva-na-kompyuternu-prohramu/> (дата звернення: 25.03.2023).

References

1. Hrabovska H.M., Semeniuk Ya.A. Poniattia komp'iuternykh prohram yak ob'iekta prava intelektualnoi vlasnosti ta pravovi osnovy yikh zakhystu. Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Serii: Yurydychnyi visnyk «Povitriane i kosmichne pravo». 2020. № 1(54). S. 107–112.
2. Lebedieva H.V. Novitni ob'iekty prava intelektualnoi vlasnosti. Portal naukovykh chasopysiv TsDPU im. V. Vynnychenka «Naukovi zapysky. Serii: Pravo. 2020. № 8. S. 202–210.
3. Utkina M.S. Mozhlyvist vidnesennia tvoriv, stvorenykh shtuchnym intelektom, do ob'ektiv intelektualnoi vlasnosti. Pravovi horyzonty. 2019. № 17(30). S. 42–46.

4. Kanaryk Yu. S., Serhiienko B. B. Pravova okhorona komp'iuternykh prohram yak ob'ektiv prava intelektualnoi vlasnosti. Pravovi horyzonty. 2019. № 19 (32). S. 31–35.
5. Maidanyk L. Virtualnyi ob'iekt yak vykyk dlia klasychnykh pidkhodiv u rechovomu pravi. Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti. 2019. № 2. S. 59–64.
6. Directive 2009/24/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the legal protection of computer programs, L 111/16, EN. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX-%3A32009L0024> (date of application: 25.03.2023).
7. Pro avtorske pravo i sumizhni prava: Zakon Ukrainy № 2811-IX vid 01.12.2022. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855> (date of application: 25.03.2023).
8. Pro derzhavnu reiestratsiiu avtorskoho prava i dohovoriv, yaki stosuiutsia prava avtora na tvir: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1756 vid 27.12.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1756-2001-p#Text> (date of application: 25.03.2023).
9. Tsyvilnyi Kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 980-IV vid 19.06.2003. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2003. №№ 40–44. St. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (date of application: 25.03.2023).
10. Reiestratsiia i zakhyst prav intelektualnoi vlasnosti na komp'iuternu prohramu. URL: <https://zkg.ua/yak-vidbuvajetsya-reiestratsiya-avtorstva-na-kompyuternu-prohramu/> (date of application: 25.03.2023).

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 3(61)

Головний редактор — *Курило В. І.*

Київ 2023

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89

Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 31.03.2023. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура UkrainianSchoolBook. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 11,16. Тираж 100. Заказ № 220.

Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20, м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.